

EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Opwijk — Oud Gildebuis (1610).

XLVIe Jg., Nr. 1-2

BRUSSEL

JAN.-FEBR. 1963

GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter: Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: Dr. J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.

Hoofdredakteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Stirunilaan 274, Wemmel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangeduid, mits voorafbetaling van het bedrag + verzendingskosten op

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaarabonnement: Voor de leden: 130 F — In de boekhandel: 180 F.

De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945), XXXIX (1946), XXX (1947): elk 70 F; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950), XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960), XLIV (1961), XLV (1962), elk 130 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 240 F (voor de leden: 180 F).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 blz.; ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*, 276 blz., ill. (1949), ing. 135 F (voor de leden: 90 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 blz. ill. (1948), ing. 160 F, gebonden 195 F (voor de leden: 110 en 130 F). - Idem, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1954), 180 F (voor de leden: 120 F). — en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 blz., ill. 300 F (voor de leden: 200 F). — *De geschiedenis van Alseberg*, 540 blz., ill. 250 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*, (1955), 144 blz., 120 F (voor de leden: 80 F).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F (voor de leden: 210 F).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel I, 200 F (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over Heembeek).

A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein Brabant*, 249 blz., ill. — 150 F (voor de leden: 100 F).

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 blz.: 30 F (ledenprijs: 20 F).

Prof. Dr. C. LEÛRS, *De vorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 blz.: 60 F (ledenprijs: 40 F).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Voorde*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Oude cijzen, munten en maten*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Amelgem*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Mansionarii, Meiseniers of Kossaten, Meiseniersrechten*, 30 F, voor de leden: 20 F. - Idem, *Oppida in Brabant*, 10 F.

J. MERTENS, *St.-Verone's graf te Leefdaal*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

P. LINDEMANS, *De parochie van St.-Mertens-Lennik*. — 20 F.

Mr. Dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*: 60 F (ledenprijs: 40 F).

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten*: 1. *De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers*; 2. *De Barbiers en Chirurgen*. — 3. *De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 F, voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 F, voor de leden 60 F (uitverkocht).

P. CNOPS, *Bijdrage tot de bibliografie van de stad Brussel*, 30 F, voor de leden: 20 F.

De oude kerk te Pamel

Zoals in een vorige bijdrage werd geschreven, groeide de Pamelse dorpskern langsheen een vertakking van de oude «via regia», die Geraardsbergen met Brussel en Mechelen verbond. Deze zijweg buigt even voorbij het Hof te Wolfput van de «via regia» weg, snijdt de heuvelkam en loopt naar het Pamelse centrum, waar hij samenvloeit met een andere oude weg die eveneens uit Geraardsbergen vertrekt, maar dichterbij de Dender blijft. Deze laatste loopt over Onkerzele (kerk), Grimmingen (kerk), Pollare en Meerbeke, dwars de meersen aan beide zijden van Wolfputbeek, komt door de Pamelse dorpskom, vanwaar hij - nog steeds parallel met de Dender - naar Liedekerke (kerk) en Teralfene (kerk) doorloopt om in Hekelgem de handelsweg Brussel-Gent te vervoegen. Zo staat hij tenminste op de kaart van het Land van Aalst in Sanderus (1). Deze verbindingsweg moet insgelijks betrekkelijk oud zijn, vermits hij een waterloop volgt, een reeks gemeentecentra verbindt aan de rechteroever en overal vertakkingen heeft naar de oude Denderbruggen, wat op Sanderus' kaart zeer goed vast te stellen is. Ook te Pamel gaf hij toegang tot de oude brug.

Aan de Linde, waar de twee reeds genoemde wegen zich verenigen en naar Liedekerke doorlopen (Pamelstraat), en vanwaar nog een andere weg vertrekt naar de «via regia», moet het oudste dorpscentrum worden gezocht. Wat in de oudste renteboeken van de Abdij van Ninove als de «Plaats» wordt bestempeld, is hier te situeren; al verschuift de Plaats later - onder invloed van de kerk en het verplaatste kasteel - naar de hoek van de Kerkhofstraat toe.

Zoals in menige Brabantse gemeente werd de kerk opgetrokken even buiten de kom, doordat wegnnet en akkerverdeling reeds vaste vorm hadden aangenomen vóór de kerstening van onze gewesten (2). Ze werd gebouwd op een vochtige helling, een zestigtal meter van de Dender, en dicht bij het oude hof (domistadium sive mansum) waar in de 13e eeuw Godfried van Pamel, de vader van Jan I, heer van Pamel en Ledeberg, leefde (3). Met de hoofdstraat werd ze verbonden door de «kerkweg», die slechts later «Kerkhofstraat» werd gedoopt.

Moeten we de stichting van de kerk te Pamel in de Karolingische periode (8e eeuw) situeren of is het mogelijk dat ze uit een nog oudere periode dagtekent? We durven ons hierover niet uitspreken en laten het aan bevoegden over. Toch willen we wijzen op de meer dan normale grootte van de Pamelse parochie

(1) Sanderus: *Flandria illustrata*, Deel II, blz. 506-507.

(2) J. Verbesselt: *Het Parochiewezen in Brabant*, Deel I, blz. 124 en 125.

(3) J.J. de Smet: *Corpus Chronicorum Flandriae*, Deel II, blz. 979 en R.A.G., Abdij Ninove, Supplement (1301).

in dit vruchtbaar Westbrabantse gewest. Ze strekte zich niet slechts uit over de totale oppervlakte van de gemeente (\pm 1100 ha), maar omvatte weleer ook een hele strook Oostvlaams grondgebied op de linkeroever van de Dender, zodat het verdwenen Hof te Riehove eveneens parochiaal met Pamel verbonden was. Tweemaal wordt de kerk «ecclesia matrix» of moederkerk geheten, waar het in de oorkonden gaat om de ondergeschikte rechtspositie van de kapellen te Ledeberg (4) en in het Hof te Riehove (5). Daarenboven moet het christianisme in de streek al vroeg wortel hebben geschoten, vermits de H. Berlindis te Meerbeke geen vervolging schijnt geleden te hebben, wat voor andere heiligen in de 7e eeuw elders wel het geval geweest is.

De oudste vermelding

In 1179 wordt de kerk een eerste maal vernoemd, wanneer Rogier van Wavrin, bisschop van Kamerijk, de Abdij ermee begiftigt. Samen met de kerk schenkt hij ook haar afhankelijkheid (appendicium), de kapel van Ledeberg (6). Hier wordt aldus een eerste maal beklemtoond dat, alhoewel de heren op Ledeberg wonen, de parochiale kern aan de Dender ligt. Het document maakt verder gewag van het feit dat de kerkheer gestorven is (mortuus persona) en dat het «altare» op die manier in handen van de bisschop is geraakt.

Wie was deze persona of kerkheer die overleden was? Enerzijds stierf Alardus, bisschop van Kamerijk, in 1179 (7) en werd door aartsdiaken Rogier van Wavrin opgevolgd. Van Elshout verklaart dat Rogier van Wavrin, een edelman, destijds de kerkheer is geweest en dat hij zijn recht aan de bisschop heeft overgedragen (8). Was hij toen nog aartsdiaken of gaat het om een andere Rogier van Wavrin dan de bisschop? Of is het eenvoudig een verkeerde uitleg van Van Elshout? Anderzijds moet ook de heer van Ledeberg en Pamel gestorven zijn tussen 1177 en 1179. Er is inderdaad nog sprake van Gotinus van Ledeberg in 1177 (9), terwijl in 1179 zijn zoon, Wouter Hawel, door de bisschop wordt aangesproken om van hem te vernemen of hij enig recht heeft op de kerk en haar inkomsten, een vraag die Hawel ontkennend beantwoordt (10). Terloops weze het gezegd dat dit antwoord hem en zijn opvolgers niet zal beletten te trachten zich nog herhaalde malen van de tienden van de parochie meester te maken.

Wie ook de oorspronkelijke kerkheer is geweest, het is klaarblijkelijk dat de heren van Ledeberg ook vóór 1179 gewoon

(4) J.J. de Smet, o.c., nr. CXCIX (\pm 1245).

(5) J.J. de Smet, o.c., nr. CCXIX (1251).

(6) De Smet, o.c., nr. XXXIX.

(7) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 5, blz. 75.

(8) Id., zelfde bladzijde.

(9) Id., blz. 70-71.

(10) Id., blz. 75.

waren zich de inkomsten van de kerk op onwettige wijze toe te eigenen, vermits ze - de dreiging met kerkelijke ban ten spijt - zo moeilijk hun handen van de parochietienden kunnen afhouden. Nog ongeveer honderd jaar zal het duren, vooraleer alle betwistingen daaromtrent tot het verleden behoren. En zo sterk moeten de misbruiken ingekankerd zitten, dat de Abdij vaak met compromissen moet tevreden zijn, zoals blijkt uit de geschiedenis van het tiendheffen in Pamel.

De strijd om de kerkelijke tienden

In 1179, toen de kerk aan de Abdij werd overgedragen, kwam deze zo maar niet aanstonds in het volle bezit van de kerkelijke tienden. Er kwam een compromis tot stand. De abt schonk ze tegen een vergoeding van 12 nummi aan Zeger, zoon van Wouter Hawel, tenminste voor zolang hij het geestelijk kleed zou dragen (11). Wat onrechtstreeks getuigt voor het feit dat de heren van Ledeberg er voordien insgelijks beslag hadden op gelegd en dat ze er moeilijk konden van scheiden.

In 1180 verkoopt Wouter Hawel aan de abdij twee Pamelse tienden die hij in leen hield van Hendrik van Asse, op de linker-oever van de Dender (12). Dit bewijst eens te meer dat de parochiegrenzen toen reeds óver de Dender lagen. Er moet echter hiertegen verzet gerezen zijn vanwege Wouter van Okegem, want op dezelfde pagina bevestigt Hawel dat Wouter van Okegem het recht niet heeft de tienden aldaar te innen, vermits hij van Hawel niets in leen houdt en deze tienden aan de kerk en aan de kerkheer (persona) toebehoren sinds aloude tijden (ab antiquo tempore).

Het duurt niet lang vóór Wouter Hawel de inkomsten van de kerk weer in zijn greep heeft. Zijn zoon Zeger, aan wie de Abdij de tienden in pacht had gegeven, is in 1182 reeds overleden en Hawel heeft beslag gelegd op al de inkomsten van de kerk. Filips van de Elzas moet tussenbeide komen om de usurpator te dwingen afstand te doen van de wederrechtelijke inbezitting. En weer wordt beklemtoond dat alle rechten op de kerk en op haar inkomsten aan de Abdij toebehoren (13).

Een latere betwisting over de tienden dateert De Smet omstreeks 1245 (14) en Van Elshout omstreeks 1185 (15). Het verschil is groot. Niettegenstaande van Elshout de tekst wel enkele jaren te vroeg zal geplaatst hebben, is er toch heelwat meer kans dat het document nog op het einde van de twaalfde eeuw werd opgesteld. Vermits de heer van Ledeberg in het stuk Willem I is, moet het na 1188 opgemaakt zijn, vermits Hawel

(11) *Ibidem*.

(12) *Ibidem*, blz. 82.

(13) De Smet, o.c., nr. XLIII, blz. 780.

(14) *Ibidem*, nr. CXCIC, blz. 894.

(15) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 5.

toen stierf. Maar vermits een van de «peismakers», magister Zeger van Meerbeke, reeds in 1170 wordt vernoemd en er wis en zeker drie getuigen zijn die in akten vóór 1200 worden vermeld, kan het diploma niet omstreeks 1245 worden gesitueerd. We vermoeden veeléer einde 12e, zoniet begin 13e eeuw.

De inhoud ervan bevat een overeenkomst tussen de Abdij en Willem I, tot stand gebracht door deken Arnout van Hal en magister Zeger van Meerbeke. En opnieuw gaat het om de tienden, maar ditmaal ook om de kapel te Ledeberg. Willem staat al de tienden af die hij tot dan toe in Pamel en Ledeberg hief, zo de oude als de novale, en bekent dat ze in feite aan de Abdij toebehoren. Een deel ervan nochtans moet gegeven worden aan de priester die de kapel van Ledeberg bedient en ook de koster zal drie mud rogge, een mud tarwe en een mud haver van die opbrengst ontvangen. Het overige deel van de tienden die in zijn bezit waren, worden aan zijn zoon Jacob geschonken, indien hij clericus blijft. Blijft hij het niet, dan zullen zijn vader en de abt ervoor zorgen dat de opbrengst ervan aan de kapel van Ledeberg ten goede komt.

Deze Jacobus moet clericus zijn geweest in het Sint-Jansgasthuis, waar hij ten laatste in 1240 gestorven is. Naar aanleiding van zijn begrafenis moet er heel wat herrie geweest zijn (16). Naar alle waarschijnlijkheid zullen de tienden van Jacobus op het Sint-Jansgasthuis zijn overgegaan. Het is ten andere tijdens deze periode dat Willem I het Sint-Jansgasthuis met menige gift bedenkt. En dit is ook geen wonder, wanneer we weten dat zijn zoon er vertoeft. In 1226 heeft Willem een nieuwe kapelanie die hij te Ledeberg oprichtte aan het Sint-Jansgasthuis geschonken en in hetzelfde jaar vernemen we van de abt van Ninove zelf dat een deel van de Pamelse tienden aan deze kapel ten goede komen (17). Niettegenstaande de kapel in de vijftiende eeuw - en wellicht ook vroeger - opnieuw door paters uit de Abdij zal worden bediend (18), toch mogen we aannemen dat de tiendenverdeling zoals we ze tot op het einde van het Oud Regime in Pamel kennen, uit de tijd van Willem I van Ledeberg dagtekent: iets meer dan twee derde ervan gaan naar de Abdij, een derde naar het Sint-Jansgasthuis.

Om met de geschiedenis van de strijd tussen de heer en de Abdij om de inkomsten van de kerk gedaan te maken, moeten we nog gewag maken van een usurpatie van Willem in 1194, toen hij twee cijnzen had geïnd die aan de Abdij toekwamen en ook de novale tienden op nieuwe gronden die hij had laten bewerken (19). Er zijn ook een paar grensgeschillen geweest met de heer van Liedekerke in 1210 en met de abdis van Nijvel

(16) P. Bonenfant: *Cartulaire de l'Hôpital Saint-Jean*, nr. 55, blz. 81 en 82.

(17) *Ibidem*, nrs. 23, 28 en 29.

(18) R.A.G., Abdij Ninove, nrs. 13 tot 18.

(19) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 5, blz. 157.

in 1271 (20). Dit alles bewijst ten overvloede dat de weerstand van de wereldlijke heren hard en taai is geweest en dat ze hun greep rond kerk en kerkinkomsten slechts langzaam en node hebben gelost.

In 1200 wordt de tiendenverdeling tussen de Abdij en het Sint-Jansgasthuis definitief vastgelegd, naar aanleiding van een twist tussen de Pamelse pastoor Razo en Sint-Jans over het innen van novale tienden. Drie scheidsrechters worden aangeduid en het vergelijk luidt: het Sint-Jansgasthuis mag de novale tienden heffen binnen de grenzen waar het de oude reeds bezat, maar het moet ieder jaar aan de pastoor van Pamel $4\frac{1}{2}$ mud granen leveren, deels rogge en deels haver (21). In de loop van de volgende eeuwen wordt deze clausule steeds in acht genomen, al heeft men wel eens getwist om te weten of het Ninoofse of Brusselse maat diende te zijn! Het was altijd de pachter van het Gasthuis-hof - waarschijnlijk pachtte hij ook de tienden van Sint-Jans - die de granen leverde.

Het is spijtig dat we het bedrag van de tiendepacht niet kennen en ook niet weten welk deel de pastoor ervan kreeg (21bis). De tienden van Pamel, zoals het belangrijkste part wordt genoemd, worden in de vijftiende en zestiende eeuw samen met het Hof te Pamel verpacht. De tienden van Zuivene, soms ook de tienden van Ledeberg genoemd, worden door een uitpachter in huur genomen. Van de 17e eeuw af wordt ook gewag gemaakt van een klein tiendeken op de Borgelkens bij Kwaadvaart, waarschijnlijk novale tienden. In 1641 en 1642 krijgen we een betrekkelijk volledig beeld: Pieter Evenepoel heeft de tienden te Pamel, samen met 39 bunder grond, voor 668 gulden. Daarenboven moet hij aan de pastoor 100 gulden betalen, 6 zakken tarwe, 6 zakken koren, 6 zakken gerst, 2 zakken haver, een halve zak erwten en bonen en 600 stro leveren. De kapelaan ontvangt 25 gulden. De tienden van Te Zuivene belopen in dit jaar 275 gulden (22). Over de tienden van het Sint-Janshospitaal bezitten we jammer genoeg geen inlichtingen.

De kerkpatronen

Terwijl we de patroon van de kapel te Ledeberg reeds uit een tekst van 1196 kennen (23), vernemen we slechts in 1260 wie de beschermheilige van de kerk te Pamel is (24). De kapel te Ledeberg is in 1196 toegewijd aan Sint-Amand; veel later - in de 17e eeuw - lezen we dat Onze-Lieve-Vrouw de patrones is en dat Sint-Apollonia als tweede beschermheilige wordt ge-

(20) J.J. de Smet, o.c., nrs. CII en CCXLII.

(21) P. Bonenfant, o.c., nr. 108.

(21b's) In 1668 stond de Abdij van Ninove aan de pastoor $\frac{2}{3}$ af van haar tienden, die volgens haar verklaring aan de Staten van Brabant een waarde hadden van 500 gulden (Dr. G. Renson in ESB, XLVc jg., nr. 3-4, blz. 140).

(22) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 85.

vierd (25); thans is het Sint-Apollonia. Dit werd ingelast om te bewijzen dat niet alleen in de vroegste tijden van het Christendom alhier de namen van de patroonsheiligen wel eens gewijzigd werden, maar dat hetzelfde verschijnsel zich ook veel later nog kan voordoen.

De kerk daarentegen staat in 1260 onder de bescherming van Sint-Gorik, bisschop van Kamerijk op het einde van de zesde eeuw. Men verhaalt van hem dat hij in Brussel en omgeving het geloof zou hebben gepredikt, zodat hij een der grootste Brabantse volksheiligen is geworden en zelfs de titel kreeg van «apostel van Brabant» (26). Later wordt soms de naam van de H. Laurentius naast die van Sint-Gaugericus geplaatst. Zo vermeldt de abt van Ninove in het begin van de zeventiende eeuw de beide patronen en voegt eraan toe: «dedicatio ecclesiae in festo Sancti Laurentii», het feest van de kerkwijding wordt op Sint-Laureinsdag gevierd (27).

Al wordt Sint-Gorik als beschermheilige slechts eenmaal geciteerd in de oude teksten (vóór 1600), toch moeten we hem als kerkpatroon aanvaarden. Sint-Laurentius zal in Pamel wel de volksheilige zijn geweest die er het meest werd vereerd en die ook van buiten de parochie het grootste aantal pelgrims trok. Zijn offerblok alleen wordt apart genoemd in de kerkrekeningen van de zeventiende eeuw. In 1710 wordt een nieuw schrijn voor zijn relikwieën vervaardigd dat thans nog in de rechterkruisbeuk van de nieuwe kerk staat. In 1749 wordt een Broederschap van Sint-Laurentius opgericht en in 1780 betaalt men 18 gulden voor het drukken en inbinden van 625 boekjes aan de heilige gewijd, en wordt de wijwaterbak vóór zijn beeld vernieuwd. Er bestaat ook nog een klad van een litanie te zijner ere, naar een model dat in Haaltert werd gebeden, want ook daar werd hij vereerd (de kerk is er eveneens aan Sint-Gorik toegewijd). Dat Sint-Laureins werkelijk de heilige van de bedevaarders was, getuigen de bedevaartvaantjes die in het midden van de vorige eeuw nog verkocht werden en waarop ook de oude kerk getekend stond. Er werden ook prentjes aan de bedevaarders gegeven waarop men lezezn kon: «Den Heiligen Laurentius, Patroon tegen Brand aan Menschen, Vee en Vruchten, wordt geëerd tot Pamel in Brabant» (28). Thans is er haast geen spoor meer van de vroegere verering. Tot voor enkele jaren zag men soms nog een paar bedevaarders rond de kerk gaan, omdat hun vee door de «brand» was aangetast. Nu niet meer. Ook tegen de vlasbrand werd Sint-Laureins aanroepen. Daarvan getuigde in de negentiende eeuw nog de vlasmis.

(23) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 5, blz. 175.

(24) I.J. de Smer, o.c., nr. CCXXX.

(25) Pastoriearchief.

(26) J. Verbesselt, o.c., blz. 53.

(27) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 10.

(28) Al de vorige nota's komen uit het archief van de pastorie te Pamel.

Niettegenstaande Sint-Gorik als patroon van het «altare» in 1260 wordt vermeld en de nieuwe kerk hem nog steeds als beschermheilige vereert, toch schijnt er een taaie overlevering te zijn die verhaalt dat de oudste bidplaats aan de Dender aan Sint-Salvator of aan de Goddelijke Verlosser toegewijd was. In 1857 heeft de Pamelse hoofdonderwijzer een korte schets gemaakt van de geschiedenis van de gemeente en leest ze voor op de conferenties te Herne, te Vollezele en te Pamel. In het archief van de pastorie berust nog een korte samenvatting ervan. Al schijnt een groot deel parallel te lopen met wat A. Wauters over Pamel schrijft in zijn «Histoire des environs de Bruxelles», dan maakt hij daarnaast ook gewag van een paar persoonlijke gegevens. Het belangrijkste is de vermelding van een eeuwenoude volksoverlevering, die verhaalt dat er op het einde van de 6e eeuw een kapel stond op de rechteroever van de Dender, kapel die aan de Zaligmaker was toegewijd. Hij zegt verder dat ze werd verhoogd omstreeks 1667, toen pastoor Cambier de grondvesten van een nieuw kerkship liet aanbrengen. En het gebouw dat men in zijn tijd «de oude sacristie» noemde, is - nog altijd volgens de overlevering - de oudste bidplaats. Ook in de geschiedkundige kanttekeningen van Pastoor H. van Eyndhoven vinden we dezelfde gedachten terug, maar hij voegt er nog aan toe dat in deze oude sacristie een nog oudere Christus hing, wat - zegt hij - de voorstelling nog aannemelijker maakt. Dit Christusbeeld wordt sinds 1868 in de pastorie bewaard (29).

Bevat deze overlevering enige grond van geschiedkundige waarachtigheid? Best mogelijk. Er was in de kerk te Pamel een zeer oude kapelanie van Sint-Salvator, waarover we straks handelen. Kan een oude kerk later kapelanie worden en nog later tot sacristie vervallen? We antwoorden met een identiek voorbeeld. In Affligem bouwt men een eerste kerk in 1086 met Sint-Pieter als patroon. Enkele decennia nadien wordt een nieuwe en grotere kerk opgetrokken. De oude Sint-Pieterskerk werd later sacristie; het vroegere altaar werd alsdan het altaar van het H. Kruis en bleef onder die naam eeuwenlang voortbestaan .. (30). U ziet dat de omstandigheden overeenkomen, alleen weten we van geen verbouwing van de Pamelse kerk. Uit dit alles willen we vast geen voorbarige besluiten trekken voor Pamel; we willen alleen de mogelijkheid aantonen dat - naar aanleiding van het optrekken van een grotere kerk, wat in de 12e en de 13e eeuw veel voorkomt - ook de patroon kan veranderen.

De kapelanie van Sint-Salvator

Toen in 1868 de Pamelse kerk vergroot diende te worden,

(29) Archief Pastorie Pamel.

(30) Dom Albertus van Roy, O.S.B.: Affligem, roem van ons land, blz. 26-28.

brak men het koor en de twee sacristieën af om een verruiming aan de noordoostelijke zijde mogelijk te maken. Een van deze sacristieën, die rechts van de kerk, was de eeuwenoude kapelanie van Sint-Salvator waarin het antieke houten Christusbeeld hing (31). Vooral het laagste deel van de kapel moet oud geweest zijn, vermits ze bij de herbouw van de kerk in 1667 alleen werd verhoogd doch niet afgebroken. Vandaar ook de benaming «oude sacristie», die we in de 19^e eeuw aantreffen.

Het is best mogelijk dat deze kapel oorspronkelijk niet met de kerk verbonden was en er slechts later mee verenigd werd. Spijtig genoeg kan de bouwconstructie ons daarover niet meer inlichten. Haar grootte kunnen we afleiden uit een kopie van een verzekeringspolis uit 1849, waarin ze ook de naam «oude sacristie» draagt. Ze was toen 6 m lang en 4 m hoog; van de breedte wordt geen gewag gemaakt. Op een pentekening van de kerk in de rekeningen van 1835 merkt men het zware ijzeren traliewerk vóór het zijgevelvenster en een kruisbeeld dat buiten tegen de gevel hangt.

In 1471, ten tijde van pastoor Matheus van de Bruzkene, wordt de kapelanie een eerste maal als zodanig vernoemd. Een hof, dat naar alle waarschijnlijkheid vóór 1240 het abdijhof te Pamel was, werd toen in cijns uitgegeven. Naast andere verplichtingen moet de erfpachter van het hof 10 sch. gr. per jaar betalen om toe te laten 's zaterdags in de kapel van Sint-Salvator een mis te lezen (32).

Nadien moeten we een hele tijd wachten, vooraleer we van de kapelanie nog iets te horen krijgen. Omstreeks 1640 noteert de Abt van Ninove dat er in de kerk van Pamel een kapelanie bestaat, toegewijd aan Sint-Salvator en dat het beneficium in handen is van Carolus van der Varent. Als kapelaan fungeert pater Martinus. De goederen worden door de koster verpacht en de inkomsten gaan naar de bedienaar van de kapel. Er wordt slechts één mis in de week gelezen (33). Op welke dag weten we reeds.

In 1714 doet Rev. Dom. Anthonius Witten vrijwillig afstand van het beneficium en wordt het door de abt aan Josephus van den Abeele geschonken (34). Dit schijnt de aanleiding te zijn geweest tot het kopiëren van een oudere tekst van ± 1570, waarin alle inkomsten van de kapelanie worden opgesomd. Niet alleen wordt het Hof te Pamel er nog vernoemd, terwijl het al lang niet meer bestaat, ook de namen van de oude pachters staan er alleen vermeld en zelfs de levering van de korenrenten

(31) Alle bronnen die niet meer vermeld worden, komen uit het archief van de Pastorie te Pamel.

(32) R.A.G., Abdij Ninove, Supplement (1471). In een volgende bijdrag: komen we op dit hof terug.

(33) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 10.

(34) R.A.G., id., nr. 92.

in 1571, 1572 enz. Feitelijk kennen we dus de toestand omstreeks die jaren. We vernemen er dat er op 27 stukken land geldrenten worden geïnd, dat een achttal kapelaniegoederen worden verpacht en dat drie oude hoeven eveneens zijn berent: het Hof te Pamel, het Hof te Riehove en het Hof te Zuivene. Ook de schuur van de pastorie staat voor een deel op grond van de kapelanie. Hiervoor betaalt de pastoor aan de kapelaan ieder jaar twee pattacons. Het feit, dat de schuur van de pastorie - die vlak naast het kerkhof stond op enkele meters van de kapelanie - tot de kapelgoederen behoort, kan worden ingeroepen om Sint-Salvator als de oudste bidplaats ter plaatse te bepleiten. En wellicht ook het feit dat zeker drie oude hoeven waren berent. Veel gronden schijnt de kapel niet te bezitten, ten hoogste 10 dagwanden. Toch schijnen de inkomsten in 1571 ongeveer 150 gulden te belopen.

De kerkrekeningen vermelden dat onderpastoor Herman de Cuelenaer in 1654 als vergoeding voor de diensten in Sint-Salvator 21 gulden 8 stuivers ontvangt. We mogen hieruit besluiten dat de vicarius te Pamel de bedienaar van de kapel was. Ten slotte moeten we er nog aan toevoegen dat de goederen en de renten van Sint-Salvator in de 16e en 17e eeuw onder de kerkgoederen worden gerangschikt. Staan ze nog eens apart opgesomd, dan vinden we slechts vier pachtgoederen terug.

Collator van de kapelanie was de abt. We lezen bij Van Elshout dat Joos de Poortere het beneficie van de vrouwe van Pamel had gekregen in 1654. Wanneer hij echter hoort dat het «staet ter collatie van den Heere Prelaet... renuncieert (hij) aan de collatie vande vrouwe van Pamel ende verkrijght het selve beneficie vanden heere prelaet» (35).

De afhankelijkheden van de moederkerk

Naast de kapelanie van Sint-Salvator die in of naast de parochiekerk werd opgericht, hingen nog twee andere kapellen van de moederkerk af: te Ledeberg en te Riehove. Het appendicium of afhankelijkheid van Ledeberg wordt een eerste maal vernoemd in de schenkingsakte van 1179. Ze was een burchtkapel en de oudstvermelde patroon is Sint-Amand. Omdat we er later een aparte bijdrage willen aan wijden, laten we ze thans onbesproken. Sinds een drietal jaren is ze praktisch parochiekerk geworden.

De kapel te Riehove is een hofkapel. Ze werd in 1251 gesticht door ridder Gillis van Riehove, heer van het Hof te Riehove en leenman van Willem II van Ledeberg. Gillis begiftigde de kapel met eigen goederen die een jaarlijks inkomen van 15 witte ponden vertegenwoordigden. Bisschop Nicolaas van Kamerijk keurt de oprichting goed, maar beklemtoont dat de kapel

(35) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 84 (Index Van Elshout).

in alles van de Pamelse moederkerk afhankelijk moet blijven (salvo tamen in omnibus jure matricis ecclesiae de Pamella) (36). In de vijftiende eeuw werd ze nog altijd door de paters van de Abdij bediend, maar het is te betwijfelen of ze, na de verwoesting van het hof in de geuzentijd, nog werd opgebouwd.

De Kerkbedienaren

De oudstgekende pastoor is een Willem. Hij fungeert reeds als getuige vóór 1179, dus vóór de schenking van de kerk aan de Abdij. Hieruit kunnen we afleiden dat hij wellicht geen Norbertijn was. Toch schijnt hij het klooster zeer genegen, want in 1197 koopt hij twee huizen dicht bij het kerkhof en schenkt ze aan de Abdij (37). Alle andere Pamelse pastoors, tot en met de Diestenaar Petrus van Roy die in 1843 stierf, zijn sindsdien Witheren geweest. En dat algemeen gezien - die toestand voor Pamel een zegen is geweest, wordt o.a. door Dr. J. Verbesselt onderstreept waar hij schrijft: «Wij kunnen, wat West-Brabant betreft, getuigen dat de invloed van de Premonstratenzer abdijen hun ondergeschikte parochiën zeer ten goede is gekomen» (38). Na de dood van Petrus van Roy hebben nog drie seculiere pastoors in de oude kerk gefungeerd: A.J. van Mollem (1843-1881), J. Jonckers (1881-1890) en H. van Eyndhoven die de nieuwe kerk elders liet bouwen.

Om in hun onderhoud beter te kunnen voorzien, bebouwden de pastoors - vast tot het midden van de 18e eeuw een aantal gronden; soms pachtten ze ook van de Abdij. Het verwondert ons dan niet te lezen over het hof van de pastoor, over zijn varkens, zijn schuur, zijn «hoymeysens» of zijn paardeknechten. Met Liedekerke, Borchtlombeek en Ninove was Pamel een van de grote parochiën die van de Abdij afhingen. Geen wonder dat we hier doorgaans flinke elementen kregen als pastoors: sommigen hebben te Leuven gestudeerd en voeren een titel; velen zijn prior geweest in het klooster of worden nadien pastoor te Ninove. Een paar zijn zelfs lector geweest in het buitenland. Zo Hiëronymus Huebens in de abdij van Vicogne (was pastoor van 1741 tot 1743) en J.B. Mehauden die lector was te Praag (pastoor 1677-1692). De abt bezocht geregeld de parochie en vergewiste zich van de toestand waarin kerk en pastorie verkeerden; hij interesseerde zich voor de misgewaden, voor de handel en wandel van pastoor en onderpastoor, zelfs voor de orde en de netheid in de pastorie. En dat sommige abten strenge en scherpe ogen hadden, staat in hun verslagen te lezen.

Het is moeilijk te zeggen, sinds wanneer er in Pamel een onderpastoor resideert. De vroegste namen zijn er van Ledebergse kapelaans (15e eeuw). Een drietal keren staat er naast: kapelaan te Pamel, ook al bedienen ze de kapel te Ledeberg.

(36) J.J. de Smet, o.c., nr. CCXIX.

(37) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 5, blz. 181.

Woonden ze misschien toen al in de Pamelse pastorie? Van de 16e eeuw af is er vast en zeker een residerend onderpastoor in Pamel, die vicarius of vicepastor genoemd wordt. Wellicht be- dienden ze - tot wanneer de minderbroeders op Ledeberg kwa- men - ter zelfdertijd én de kapel te Ledeberg, waar er twee missen in de week waren, én de kapelanie van Sint-Salvator. Zo schijnt de tekst van abt Joannes de Neef te moeten worden geïnterpreteerd, wanneer hij in 1666 Pater Philippus de Champaigne benoemt tot vicarius in Pamel en tot deservitor in Ledeberg, waar hij wekelijks twee missen moet lezen (39).

De Kerkrekeningen

In de loop van de volgende bladzijden spreken we over de kerk, haar uitzicht, haar verbouwingen, haar verdwijnen. We lassen eerst een korte bespreking van de kerkrekeningen in, omdat we er enkele belangwekkende elementen van het kerkelijk leven in terugvinden. Het oudste bundel - en er is geen ander vóór het begin van de negentiende eeuw - verzamelt precies zestien rekeningen van 1590 tot 1710: veertien van 1590 tot 1621, één van 1654 en één van 1710. Zeer veel is het niet.

In hun dorre beknoptheid zeggen de posten toch iets over het toenmalige parochiale leven. Een reeks kleine bijzonderheden roepen het verleden op. Die korte notities vertellen ons dat trommelslagers, vijfelaars, «moeselers» of doedelzakspelers en andere speellieden de ommegang of processie opluisterden. En het is typisch dat de Pamelse trommelaar Guillam Gooßsens royaler vergoed wordt dan zijn collega uit Impegem! Na de processie is er een maaltijd (imbeyt) voor de proviseurs van de kerk, de koster en de speellieden. Ook de man met zijn «bommeken» gaat mee aanzitten.

Ieder jaar krijgen we te lezen hoeveel peperkoeken er voor de communicanten worden gekocht en hoeveel de «goede lieden» in de loop van het jaar aan de kerk hebben geschonken: graan, eieren, vlas, hop, boter en vlees. In 1710 liep dit bedrag tot 233 gulden op. Soms staat er apart vermeld wat er op Goede Vrijdag alleen werd gegeven. We lezen er ook dat de offerblok van Sint-Laurentius ieder jaar de zwaarste was, dat er toen reeds Kapucijnen werden gevraagd om de passie te preken, dat er in 1605 een nieuwe school nabij de kerk werd gebouwd, dat de deken 10 stuivers kreeg voor zijn jaarlijks kerkbezoek, dat het gras van het kerkhof en de appels van de appelaars op dat- zelfde kerkhof ieder jaar worden verkocht en dat de koster het «catchereel» invult (40). Telkens wordt er ook gewag gemaakt van de pachter die voor 20 stuivers de koe van de armen houdt, «sinte berbelen coe», met dien verstande dat hij «een andere

(38) I. Verbesselt, o.c., blz. 247.

(39) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 6.

(40) De koster deed de boekhouding.

suffisante ende leverbaer restituere» in geval zij mocht sterven.

Het zijn nochtans deze kleine bijkomstigheden niet, die ons hebben aangezet om over de oudste kerkrekeningen te spreken. Ze bevatten daarenboven interessante gegevens om de volgende vraag te helpen beantwoorden.

Hebben de geuzen de kerk verwoest?

In een vorig artikel schreven we dat het Hof te Pamel, dat in de onmiddellijke nabijheid van de kerk lag, in de geuzentijd ten onder moet zijn gegaan (41). Ook de pastorie wordt in het begin van de zeventiende eeuw herbouwd. De steen waarin het jaartal 1617 werd gekapt, is nog te zien in de noordelijke zijgevel, vlak onder de schoorsteen. Een ander bewijs dat het oude dorpscentrum niet gespaard is gebleven in deze beroerde tijd van politiek-godsdiensdige woelingen, putten we uit een renteboek van het begin der zeventiende eeuw, waarin herhaalde malen in de randnota's vermeld staat dat er in de omgeving van de kerk huizen zijn verdwenen. Zo weten we dat er op de Lodder vroeger twee huizen stonden, vier op de grond waar het Schaliënhuis staat en drie op en rond het erf van de meier Peeter Evenepoel (42). Sommige tekenen schijnen er op te wijzen dat ook het kasteel grondige wijzigingen onderging na de zestiende eeuw.

Heeft de kerk hetzelfde lot ondergaan in deze periode, die voor het land van Aa'st en Ninove zo bitter hard is geweest? In het archief van de Ninoofse abdij vonden we geen tekst die ervan gewaagt. De dokumenten uit deze tijd zijn ten andere meer dan schaars, wat niet verwonderlijk is als men weet hoe de monniken toen uiteengeslagen werden na hun vlucht over Brussel en Aalst.

Het archief van de parochiekerk liet hieromtrent meer inlichtingen na. Wel krijgen we er nergens te lezen dat de kerk werd verwoest door de beeldstormers of gedurende de jaren van de «Ninoofse honger»; maar een geheel van elementen, samengeraapt uit de rekeningen van de kerkfabriek (1590-1621), staat ons in de overtuiging dat de kerk het hard te verduren kreeg (43).

Welke zijn nu de gegevens die laten vermoeden dat de kerk op zijn minst werd geplunderd? We bezitten nog veertien rekeningen uit de periode 1590-1621, wat ongeveer de helft uitmaakt. Gedurende deze dertig jaar worden de altaarstenen vernieuwd (o.a. van de kapel van Sint-Salvator), het tabernakel, het altaar van Sint-Salvator, het schrijnwerk van het koor, de koorlessenaars, het bekken van de doopvont en de altaarkleden. Jaarlijks wordt een deel van de vloer geplaveid, terwijl het ge-

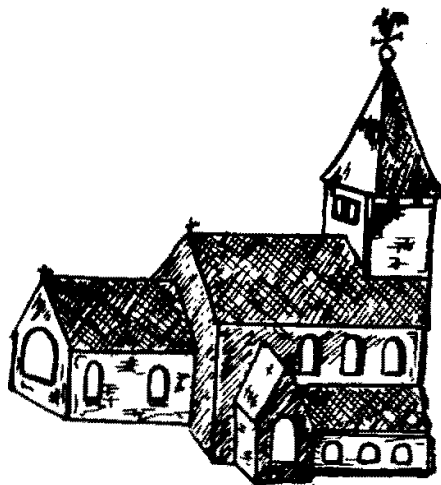
(41) Eigen Schoon en De Brabander, jg. 1962, nr. 1-2.

(42) Id., zie de kaart aldaar.

(43) Pastoriearchief Pamel.

leidelijk vervangen van de strooien dakbedekking door schaliën ook jaren in beslag neemt. Er wordt een nieuwe biechtstoel aangekocht, twee schilderijen waarvan een van Ursume del Camper, kerkornamenten voor een bedrag van \pm 160 gulden en twee klokken. Verder moet er heel wat gemetseld en getimmerd worden aan het portaal en aan de sacristie. Ten slotte komt de aartsbisschop van Mechelen in 1617 de altaarstenen en het kerkhof wijden. Terloops weze eraan herinnerd dat dit het jaar is van de vernieuwing van de pastorie.

We willen geen bijzondere nadruk leggen op kleinere reparaties, vernieuwingen of aankopen als het dichtens van gaten boven de altaren, het geleidelijk inzetten van vensterglas en de aankoop van een nieuw missaal en van kandelaars... Het relaas van de eerstgenoemde posten is reeds sprekend genoeg. Als we bedenken dat de oudste rekening slechts van 1590 dateert en er dus al heelwat kan hersteld of aangekocht zijn, en tevens eraan herinneren dat er ons amper veertien rekeningen uit de periode 1590-1621 overbleven, zodat we alvast mogen onderstellen dat er ons evenveel aankopen of reparaties ontbreken, dan moeten we op zijn minst besluiten dat de kerk in een zeer deerniswekkende toestand moet hebben verkeerd op het einde van de zestiende eeuw. Indien de beeldstormers ze niet hebben geplunderd of verwoest, dan kreeg ze ongetwijfeld haar beurt tussen 1570 en 1590, toen zwervende soldatenbenden het platteland afschuimden, toen groepjes geuzen zich nestelden op de grote hoeven rond Ninove. Vooral de toestanden in de tachtiger jaren, de jaren van de «Ninooofse honger», kunnen aanleiding zijn geweest tot het plunderen van de kerk te Pamel (44).

De kerk van 1621 naar het plan van Philip de Dijn en van de Dender uit gezien. De uitsprong naast de zijbeuk is allicht een zijkapel, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw of aan Sint-Laurentius.

(44) Omstandiger beschrijving van de toenmalige toestanden in de streek van Ninove vindt men in Dr. H. Vangassens: *Geschiedenis van Ninove*, Deel II, blz. 317 en volgende.

*De oudste afbeeldingen van de kerk vóór de vernieuwing
van 1667*

We kunnen ons een betrekkelijk klaar beeld vormen van de Pamelse kerk uit de zestiende en het begin zeventiende eeuw aan de hand van een drietal tekeningen op plans van de landmeter Philips de Dijn. Al zijn deze afbeeldingen eerder klein, toch zijn ze zuiver afgewerkt en duidelijk genoeg om de algemene bouw te onderkennen. En vermits plans en voorstellingen van De Dijn altijd precies en nauwkeurig zijn, hebben we geen reden om aan de waarachtigheid ervan te twijfelen. Zo tekent hij in 1643 - op twee verschillende plans - de kerk van Pamel met een verwoeste of afgebroken toren en met een gehavend dak waaruit de balken puilen. Zo iets doet een tekenaar niet, wanneer het niet waarheidsgetrouw is.

Het oudste plan waarop de kerk van Pamel voorkomt, dateert van 1621 (45). We krijgen de kerk van de denderzijde uit gezien, want ze staat op een kaart, waarop alleen de abdijgoederen in Ninove en Okegem gekleurd zijn. We stellen erop vast dat de kerk van Pamel heelwat ruimer was dan die van Okegem. Ze heeft een lage zijbeuk en een ietwat hogere kruisbeuk of zijkapel. Het kerkschip is veel hoger en breder dan dat van Okegem. Heel wat lager van bouw dan de middenbeuk is het koor. De vierkante klokketoren rijst nog enkele meters boven de nok van het hoge kerkdak en loopt uit in een stompe punt. De zijbeuken tellen drie vensterramen en de middenbeuk heeft boven de zijdaken telkens drie vensters.

Hoelang stond de kerk er reeds zoals we ze in 1621 aantreffen? Dit is moeilijk te achterhalen, vermits het abdijsarchief noch het pastoriearchief vroegere verbouwingen vermelden. Maar dat ze zeer oud moet zijn geweest, wordt bewezen door een paar

De zuidoostelijke zijde van de kerk in 1643 (vergroting naar plan van Ph. de Dijn). De kapel naast de zijbeuk is de oude kapelanie van Sint-Salvator.

(45) R.A.G., Inventaris Vandermeersch, nr. 527.

tekeningen van omstreeks 1643 - een twintigtal jaren later dus die dezelfde kerk als een ruïne voorstellen. In 1667 ten slotte wordt ze helemaal hernieuwd.

In welke stijl werd deze kerk van 1621 opgetrokken? Ik weet niet of de tekening van De Dijn hieromtrent voldoende aanduidingen geeft. Wel weten we dat Pastoor Van Eyndhoven die de oude kerk in 1904 liet afbreken, schrijft dat de vernieuwde kerk van 1667 in renaissancestijl was gebouwd, maar dat de afbraak bewees dat de bouwtrant vóór 1667 gotisch was (46).

Ten slotte zijn er de twee reeds geciteerde plans van Philips de Dijn uit het jaar 1643. Een van de beide nochtans is niet gedateerd, maar het moet dagtekenen uit de veertiger jaren toen hij alle goederen van de abdij op kaart bracht (47). Het ene beschrijft de Pamelse abdijgoederen, het tweede de abdijgronden op Ninove en Okegem. We krijgen er tweemaal een heerlijk gehavende kerk te zien: de kerktoren is verdwenen, enkele brokken van muren blijven nog over aan de zuidwestkant, het kerkschip is één gapende holte, het dak aan de torenzijde is gedeeltelijk afgebroken en dakbalken steken uit boven deze ruïne.

Was de toren ingestort? Werd de kerk verwoest? De kerkenrekeningen uit deze tijd zijn verloren gegaan, zodat we daar niet te rade kunnen gaan om deze toestand te verklaren. En de tijdsomstandigheden zijn niet zo, dat we een verwoesting mogen veronderstellen. Een kerk in opbouw is dit vast en zeker ook niet. Was de kerk zoals we ze op het plan van 1621 hebben gezien, zo oud dat ze gedeeltelijk is ingestort? Heeft ze op het einde van de zestiende eeuw zoveel geleden dat alle reparaties slechts pleisters op een houten been waren? Of werd ze eenvoudigweg afgebroken omdat ze in een bouwvallige toestand verkeerde en heeft men omwille van de beroerde tijdsomstandigheden gewacht om aan de opbouw te beginnen? We zijn van oordeel dat deze veronderstelling de aannemelijkste is. Het is immers zo dat de oorlog tussen Spanje en Frankrijk is losgebroken; legerbenden doorkruisen ook onze streken en de belastingen gaan de hoogte in. Het is dus best mogelijk dat de vernieuwing van de kerk reeds vroeger zou zijn geschied, indien de tijden niet onrustig waren geweest. Nu moeten we wachten tot 1667.

Pastoor H Cambier bouwt een nieuwe kerk

Pater Hiëronymus Cambier stamde uit een bekende en bemiddelde Geraardsbergse familie. Achtereenvolgens was hij in de abdij lector, supprior en provisor. In 1659 wordt hij tot priester

(46) Uit de geschriften van E.H. Hendrik van Eyndhoven, onderpastoor alhier sinds 1877, kapelaan te Ledeberg van 1881 tot 1890, pastoor van 1890 tot 1926, en trouw abonnee op *Eigen Schoon*, hebben we voor volgende pagina's dankbaar geput. Van zijn hand verscheen in *Eigen Schoon* een artikel over «De Dikke van Pamel».

(47) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 60.

benoemd te Voorde. In 1665 wordt hij in dezelfde functie naar Pamel overgeplaatst. Elf jaar duurt zijn pastoorschap alhier. Hij overlijdt op 29 december 1676.

Zoals de afbeelding van 1643 getuigt, moet hij de kerk in een zeer treurige toestand gevonden hebben. Maar pater Cambier wist van aanpakken. Anderhalf jaar na zijn benoeming schrijft hij in de kerkregisters: op 23 februari 1667 werden de nieuwe fundamenten van het kerkschip gelegd. We vragen ons af, of de voorgevel van de kerk gedurende meer dan twintig jaar heeft gegaapt zoals we het op het plan van 1643 getekend vonden. Het pleit in ieder geval voor de aanpak van pastoor Cambier dat hij heeft weten te volvoeren, wat twee voorgangers niet hebben aangedurfd. En dat in een periode die meer dan bewogen was. De oorlog is in 't land, en reeds in mei 1667 wordt een houten kist met kerkgewaden naar Brussel gezonden om ze veilig te stellen tegen de plunderzucht van de Fransen. Denkbeeldig was het gevaar alleszins niet, want van de gebleven kerkgewaden werden er heelwat door de Fransen meegenomen. In maart 1668 moet pastoor Cambier de relikwieën van Sint-Laurentius in veiligheid brengen; en in maart en in april 1672 worden opnieuw alle kostbaarheden naar Brussel gevoerd (48).

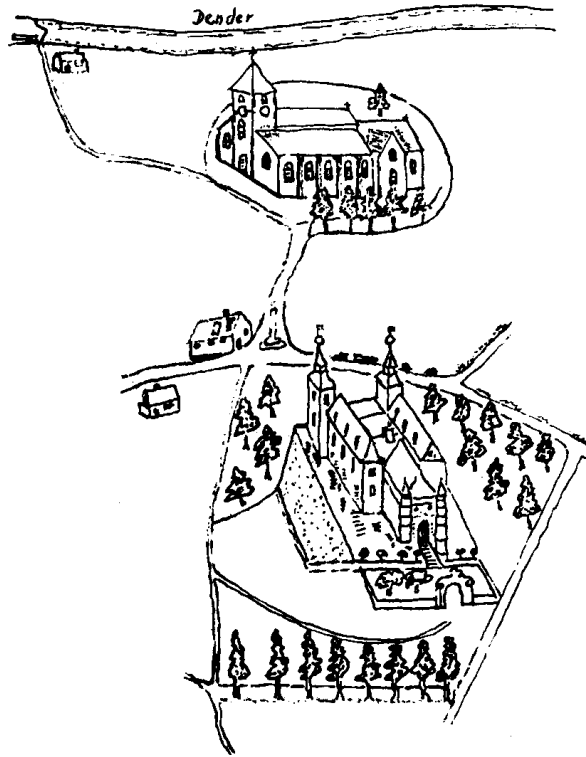
En niettegenstaande al de miseries die de oorlog tussen Spanje en Frankrijk meebracht, geraakt de nieuwe kerk af. Na het overlijden van pastoor Cambier getuigt zijn opvolger dat men de overledene veel dank verschuldigd is, omdat hij het aandurfde de kerk te vernieuwen «ex fundamentis» en het klaar-speelde alle schulden af te betalen. Wellicht zal zijn moeder wel een deel van haar persoonlijk bezit geofferd hebben om de bouw te bekostigen. Antonina de Belloy woonde immers bij haar zoon in en is hem slechts een drietal jaren in de dood voorafgegaan. Ook de Coupigny's zullen hun steentje bijgebracht hebben. De verhoudingen tussen hen en de pastoor waren zeer goed, want alle kerkelijke kostbaarheden worden telkens in het huis van de Coupigny's te Brussel geborgen. Nog tijdens het pastoorschap van H. Cambier laat deze adellijke familie in de nieuwe kerk een grafkelder bouwen, waarin de laatstgestorven leden van deze illustere struik werden bijgezet. De pastoor vermeldt hun namen naast deze van de naastbestaanden die de plechtigheid bijwoonden (49).

Uit de periode van de vernieuwing der kerk zijn er spijtig genoeg geen kerkrekeningen voorhanden. Pastoor Cambier spreekt van het leggen van de funderingen van het kerkschip (navis ecclesiae), zijn opvolger over «directam ex fundamentis». Het is best mogelijk dat het koor en de sacristie ongewijzigd bleven. Vooral van de oostelijke sacristie zal later worden getuigd dat

(48) Parochieregisters.

(49) Idem.

ze zeer oud is. Ze was oorspronkelijk de kapelanie van Sint-Salvator.

Zo zag de kerk eruit na de verbouwing van 1667.
Naar het plan van J. de Deken (1713).

De kerk van 1667 is praktisch onveranderd gebleven tot 1868, zodat we aan de hand van latere inlichtingen haar grootte en haar algemene vorm kunnen bepalen. Ze mat 20 m bij 16 m, wat voor een gemeente als Pamel nog niet zo bijster groot is. Toch was ze ruimer dan de kerk van 1621. Dit blijkt uit een vergelijk tussen de oudste afbeelding en deze van J. de Deken (1713) of van Jan Willem Loomans, gezworen landmeter te Pamel (1836) (50). Ook het bedevaartsvaantje ter ere van Sint-Laurentius kan als vergelijkingsmateriaal dienen. Welnu, het is duidelijk te merken aan de lengte van het schip dat de vernieuwde kerk langer is: er zijn thans vijf vensters in de zijbeuken, terwijl er vroeger slechts drie waren. Het valt ook dadelijk in het oog dat er geen vensterramen zijn in de muren van de middenbeuk boven de zijdaken. De kerk van 1621 had er wel. Thans raken de daken van middenschip en zijbeuken haast elkaar. De structuur van de oude was zeker stijlvoller en slanker. Ze had ook twee zijkapellen. De kerk van pastoor Cambier

(50) Het plan van J. de Deken berust in het Archief van het Aartsbisdom, de tekening van J.W. Loomans in het Pastoriearchief te Pamel.

heeft er geen. Dit alles maakt haar plomper. Het lijkt wel zo dat de onrustige tijden hun invloed op de afwerking hebben gehad. Heeft men zo vlug mogelijk het werk willen beëindigen omwille van de tijdsomstandigheden en zich tevreden gesteld met vooral de stenen van de afbraak te gebruiken om al te veel kosten te vermijden, zonder veel bekommering om stijlschoonheid? Zo ziet het er naar uit.

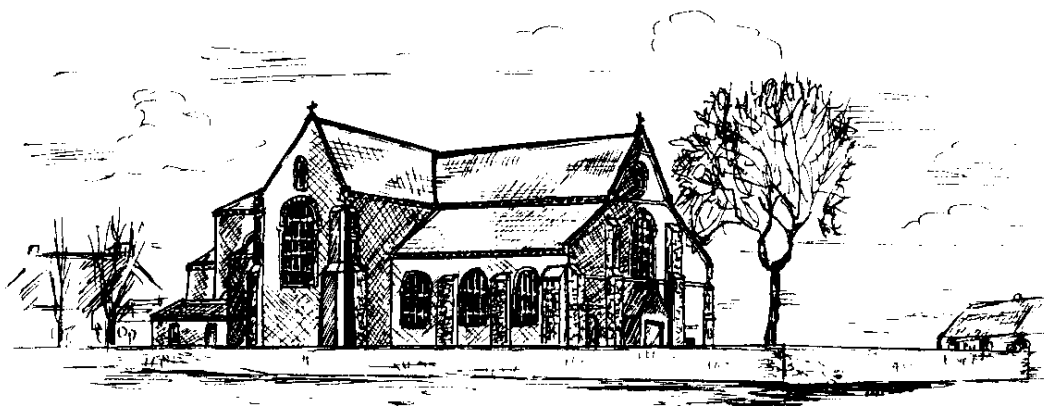
Vergroting van de kerk (1868-69)

Ongeveer tweehonderd jaar blijft de kerk van pastoor H. Cambier quasi ongewijzigd. Omstreeks 1863 lezen we voor de eerste maal in de annalen van de kerkfabriek dat ze werkelijk te klein wordt. De oppervlakte ervan bedraagt 320 m² en er zijn in Pamel op dat ogenblik 2900 inwoners. Pastoor Van Mollem beklagt er zich over dat deze ruimte slechts plaats biedt voor 900 kerkgangers, terwijl er 's zondags tijdens de hoogmis 1500 tot 1600 mensen naar de kerk komen. Honderden staan op het kerkhof gedurende de H. Mis. Hij spreekt tweemaal van 500 tot 600 gelovigen die in het portaal en op het kerkhof moeten blijven rechtstaan. Vooral wanneer het slecht weer is en allen naar binnen willen, is er een gedrang van belang. Geen wonder dat hij deze toestand uit de wereld wil helpen.

In 1866 heeft de architect Lod. Spaak een plan klaar. Het voorziet een vergroting van 240 m². Deze verruiming wordt voor het grootste deel geschapen door de bouw van een kruisbeuk. Het koor en de twee sacristieën (een ervan is de kapelanie van Sint-Salvator) moeten eerst afgebroken worden om toe te laten de kerk aan de noordoostelijke zijde uit te bouwen, in de richting van de pastorie. Het aanbestedingscohier vermeldt o.a. 260 m² plaveisteen, 800 m² boogplafond en 900 m² schaliedak, wat wel degelijk getuigt voor de omvang van de kerkverruiming. In februari 1868 begint men met de afbraak en op 30 maart wordt de eresteen ingemetseld. Sieur Schoonjans van Pollare is de aannemer en meester-steenkapper Raymond Birman van Ninove fungeert als borg. Nog hetzelfde jaar is de ruwbouw voltooid en kan men een aanvang maken met de verdere verfraaiing van de kerk.

In 1870 stelt de kerkfabriek vast dat er nog heelwat te doen valt om het kerkinterieur te volledigen, vooral in het pas gebouwde deel. Er worden eikenhouten muurbeschotten besteld voor de nieuwe panelen, twee dubbele deuren met half verheven beeldhouwwerk en twee grote biechtstoelen. Prosper Jacobs, meester-beeldhouwer te Ninove, krijgt de opdrachten. De lambrisering van de oude kerk is later door de kerkfabriek van Strijtem aangekocht en de dubbele deuren, waarvan één als lijkdeur moest dienst doen en één als toegang tot de doopvont, bestaan thans niet meer. De twee biechtstoelen, die samen met de oudere renaissance-predikstoel naar de nieuwe kerk verhuisden, behoren nog tot het mooiste dat er te bezichtigen valt. De

ene stelt Christus en de Verloren Zoon voor, de andere de be-
rouwvolle Sint-Pieter, de boetvaardige Maria-Magdalena en Jezus
met de Kananese vrouw.

Na de verbouwing onder Pastoor Van Mollem. De toren is reeds ingestort
en vervangen door een vlakke voorgevel. (Naar een oude vergeelde foto).

Daarmee was er geen punt gezet achter de vernieuwing.
Pastoor Van Mollem wilde het geheel harmoniseren. De daken
der oude zijbeuken moesten worden hersteld en gelijkvormig ge-
maakt met de nieuwe, wat hoogte, bedekking en afwerking
(kraagstenen) betrof. Ook het metselwerk van de toren diende
in overeenstemming te worden gebracht met de nieuwe delen,
waarin o.a. veel witte steen was verwerkt. En ten slotte was de
toren zelf al te laag voor het lange kerklichaam, zodat het met-
selwerk en de spil merkkelijk verhoogd moesten worden om de
proporties te normaliseren.

Het is deze verbouwing die de verre oorzaak zal worden
van het verdwijnen van de kerk aan de Denderoever. De pro-
vinciale architect G. Hansotte maakt een plan op, waarvan de
uitvoering op 11.000 Fr. wordt geschat. De toren zal één meter
worden opgetrokken en de naald zal heelwat hoger worden.
Nadat er geruime tijd op staatssubsidiën was gewacht, besluit
de pastoor met eigen middelen te beginnen. De zijdaken wor-
den vernieuwd in 1878 evenals de toren. Pastoor Van Mollem
die zoveel voor zijn kerk had gedaan, zou zijn toren niet lang
bewonderen.

De toren stort neer

Men had in Pamel te hoog van de toren geblazen. De ver-
hoogde toren hield nauwelijks een jaar stand. Hansotte had wel
zijn vrees ervoor uitgesproken, dat de oude grondvesten mis-
schien niet stevig genoeg waren om een nog zwaardere steen-
massa te dragen, maar toch had men het erop gewaagd.

Reeds toen de werken aan de gang waren, had men vast-
gesteld dat de fundamenten lichtjes begaven. Kleine barsten in
de vloer tussen portaal en kerk, evenals iets breder wordende
scheuren in de muren van het hoogzaal, waren er de zichtbare
bewijzen van. Hansotte die geraadpleegd werd, had zware bind-
ankers laten aanbrengen. Dit scheen voorlopig te helpen. Uitstel
was echter geen kwijtschel.

In de eerste dagen van maart 1879 - vooral gedurende de hoogmis op 9 maart - hadden de zangers het duidelijk horen kraken in de gewelven van het hoogzaal. Na het lof werd de onderpastoor E.H. Hendrik van Eyndhoven door de koster ervan op de hoogte gebracht, dat er stof en pleisterwerk langs de muren van het hoogzaal was neergevallen en dat de barsten merklijk waren verbreed. Samen gingen ze zich nog eens van de toestand vergewissen. De toren had zich werkelijk een paar centimeter van het kerkgewelf weggescheurd. Ze sloten aanstonds de kerk en waarschuwden mensen en kinderen in de buurt; maar ze konden het niet over hun hart krijgen het slechte nieuws te vertellen aan hun oude ziekelijke pastoor E.H. Adr. Joz. van Mollem.

Enkele minuten vóór zeven vraagt de koster nog of hij het Angelus moet kleppen. Het antwoord luidt ontkennend. Toch klimmen onderpastoor en koster nog eens de trap op om te zien of de toestand al dan niet verergert. Ze vluchten snel terug, want een paar vensters in de voorgevel springen reeds stuk. Klokslag zeven uur stort de toren met een oorverdovend lawaai neer op het kerkhof. De steunmuren weken op de hoogte van het hoogzaal en de logge torenmassa plofte in zijn geheel naar beneden. Een deel van het kerkdak werd meegesleurd, het hoogzaal en het orgel hadden veel schade geleden; het eikenhouten portaal dat met snijwerk en beelden was versierd, was totaal versplinterd. De torenspil lag op het kerkhof in een wolk van stof.

Een uur ver in de omtrek had men het gedonder van de neerstorting gehoord. Geen wonder dat nog die avond, maar vooral de volgende dagen, de volkstoeloop groot was. Een paar dagen later wijdde kapelaan Emmanuël Sannen, in de eenzaamheid van zijn studeerkamer, een Latijns jaarschrift aan de val van de Pamelse kerktoren: «Heu, heu, subito cadit turris Pamelensis reconstructa!» (Helaas, helaas, plots valt de hernieuwde Pamelse toren).

Toen men de puinen wegruimde, ontdekte men de drie klokken, die ongebarsten en ongeschonden in hun klokkestoel hingen. De twee grootste werden onder een afdak geplaatst; de kleinste werd in het hofje vóór het kostershuis opgehangen en deed er dienst tot 1904. Toen verhuisde ze - samen met de twee andere - naar de nieuwe kerk. Het opmerkelijke feit dat de klok aldus een tijdlang een honderdtal meters van de kerk verwijderd heeft gestaan, was de oorzaak van de spotlust van de inwoners der naburige gemeenten. Ze beweerden immers dat de koster van Pamel van in zijn «achtervloer» kon luiden.

De eerste gevoelsreactie van geestelijke en wereldlijke overheden was geweest: Hansotte als verantwoordelijk architect gerechtelijk te vervolgen. Maar omdat hij vóór de aanvang van de verbouwing de vrees had uitgesproken dat de grondvesten het wellicht niet zouden dragen, liet men dit potje gedekt. Hansotte

maakte zelfs een plan om met een muur het grote gat in de voorgevel af te sluiten, wat later ook gedaan werd. Voorlopig gebeurde dit door middel van een houten beschot. De witte steen die nog bruikbaar wordt bevonden en het houtwerk van het torengebinte worden op het kerkhof opgestapeld; het steengruis wordt gebezigd om de wegen in de omgeving van de kerk te verbeteren.

Pastoor A.J. van Mollem overleeft de ramp niet lang. In 1881 sterft hij in de ouderdom van 85 jaar. Hij wordt opgevolgd door E.H. Jac. Jonckers, die in 1890 pastoor-deken te Bierbeek wordt. Kapelaan Hendrik van Eyndhoven neemt dan de functie over. Hij zal het zijn die, na veel moeilijkheden van alle aard, de nieuwe kerk zal laten bouwen op een plaats die ongeveer een kwartier van het oude centrum verwijderd ligt.

De parochiekerk verhuist

Tussen de val van de toren en de bouw van een nieuwe kerk op de Kleine Varent, liggen nog een twintigtal jaren van zoeken en tasten, van besluiteloosheid en strubbelingen van dorpspolitieke aard, terwijl ook persoonlijke belangen van sommigen een woordje meespreken. Dit was ten andere heel menselijk, want de traditie heeft ook haar rechten.

De kerk zelf had bij het neerstorten van de toren meer geleden dan men oorspronkelijk had gedacht. Niet alleen waren hoogzaal en portaal vernield en was een gedeelte van het dak meegerukt, maar heel de kerk leek ontwricht. In de volgende jaren merkte men nog scherper de gevolgen van de torenkatastroof: er vertonen zich scheuren in het jongstgebouwde deel der kerk en in de gewelven; de gevel van de kruisbeuk was aan de noorderzijde reeds 16 cm afgeweken, zodat het nodig bleek hem van ankers te voorzien; de scheuren en barsten schijnen op vele plaatsen te verbreden, zodat de architect Alf. Struyven de raad geeft om ze met papier te overplakken, ten einde beter te kunnen vaststellen of de verzakkingen voortgaan. Daarenboven waren de muren van de oude kerk (schip, middenbeuk en zijbeuken, gebouwd \pm 1667), ver versleten. Wilde men de kerk ter plaatse behouden en vernieuwen, dan moest men deze delen afbreken, wat erop neerkwam dat ook de gewelven in de herbouw betrokken dienden te worden. Men stond voor nieuwe en grote uitgaven en de kas was leeg.

En toch was het een feit: de algemene toestand van de kerk was betreurenswaardig. En dat ook de kerkgangers niet altijd met een gerust gemoed binnentraden, wordt geïllustreerd door een incident dat op Pinksteren 1879 voorviel. Tijdens de mis rinkelde een ruit stuk in het benedendeel van de kerk. Er was een paniek van belang: er werd gehuild en geschreeuwd, men woelde en wrong om buiten te geraken. Toen de helft van de aanwezigen zich buitengeworsteld had, begreep men dat het een vals alarm was geweest. Velen waren licht gewond of hadden

blauwe schenen opgelopen; er waren ook heelwat gescheurde kleren. Hoeden, klakken, paternosters en kerkboeken lagen in de kerk verspreid. Enkele weken nadien was er opnieuw beroering, maar ze was heel wat vlugger over.

Een nieuwe kerk op een andere plaats

Wordt er gedurende de eerstvolgende jaren weinig aan het herstel van de kerk gedaan, er wordt des te meer over gesproken. Sommigen zijn de mening toegedaan dat de parochiekerk niet op de uiterste grens van de gemeente moet staan, maar in het midden ervan. Deze zienswijze wint veld in de verstaafgelegen gehuchten. Ook in 1868, toen de kerk uitgebouwd werd, was die vrome wens naar voren gebracht. Anderen spreken van een parochiekerk op de hoogte van Ledeberg, een kerk of kapel in Poelk en een opgekalfate kerk in Pamel. De bewoners van het oude centrum kennen slechts hun kerk, op de eeuwenoude plaats. Pastoor Van Eyndhoven staat tussen meer dan twee vuren.

Wanneer Kardinaal Goossens in 1896 komt vormen, wenst hij volledig te worden ingelicht. Het kadastraal plan wordt hem voorgelegd en de drie voorstellen komen op het tapijt. De kardinaal spreekt zich uit voor een nieuwe kerk in het midden van de gemeente. Van dit ogenblik af komt er meer schot in de zaak, al ontbreken de geldmiddelen en al is de gemeente niet bij kas om een grote toelage goed te keuren. Het blijkt ook geen kleine moeilijkheid te zijn in de gemeenteraad een meerderheid te verkrijgen die zich uitspreekt voor de verplaatsing. De leden van de raad vrezen immers een reactie van een deel van de kiezers!

Op 3 april 1898 beslist de kerkfabriek een nieuwe kerk en pastorie te bouwen, alhoewel de bouwplaats nog niet gekend is. Op 3 augustus spreekt de gemeenteraad zich eveneens uit voor de verplaatsing (6 tegen 5), dit dank zij de grote toeloop van de Poelkenaren die vóór het gemeentehuis kwamen manifesteren onder het motto: «Wij willen de kerk in het midden».

Het duurt nog twee jaar vooraleer de aankoop van de grond een feit is. Ten slotte geraakt men tot een akkoord met de familie Van Tricht, die een grote partij liggen heeft vóór het nieuwgebouwde gemeentehuis. Opmerkenswaard is het dat deze eigendom vroeger abdijgrond was. Op donderdag 29 september 1904 wordt de nieuwe kerk plechtig ingezegend. De eerste zondag van oktober deed ze de eerste maal dienst als parochiekerk. Maar nog jaren zullen sommige bewoners van het oude centrum naar Okegem gaan mishoren, ten teken van protest.

De oude kerk met pastorie en hof werden verkocht aan de Zusters van Sint-Vincentius a Paulo te Sint-Niklaas. Hun oorspronkelijk plan was de kerk tot een ouderlingengesticht om te bouwen; maar vermits de kosten van zo'n verbouwing al te hoog zouden oplopen, beslisten ze een nieuw complex op te

richten in de onmiddellijke nabijheid van de nieuwe kerk. Wat ook gebeurde. Ondertussen hadden er in de oude pastorie reeds enkele zusters hun intrek genomen en waren er ook een paar kostgangers geweest.

Aldus was de verschuiving van de dorpskern een werkelijkheid geworden. Eeuwenlang was zowel het gemeentelijk als het parochiaal centrum aan de oever van de Dender gelegen. Sinds het begin van deze eeuw ontwikkelde zich in Pamel een totaal nieuwe gemeentekern op de Kleine en de Grote Varent, waar voordien haast geen huizen stonden.

En toch heeft de verplaatsing van de kerk haar eerste doel ten slotte gemist: de parochiale eenheid te bewaren. De aangroei van de bevolking en de gewijzigde bisschoppelijke politiek van meer verantwoorde spreiding van de kerken hebben het laatste woord gesproken. De eeuwenoude grenzen van de Pamelse parochie werden in de loop van de laatste jaren sterk verengd. Met de oprichting van een kerk te Kattem (1947) werden de grenzen een eerste maal licht gewijzigd. Maar door het zo goed als zelfstandig worden van de parochie Ledeberg (1958) viel een derde van de parochiale omschrijving weg.

De oude kerk werd afgebroken, kort na de oprichting van de nieuwe, zodat het kerkhof heelwat ruimer werd. Deze historische akker waar de eerste kerk verrees, waar zo menige oorkonde van de abdij werd bezegeld, waar zovele heren van Pamel en Ledeberg begraven liggen, blijft nog steeds een bindpunt. Alle Pamelaars, uit welke parochie ze ook stammen, komen er broederlijk naast mekaar rusten. Dat de priester die hier het eerste kruis op Pamelse bodem plantte, hen geleide (51)!

G. VAN HERREWEGHEN

-
- (51) De verbetering van de drukproeven stelde ons nog in de mogelijkheid een paar recente vondsten toe te voegen aan de bespreking van de kerk op het einde van de zestiende eeuw. In 1572 getuigt de deken dat het kerkgebouw belangrijke herstellingswerken van node heeft en dat er in het hoogkoor geen mis kan worden gecelebreerd. Het aantal paashouders bedroeg toen 350. Er waren vijf geconsacreerde altaren: van Sint-Laurentius die toen de patroon wordt genoemd, van Sint-Salvator, van Onze-Lieve-Vrouw, van Sint-Antonius en Sint-Barbara (R.A.B., Kerkelijk Archief, nr. 2323, fol. 25v). In 1576 bevestigt de deken opnieuw dat het hoogkoor verwaarloosd staat en dat er sinds ettelijke jaren geen mis wordt gelezen. In 1593 vermeldt hij dat het schip ongeschonden is, maar dat het hoogkoor uitgebrand is evenals de pastorie, die in 1572 nog als goed onderhouden aangetekend staat. Er is één klok. Het aantal paashouders is tot 240 geslonken. Thans wordt opnieuw Sint-Gaugericus als patroon aangegeven, evenals in 1595 en 1596 (R.A.B., Archief van het Bisd., M. 9). Dit alles bewijst dat kerk en pastorie het hard te verduren kregen, vooral in de periode van de «Ninoofse honger». Al is het teruglopen van de paashouders tussen 1572 en 1593 zeer belangrijk - van 350 valt het aantal op 240 -, toch is de verhouding in sommige aanpalende gemeenten nog belangwekkender: in Ninove valt het cijfer van 1200 op 400 en in Meerbeke van 500 op 140! (*Ibidem*). Het moeten rampzalige tijden zijn geweest.

De Leuvense watermolens

Eeuwen lang hebben de Leuvense watermolens een primordiale rol gespeeld in de plaatselijke economie. Deze vaststelling is voor ons, mensen van de XXe eeuw, op 't eerste gezicht een beetje verrassend. Dit komt omdat de stoommachines en de elektrische motoren de wind- en watermolens nagenoeg volledig uit het landschap weggevaagd hebben. Weldra zal de belangstellende ze nog enkel in een openluchtmuseum kunnen vinden. Wij verliezen dan ook gemakkelijk uit het oog, welke betekenis water en wind als drijfkrachtbronnen voor onze voorouders hadden. Hierin ligt de verklaring waarom de Dijle en de Voer destijds een heel reeks molens in beweging brachten. Het zal de lezer wellicht verwonderen dat de Dijle, wat de stuwkracht betreft, onder al de rivieren van het Scheldebekken op de tweede plaats komt met een verval van 2 meter per kilometer, na de Haine met 2,28 m. De Zenne volgt met slechts 1,05 meter (1). Nochtans was de watertoevoer van de Dijle overvloediger en veel regelmatig in vroeger tijden, toen nog veel meer bossen bestonden ten zuiden van de stad. Thans is onze rivier in feite een grote open riool geworden, die zomin het oog als het reukorgaan streelt! En wat is er van haar visrijkdom geworden? De tijd is lang voorbij, toen de godgeleerde Maarten van Dorp zonder tegenspraak uit te lokken kon verklaren «dat de wateren der Dyle, zoowel als die der Vuere, zijn soo doorschijnend en helder als glas, daer sy door gheene moerassen ofte rottende poelen trecken moeten. Nooijt zijn sy stil, ofte, soo men seght, dood» (2). Reeds voor het kiezen van de geschikste plaats voor een nederzetting was een snelvlietende, zuivere, visrijke en bovendien een bevaarbare rivier van overwegend belang. De toestand van de middeleeuwse steenwegen, hun onveiligheid verklaren voldoende waarom de waterweg de voorkeur kreeg voor het goedere transport, overal waar de mogelijkheid bestond. Zelfs de beken werden, waar het ging, voor het vervoer per vlot gebruikt. Waar een rivier ophoudt bevaarbaar te zijn, werden stapelplaatsen opgericht en al de banen van de omgeving liepen er naartoe. Dergelijke kruispunten van land- en waterwegen zijn Leuven, Brussel en Tienen geweest en daaraan hebben zij hun ontstaan en hun latere bloeiperiode te danken. Het hinterland, dat tarwe in overvloed voortbracht en beschikte over uitgestrekte bossen, die timmerhout en brandstof bezorgden, droeg zeker ruim bij tot hun welvaart. Zo kon de biernijverheid tot ontplooiing komen, wat meteen de maalders werk verschafte. Zonder ruime watertoevoer zouden deze hun bedrijf niet doorlopend op gang kunnen houden hebben. Willem Boonen, onze verdienstelijke

(1) Le Patriote Illustré, *L'Hydrographie de la Belgique*. Nummer van 14-2-1960.

(2) Rede uitgesproken in 1513. Overgenomen in *Alma Mater Lovamensis aevi praeteriti memor* (1935), f° xij.

geschiedschrijver, getuigde op het einde van de XVIe eeuw met fierheid dat onze «molens selden, doorden opvloet van waetere oft groote droochte, het maelen laeten, alsoo die van Loven niet lichtelijck benauwt en connen wordden, gelijk vele andere omlyggende steden, want hunne molens 9 oft 12 daeghen staen sonder maelen, soo moeten zij hunne toevlucht nemen totte rosmolens, windmolens ende andere» (3).

Op de vraag wanneer de eerste watermolen op Leuvens grondgebied opgericht werd, zal bij gebrek aan oorkonden wel nooit een afdoend antwoord kunnen gegeven worden. Haast zeker ging het initiatief uit van de graaf, die de onbeperkte heerschappij over het land, het water en de wind van zijn grondgebied bezat. Aangezien het uitbaten van een molen een belangrijke bron van inkomsten vertegenwoordigde, is het weinig waarschijnlijk dat hij de oprichting aan derden zal overgelaten hebben. Zijn onderdanen waren inderdaad verplicht in zijn molen hun graan te laten malen. Men sprak daarom van een «banmolen», een term die doorgaans in verband gebracht wordt met het Latijnse woord «bannum», d.i. verbod. Ofschoon stilaan de molens van de hertog in handen van zijn leenmannen geraakten, bleef de verplichting met het graan naar de banmolen te gaan nog eeuwenlang bestaan. Degenen, die dachten dat mettertijd dit reglement als vervallen beschouwd mocht worden, kwamen bedrogen uit. Dat ondervond de Universiteit, toen in 1577 de Tolkamer haar een proces aandeed, omdat sommige van haar suppoosten hun graan te Park hadden laten malen, omdat dit voordeliger uitkwam. Bij die gelegenheid werd aan het principie herinnerd dat «die gerechticheyt van eenen banmoelen is, dat alle die daer onder geseten syn, moeten daer malen». Bijgevolg werd met klem verklaard dat de molens van Park «niet kennen gestrecke dan over die ghene, die onder Perck geseten syn» (4).

Ook elders poogde men de wet te ontduiken. Te Brussel brachten de brouwers en de bakkers hun graan buiten de stad en zij richtten zelfs rosmolens op, «daer mede alle uren connen ghemaelen worden vier ofte vyff viertelen corens» (5). Een «placcaet» werd in 1618 gepubliceerd, dat wees op de straffen, die op de overtredingen stonden: «verbeurte van de molens, graenen ende mouten», dit alles verhoogd met «een amende van dertich guldens». Deze wet gold niet voor degenen die «daeroppe hadden verworven onse behoerlycke brieven van octroye». Nogmaals werd gewezen op de verplichting voor alle onderdanen hun graan te brengen naar «de Bandtmolens, al waer elck ende iegelyck, van wat conditie oft qualiteyt hy sy, 't waere Geeste-

(3) Willem Boonen, *Geschiedenis van Leuven*, uitgave Edw. Van Even, blz. 187.

(4) A.L. Nr. 1587.

(5) Leuvense maat: 1 mud : 8 halsters; 1 halster : 2 molenvaten; 1 molenvat : 2 viertels. 1 mud : 232 liter, bijgevolg 1 viertel = 7,25 liter.

lyck ofte Weerelyck, niemant uytgescheyden, schuldich is syn mout te doen maelen» (6).

Dit monopolie wordt soms als een machtsmisbruik van het Oud Regime aangezien. Maar onze moderne staten doen toch hetzelfde, als zij aan zekere vennootschappen, mits een bepaalde vergoeding, concessies voor de exploitatie van mijnen en voor de voorziening van water, gas en elektriciteit verlenen. Heelwat lasten, die nu door de staat gedragen worden, moesten vroeger door de Hertog van Brabant bekostigd worden. Dat gaat niet zonder het heffen van belastingen. Het «molsterrecht» was een voorname bron van inkomsten. Daarenboven betekende het bezit van de molens ook het toezicht op het gebruik van de sluisen, hetgeen voor de scheepvaart, de landsverdediging en het weren van de overstromingen van primordiaal belang was (7). In het licht van deze feiten, ligt het voor de hand dat de oprichting van de burcht op het eiland, dat later 's Hertogen Eiland genoemd werd, gepaard moest gaan met de bouw van een molen en een voorraadschuur. Hoe zou men anders aan een langdurig beleg het hoofd hebben kunnen bieden? Ook een moutmolen werd opgericht, zoals blijkt uit een tekst van 1269, die waarschijnlijk op een veel oudere toestand wijst. Daarin is er sprake van een «parte sua posterior domus brasij et curtis hanc sit. usque ad spicarium» (8).

Of 's Hertogen Eiland door een gril van de natuur gevormd werd of artificieel aangelegd werd door aftakking van de rivier, daarover tasten wij in het duister. In ieder geval, de ligging was heel gunstig, zowel op strategisch als op fiscaal gebied. De baan op Brussel kruiste de noorderpunt, zodat het verkeer in de beide richtingen kon gecontroleerd worden. Ten noorden van de heerbaan ontwikkelde zich de handelswijk met de rivierhaven, de werf, waar ook de vismarkt gehouden werd (9).

(6) Jean-Baptiste Christyn, *Placcaeten, Ordonnantien, Landt-Charters, Privilegien ende Instructien*, blz. 289/90. Uitgave 1664.

(7) De «Groote Spuije» aan de Volmolen en de «Cleijne Spuije» aan de Voermolen waren in de tweede ringmuur ingeschakeld. Toen in 1559 de stad een volmolen wenste te bouwen, verleende de Rekenkamer van Brabant hiervoor de toelating mits betaling van een jaarlijkse cijns van twee Carolusgulden (AL 3.595 en 3.614).

(8) RAB Openbare Onderstand 101. Zie ESB. 1945, L. De Man, *Domus in Lovanio*.

(9) De hertog Karel van Frankrijk bouwde de eerste burcht te Brussel op Sint-Goorikseiland. De banmolen stond in de onmiddellijke nabijheid. Het portus lag bij de Visbrug, eindpunt van de scheepvaart op de Zenne (zie Marcel Vanhamme, *Les Origines de Bruxelles*, blz. 8, 9 en 12).

De heren van Leuven bevorderden het stapelen van de goederen door het bouwen van kelders. Er waren er in de Brusselsestraat, die in de XIVe eeuw als achterleen voorkomen in de leenregisters (RAB. Chambre des Comptes de Brabant, nr. 560, f° 17 v°). Als voorbeeld: Item, Truyde Baets, man, haer ghedeilte vanden Steenstraet kelder ghelegen aen die kerchof te Loeuene tusschen Roelof Korsbouts ende den drake (Huis tegenover Sint-Pieterskerk, dat later bij het Vieeshuis geïnkorporeerd werd).

1. Moutmolen. 2. Nieuwmolen. 3. Amolen. 4. Moleken aan de Kuithoek.
5. Voermoleken «onder die Borgh». 6. Sluismolen. 7. Viermolen. 8. Slach-
molen van de vettewariers.

Fragment uit de kaart voorkomend in «Novum ac magnum theatrum civi-
tatum totius Belgii» van Jan Blaeuw. Amsterdam 1649.

Naarmate de bevolking aangroeide, moest natuurlijk het aantal molens aangepast worden. Hertog Hendrik I verleende in 1225 aan de inwoners van Binswijk, thans Wilssele-Putkapel, vrijstelling van «alle exactie end oock van tollē te Lovēne te betaelen», mits de verplichting «eens sjaers, met twee waegens, de molensteenen tot zijne molens (te) haelen» (10).

Mettertijd bleef de hertog zelf al de molens niet uitbaten. Zij werden dan aan leenmannen toevertrouwd. In het Latijnsboek, de oudste lijst van de lenen van de hertog, dagtekenend van het begin van de XIVe eeuw, treffen we verscheidene voorbeelden aan (11). Die afstand moet soms reeds vroeg gebeurd zijn, want in de XIIe eeuw werd de abdij van Park door Goswin I, heer van Heverlee, met drie molens begiftigd, die oorspronkelijk aan de hertog moeten toebehoord hebben (12).

Als achterleen kwamen verscheiden molens in handen van Leuvense patriciërsfamilies, die er hun naam aan hechtten. Dit was het geval voor de geslachten van Redingen, van Nethen, van Boemale, vanden Graete, van Cortbeke, Vlieghe, die aldus de beschikking verkregen over de machtigste bron van drijfkracht van hun tijd. Jean Gimpel wijst er terecht op in zijn werk «Les bâtisseurs de cathédrales» dat het belang van de waterkracht niet hoog genoeg geschat kan worden». Zoals tegenwoordig het economische leven stilstaat, wanneer de benzine ophoudt te vloeien, zo is het leven in de middeleeuwen ondenkbaar zonder de hydraulische energie. Dezelfde auteur omschrijft het gebruik hiervan als volgt: «Door tussenkomst van de as met tandraden kon men de ronddraaiende beweging omzetten in andere soorten van beweging, zodat de kracht van het water niet alleen de granen kon malen, maar ook in staat was lakens te vollen, bier te brouwen, eikeschors om te zetten in loipoeder, ijzer te smeden en papier te persen». Uit het vervolg van deze studie zal blijken dat onze voorouders van deze mogelijkheid dankbaar gebruik gemaakt hebben.

Het is nu eenmaal zo dat «gebruik» spoedig ontaardt in «misbruik». De ordonnantie van 17 juni 1323, door het stadsbestuur uitgevaardigd, levert het bewijs dat er onregelmatigheden gebeurd moesten zijn. Voortaan mochten de raadsleden en de stadsbedienden geen molen pachten of er een betrekking vervullen, zolang zij in functie waren. Wie deze regel overtrad, werd ontslagen. Het raadslid, dat een erfmolen bezat, mocht gedurende zijn dienstjaar de balans niet houden en dus het brood van de bakkers niet wegen (12bis).

(10) Willem Boonen, *op. cit.* blz. 18.

(11) L. Galesloot, *Le Livre des Feudataires de Jean III, Duc de Brabant*. Brussel, 1865.

(12) d'Udekem de Guertechin, *Le Château d'Héverlé et ses Seigneurs*. blz. 25.

(12bis) AL 1548

DE MOUTMOLEN EN DE NIEUWMOLEN

Omstreeks het midden van de XIIe eeuw was 's Hertogen Eiland omsloten geraakt door de stad en haar eerste ringmuur. De hertog oordeelde het voorzichtig te verhuizen naar de burcht op de heuvel ten noorden van de stad, die later Keizersberg genoemd werd. Een eeuw later schonk Hendrik III de vroegere residentie aan de Predikheren en weldra verrees op de plaats een ruime kloosterkerk. De banmolens bleven «voorlopig» op hun plaats. Het duurde nog een eeuw, vooraleer men ze naar de buurt van de handelswijk overbracht. In een ordonnantie van 4 april 1364 lezen we «dan want wy onse moelnen, die te staen plagen byden Predickheeren, in onser stadt van Loven, nederwaerts hebben doen setten ende leggen, by den straetken, dat men heet die gulden mouwe» (13). Dit straatje, gelegen aan de rechterkant van de Brusselsestraat, was verbonden door een brug met de Wandelwijk, een straat die nog gedeeltelijk bestaat en thans Wandelingstraat heet. Het werd een dubbele molen: op de linkeroever stond de moutmolen en aan de overzijde bouwde men «de Nuewe Molen», waarvan de naam alleen reeds het bewijs levert dat we met een konstruktie van latere datum te doen hebben. Minstens een deel van het bouwterrein moest aangekocht worden, zoals blijkt uit volgende post uit de rekeningen van de Rekenkamer over het dienstjaar 1366: «Waltero Keyenoghe, de domistadijs Willelmi de Wigarden, supra que molendina brasij sunt constructa» (14). De Nieuwmolen verving een andere, die in de Coestrate, d.i. de Vaartstraat gelegen was. We lezen inderdaad in het leenboek van Philips van Oostenrijk, opgesteld in het jaar 1500, het volgende: «Jan van Loeuen houdt tvierendeel van eenre moelen inde Coestrate tot Loeuen ende was Jans Wynters. Dese moelen is nu aff gebroken *omder nuwer molen wille*» (15). Die tekst zou kunnen doen denken dat het aangehaalde feit zich kort tevoren voordeed. Niets is minder waar, Johannes Winter vinden we als leenman vermeld in het Latijnsboek, dat opgemaakt werd in 1312 (16). Bedoelde afbraak gebeurde waarschijnlijk pas een halve eeuw later. Zo nauw namen de klerken het nu niet! In de telling van 1597 heeft men het nog altijd over «den *Nieuwmolen* bijde Mout-

(13) AL 1219, blz. 216.

(14) Rekening 100, f° 70 r°. Geciteerd door L. De Man in zijn artikel «*Domus in Lovanio*», ESB., 1945.

(15) RAB. Chambre des Comptes, nr. 555, f° 6 v°.

(16) Galeslout *op. cit.*, blz. 150. — Johannes dictus Lombars, manens in vico Navium, in Lovanio, quartam partem molendini in Coestrate, de superiori rota ejusdem molendini. Quod molendinum acquisivit et comparavit erga Johannem Winter, de Lovanio. De auteur tekent in voetnota aan: Il (Johannes Lombars) est nommé Jean Van Loene au Spechtboek, fol. 15 r°, où l'on ajoute que le moulin mentionné dans le texte était démoli. Het Spechtboek, aldus genoemd naar zijn opsteller, werd in 1374 samengesteld.

molen, inde Wandelwijck, aende Guldemouwe» (17) en zelfs in een dokument van 1673 blijft men die benaming getrouw (18), alhoewel de term «Conincxmolen» dan toch reeds begint op te duiken (19).

De moutmolen en de Nieuwmolen waren met elkaar verbonden door een stenen brug. Deze was ten slotte bij gebrek aan onderhoud zo bouwvallig geworden, dat ze in 1709 instortte onder de druk van de grote ijsgang. Burgemeester Vande Ven liet ze door een houten vervangen. In 1743 vond men niet beter dan de ijzeren leuning weg te halen, wat protest uitlokte vanwege Crabeels, de rentmeester van Z.M. in het kwartier van Leuven (20). Het wekt enige verwondering dat de brouwers, die toch de voornaamste belanghebbenden waren, er niet voor zorgden dat de brug in goede staat bleef. Ten slotte was het toch het Domein dat daarvoor in de eerste plaats het nodige moest doen. Maar zelfs inzake het onderhoud van het materieel was men nalatig: in 1673 geraakten de brouwers daarover met de pachter van de banmolens in ruzie (21). In 1684 was het de beurt aan de pachter Fr. Goossens zelf om te protesteren omdat er met kapotte stenen gemalen moest worden (22). Dergelijke nalatigheid is onbegrijpelijk, als men nagaat welke belangrijke bron van inkomsten verwaarloosd werd. Mout moet enkel grof gemalen worden, zodat de produktie van een moutmolen gevoelig hoger ligt dan die van een gewone graanmolen. Niettemin was het loon in natura destijds hetzelfde. Dit verklaart waarom de moutmolens slechts uitzonderlijk in leen gegeven werden (23). Zij werden dan ook tot de val van het Oude Regime regelmatig verpacht.

Nog een laatste vermelding in het archief: in 1802 richtte Peter-Nicolaas Janssens, brouwer en maalter, een verzoekschrift tot de maire om toelating te bekomen tot oprichting van een schorsmolen in de Nieuwmolen, die enkel zou werken als de graanmolen buiten gebruik stond (24).

DE AMOLEN

De Amolen ontleent zijn naam aan de arm van de Dijle, die onder het Gasthuis doorloopt (25). Hij bevond zich op de noordelijke punt van 's-Hertogen Eiland, hetgeen de veron-

(17) Willem Boonen, *op. cit.*, blz. 187.

(18) AL 3596.

(19) AL 2546, f° 57.

(20) AL 3595.

(21) AL 3596.

(22) AL 2067.

(23) In 1312 werd de moutmolen van Brussel in leen gehouden door «domicella Beatrix de Lovanio», vrouwe van Gaasbeek en verwante van de hertog (Galesloot *op. cit.*, blz. 26). In het Latijsboek treft men twee renten op de Leuvense moutmolen aan: Giselbertus vander

(24) AL 11.073.

(25) J. Mansion, *De voornaamste Bestanddelen der Vlaamsche Plaatsna-*

derstelling wettigt dat hij door een van de graven gebouwd werd. Het is niet uitgesloten dat de Amolen te vereenzelvigen is met deze, die het Kapittel van Sint-Pieterskerk in de XIIe eeuw nog bezat (26). Hoogstwaarschijnlijk was dat een schenking. De afstand van molens aan de abdij van Park door de heer van Heverlee zal wel de navolging van een van hogerhand gegeven voorbeeld geweest zijn. Heel eigenaardig is het feit, dat in de onmiddellijke buurt het Kapittel in 1597 nog steeds huizen bezat, waarvan één bewoond door de molendrijver van de Amolen. Zou dat wel een louter toeval zijn? (27) In het Latijnsboek schijnt er van onze molen geen spoor te vinden te zijn en een tekst uit het charterboek van de H. Geest, dagtekend van 1340 en door Van Even geciteerd, geeft ons geen enkel aanwijzing betreffende de toenmalige eigenaar (28). In een ordonnantie op de molens van 1369, uitgevaardigd door Hertog Wenceslas, komt evenmin een naam voor. Wel wordt daarin bepaald dat het windgat van de Amolen 4½ voet breed moest zijn, als wanneer de andere molens met 3½ voet genoeg moesten nemen. Wat «den aerm van de Dijlen, die van achter den Predicaeren gaet naerden Amolen» betreft, deze «moet wijt zyn X ½ voeten, volgens den pegel inden inval gezet» (29).

Uit de telling van 1597, volgend citaat: «Adriaen Barbiers, woont inden molen, opde Leye, toebehoorende Hr & Mr Jacopen du Bay, doctor inde heyligh Godtheydt, president van het Collegie van Savoyen» (30).

Nu komt stilaan de naam Leydemolen of Leimolen in gebruik. In het wijkboek van 1675 kent men geen Amolen meer (31); het verrast dan ook in een verslag over de toestand van de Dijle in 1734 een «Aamolens, vulgo Leymolen» opnieuw aan te treffen (32).

Zoals boven gezegd was de Amolen op het einde van de XVIe eeuw in bezit van Jacques de Bay, geboortig van Ath, hoogleraar aan de Alma Mater en deken van Sint-Pieter. Volgens Van Even had hij al de goederen geërfd van zijn oom, Michel de Bay, in zijn tijd een bekend godgeleerde, voorloper van het jansenisme. Jacques de Bay stichtte in het begin van de XVIIe

men (1935). Volgens deze schrijver betekent het Oudnederlands Aa eenvoudig water. Verscheiden riviertjes dragen die naam en de term komt in samenstellingen voor, zoals Breda, Gouda.

(26) J. Cuvelier, *Inventaire des Archives de la Ville de Louvain, Introduction*, blz. 162.

(27) Willem Boonen, *op. cit.*, Telling blz. 377.

(28) Edward Van Even, *Louvain dans le Passé et le Présent*, blz. 212. In angulo juxta Amolen, in vico versus Leyam ex Beystrata (Bieststr. = Brusselsestr.).

(29) Willem Boonen, *op. cit.*, blz. 38.

(30) Willem Boonen, *op. cit.*, blz. 377.

(31) AL 2546, f° 220. De wijkboeken waren de voorlopers van onze huidige registers van de hypotheeken.

(32) AL 3596.

eeuw een college, tegenover de Valk op de Tiense straat, waar zich nu een parking en gebouwen van de zwemkom bevinden. Het was dit college dat tot de opheffing van de universiteit de Amolen bezat. De Tolkamer liet in haar cijnsboeken alles bij het oude en we treffen dan ook in 1735 volgende posten aan:

n ^o 56	le Sr Jacques du Bay, Docteur en Theologie, sur son moulin op de Leije	1/2 chapon	0.7.6.0
n ^o 57		1/4 chapon	0.3.9.0
n ^o 58		1/4 chapon	0.3.9.0 (33).

Het gaat hier om vergoedingen, verschuldigd voor het watergebruik en om cijnsen, die waarschijnlijk betrekking hebben op de toelating voor het slaan van een brug over de Dijle en het gebruik van de ledige erve vóór de molen. Vandaar ook dat de eigendom in de wijkboeken het voorwerp uitmaakt van twee artikels: een «opde Leyde» (34), het andere in de Steenstraat, d.i. de Brusselsestraat (35). De duidelijkste beschrijvingen komen voor in de wijkboeken van 1719. Ziehier deze teksten :

LEI. Collegie du Bay, over den huijse ende molen, reghenoten de strate van vore toe ter j^e, het drinckwater ter ij^e, thuijs het Wynlandt ter iij^e ende die deyle van achter ter iijj^e, comende met eene brugghe op de erfve vanden voors. molen, vuytgaende met eene poorte tusschen het huijs van Doctor Jensema, tselve ter V^e sijden.

STEENSTRAETE. De ledighe erfve, sijnde den vuytganck vander Leijdemolen, genoempt den drijenhoeck, regenoten den gauden bergh ter 1^e, de deijle ter ij^e, ende iij^e, de steenstraete van voor ter iijj^{er} sijden.

De Leimolen werd verhuurd. In 1746 werkte de maalder met drie gasten, hij werd diensvolgens voor 5 gulden «neiringh-gelt» belast (36).

HET MOLEKEN AAN DE KUITHOEK

De oudste vermelding schijnt deze te zijn, die voorkomt in een ordonnantie van hertogin Johanna, die dagtekent van 1383 (37). Daarin wordt voorgeschreven dat «de com vanden meulen aenden wuyckhoeck» (sic) 2 voet breed moest zijn. Wie hem in leen hield, wordt niet vermeld. Het is niet uitgesloten dat het reeds de heer van Heverlee was. Inderdaad, in

(33) RAB 44.795 f° 6.

(34) De naam Leimolen is in feite een synoniem van Amolen. Het toponiem «lei», leyde, is een waternaam zonder speciale betekenis. In het Middelnederlands stemt leide eenvoudig overeen met waterloop. Vermoedelijk gaat «lei» terug op oudere vormen als legia, leia. J. Mansion, Oud-Gentsche Naamkunde, 1924, blz. 125 en 167.

(35) AL 2556, f° 126 «opde leijde».

AL 2553 f° 47 v° «steenstraete».

(36) AL 11.708 f° 1.

(37) AL 4085.

1440 bezat Raes van Grave, die deze heerlijkheid toen van de hertog van Brabant hield, goederen op de Biest, het hedendaagse Sint-Jacobsplein (38). In de telling van 1597/8 noteerde men «den Tervencmolen van Jan Boisack, staende over de Voere, bewoont by Gielis, sone desselfs Boisack, byden selven Boisack onlanx te leene ontvangen vanden hertoge van Aerschot» (39).

In 1675 is er geen spraak meer van een tarwemolen, maar eenvoudig van «een huise gheuoempt het Meuleken» (40).

Een tijdje probeerde men het met een papierfabriek, maar de onderneming kende maar een kortstondig bestaan. De opsteller van het wijkboek van 1719 beschreef de eigendom als volgt: «De wed. J. (Jeroen) van der Borght over t huys, eertijts sijnde geweest eenen pampier molen, regenoten het brughcken leijdende vande Voure naer de Bieststraete ter 1^e, het straetken ter ij^e, den Vossenstert ter iij^e, (hoekhuis Brusselsestr.) de Voure van onder loopende ter iiii^e, den Cuythoek ter v^e sijden» (41).

HET VOERMOLEKEN «ONDER DIE BORGHT»

Aan de rechterzijde en op het einde van de «Borchstrate», d.i. de Mechelsestraat, in de buurt van de Keizersberg en van de monding van de Voer, lag een moleken, dat naar alle waarschijnlijkheid oorspronkelijk van het domein van de hertog deel uitmaakte. Moeten we het vereenzelvigen met het «molendinum Wure», dat reeds in de XIVE eeuw vermeld wordt (42)? Duidelijker is de tekst van een ordonnantie van 1383, die voorschrijft dat de «brugghe aende *Slypmolen* onder die Borcht» elf voet moest meten (43). Nu kennen we ten minste zijn bestemming. De naam van de eigenaar in die tijd konden we niet achterhalen. Zelfs in de telling van 1597 acht men het niet nodig daaraan aandacht te besteden en men beperkt zich tot de vermelding van de molenaar, Augustijn van der Syen (44). Het wijkboek van 1675 brengt klaarte. Toen was het de schepen Jan van der Veken, die de molen bezat (45). In 1681 was deze magistraat aan lager wal geraakt. Omdat hij insolvent geworden was, viel er hem niets anders over dan ontslag te nemen (46). Zijn bezit werd door Zijne Majesteit aangeslagen. De molen werd verhuurd. Na een twintigtal jaren was het gebouw zo ver-

(38) Max de Troostembergh, *Louvain féodal*, blz. 44.

(39) W. Boonen, *op. cit.*, blz. 378.

(40) AL 2545 f° 183, A^o 1675.

(41) AL 2554, f° 76, A^o 1719.

(42) Kerkarchief 1335 - 13 v°.

(43) AL 4085.

(44) W. Boonen, *op. cit.*, blz. 391.

(45) AL 2546/VII/68, Wijkboek beginnend in 1675.

AL 3342. Telling van 1670 voor het vaststellen van de huishuren. De molen wordt daarin geschat op 300 gulden per jaar.

(46) AL 327, f° 133 v°.

vallen, dat tot dringende herstellingen moest overgegaan worden. Volgens het lastenboek moesten de werken in twee maand tijd voltooid zijn, maar in werkelijkheid werd er het dubbel aan besteed, hetgeen wel meer gebeurt... In februari 1705 was men klaar en de Rekenkamer besloot de molen maar liever te verkopen (47).

De veiling werd geleid door «Heer ende Meester Stephanus Snelle, *Priester*, Licentiaet inde rechten, etc.», wat voor ons wel wat vreemd aandoet. Koopster werd de Weduwe Huibrecht Neys, geboren Joanna De Bruyn (48). Volgens het Wijkboek werden haar kinderen ingeschreven voor de naakte eigendom en behield zij enkel het vruchtgebruik (49). Het Cijnsboek van de Hertog, opgemaakt in 1735, vermeldt aan de ene kant de kinderen van Joost de Coninck als cijnsplichtigen en anderzijds Guillaume Berckmans (50). Is er hier geen vergissing in het spel? Wie reeds talrijke archiefstukken geraadpleegd heeft, is aan dergelijke onnauwkeurigheden gewoon geraakt. Nauwgezetheid was een begrip waartegen onze voorouders regelmatig zouden zondigen. Als bewijs hiervan de talrijke vergissingen, die in de rekeningboeken voorkomen. In de wijkboeken stelt men talrijke leemten vast in de volgorde van de eigenaars, onder meer is dit nu juist het geval met het Voermoleken onder die Borgh. Volgens de ontvangsten van het neringgeld voor het jaar 1758, werd de molen toen in bedrijf gehouden door een meester, bijgestaan door één knecht (51).

Uit een «beleyde» opgemaakt in 1772 ten behoeve van minderjarigen, blijkt dat de kinderen van wijlen Thomas Maes en Petronella de Jonghe, deze laatste hertrouwd met Petrus-Jacobus De Koninck, eigenaars waren van het goed (52). Volgens het jongste Wijkboek volgde Joannes de Coninck hen op in 1775 (53).

Een economisch verslag, gedagtekend van 21 maart 1809 en opgemaakt door de onderprefekt van het tweede arrondissement van het departement van de Dijle, levert het bewijs dat het Voermoleken nog altijd in werking was (54).

Enkele tijd geleden werden de laatste overblijfsels van de gebouwen gesloopt.

DE SLUISMOLEN

Even voorbij de plaats, waar de Voer in de Dijle uitmondt, werd een sluis gebouwd, die haar naam gaf aan de straat, die

(47) AL 3596.

(48) AL 3595.

(49) AL 2546/VII/68.

(50) RAB 44.795, f° 18 V° en 20 v°.

(51) AL 11.708, f° 51.

(52) AL 8018.

(53) AL 2556, f° 44.

(54) AL 11.073.

in de buurt de rivier oversteekt. Wanneer met de werken begonnen werd, kon bij gebrek aan dokumenten niet vastgesteld worden. Een feit staat vast: reeds in 1275 wordt de Sluisstraat in een akte vermeld (55). Er was toen nog geen spraak van een molen, de sluis diende enkel tot het bevorderen van de scheepvaart, een rol die zij bleef vervullen ook nadat de moleneraden draaiden. In de ordonnantie van 1369 is er nog geen vermelding van een Sluismolen, in deze van 1430 wordt hij samen met de Viermolen geciteerd (56). Hij werd dus intussen opgericht.

In 1451 wordt hij reeds herbouwd volgens de plannen van Gillis Pauwels, architect in dienst van Philips de Goede, wat ons meteen het bewijs levert dat we met een banmolen te doen hebben (57).

Werden de gebouwen fel beschadigd door de overstromingen van 1500 en 1532? Best mogelijk, want in 1537 werd de sluis nogmaals herbouwd door Jan van Hougaerden, meester-metser in stadsdienst. Het plan werd opgemaakt door Lodewijk van Bodeghem, bouwkundige van Keizer Karel (58).

In 1565 werd de Sluismolen, toen graanmolen, aan de stad verpacht voor de duur van 25 jaar, als tegemoetkoming voor het kanaliseren van de Dijle tot Waver. De stad, op haar beurt, verhuurde de molen met «de sluisrechten van de Dijle daer toe competerende vanden schepen, die aldaer passeren» (59). Spoedig kreeg de molenaar Jan vanden Zype het aan de stok met Meester Jan vanden Putte en Merten Peetermans, pachters van de Moutmolen, omdat hij, in weerwil van hun monopolie, zich veroorloofd had mout te malen (60).

In 1577 was het een andere vanden Zype, Augustijn, die de pacht voortzette. Het werd een ramp voor hem. Hij zag zich in 1580 genoodzaakt de stad om kwijtschelding van de huur te verzoeken, alsmede om toelating om de molen te verlaten (61). In zijn betoog hangt hij een beeld op van de benarde omstandigheden, waarin hij moest werken. Hij drukte erop dat de «voors. meulen was sonder gebueren, soo deur daffgebroecken huysen als de sterfte ende het verlopen vande lieden». Daarbij kwam dan nog dat «den gemeynen man syn coren telken nijet wilde hazarderen om tselve soe verre buyten volcke te maelen te draegen oft vueren, dwelck oock by claeren daghe byde meulen vanden halse ende kerren genomen wordde». Het toppunt: «die soldaeten daerenboven gesettelycken oock wel quaemen inde meulen, die altoos moest openstaen, nemen nyet alleen het coren, maer noch al tgeen dwelck hen daerenboven aen stont».

(55) Openbare Onderstand, 811.

(56) AL 3594 1556 - 1219, f° 226 v°.

(57 en 58) Edw. Van Even, *op. cit.*, blz. 204.

(59) AL 3608.

(60) AL 1587.

(61) AL 3608.

Het stadsbestuur moest wel erkennen dat men voor een geval van overmacht stond: pest en oorlog waren rampen, die de pachter niet kon voorzien.

Dat belette niet dat de rentmeester van Zijne Majesteit de stad voor de Raad van Brabant daagde omdat zij haar verplichtingen niet nakwam en sedert twee à drie maand de molen liet ledig staan. Hij herinnerde er aan dat de stad na 17 jaar pacht «noyt apparentien gemaect en hadde om de voirs. scheepvaert (naar Waver) op te rechten». Alles wees erop dat in de acht overblijvende jaren geen stap in die richting zou gedaan worden. Waar de middelen moesten gevonden worden, daarvan trok de rentmeester zich niets aan. De Raad van Brabant toonde meer begrip en in zijn vonnis van 12.4.1588 verklaarde hij dat de stad «heure pachte breeder inden voirs. processe geruert, sal mogen continueren, naervolge de pachtinge» (62).

Volgens de telling van 1597/8 was de molen toen opnieuw bewoond. Nicolaes Symoons werkte er met twee knapen en hield twee paarden, de toestand was dus opnieuw normaal (63).

Het reglement van 5 mei 1673 dat het malen van het mout regelt, brengt de bevestiging van het gebruik van de Sluismolen als banmolen (64). Hij bleef aan «Syne Conincklycke Majesteyt» tot aan de Franse overheersing.

De rol van de sluis is nog steeds niet uitgespeeld, ofschoon haar belang zo groot niet meer is als vroeger. Volgens een ordonnantie van Jan III uit het jaar 1332, moest zij regelmatig twee maal per dag opengesteld worden voor de schepen, 's morgens en «ontrent den vesper». In de abdij van Sint-Gertrudis werd een klokje geluid en het reglement bepaalde dat men de sluis «sal ophauden al soo lange als dat schelleken sal luijden». Hoe lang dit duurde, wordt enkel omschreven met de zinsnede «alsoo lange alst tot hier heeft geplogen» (65). De tekst vervolgt met de bepaling dat «die gene die die vier molen (gelegen waar zich thans de brouwerij Artois bevindt) hauden, zelen haer berderen in steken alsoo lange als die sluijse op es ommer dwater te hauden, alsoo dat die schepen te bat sullen mogen op comen». Een ordonnantie van hertog Wenzel, uitgevaardigd in het jaar 1369, veralgemeent het reglement tot al «die moelne daer sluze bij staen» en verwijst naar de richtlijnen van de «ordonnantien der Sluze van Lovene» (66).

Deze verordening vrijwaarde het algemeen belang, maar beknotte de vrijheid van de molenaars. Vandaar de slechte wil van deze laatsten, die niet konden kroppen dat zij soms hun werk moesten onderbreken om de schepen, door het ophouden van het water, de wettelijke diepgang van negen voet te be-

(62) AL 3609.

(63) Willem Boonen, *op. cit.*, blz. 387.

(64) AL 3596.

(65) AL 3601.

(66) AL 1219, fol. 220 v°.

zorgen. Was er die niet «soo mach die schepman gaen inder molen soo verre syn wintgaeten loopen, dat hy die stoppe ende syn sluysse oock, ende dat hy niet meer op en giet, dat hy opgegooten heeft ende als dat affgemaelen es, ist dat daer dan noch niet waeters genoeg en is, soo moet die molder die molen stoppen tot dier tijt dat daer neghen voeten water es, ende dan sal die schipman die sluysen trecken ende daer dore vaeren ende geven den molder van elcken gelaede schepe eenen halven stuyver» (67). Praktisch stond de molenaar dus in dienst van de schipper en moest hij zijn bedrijf stilleggen, telkens als de boten voorbij moesten. De maalders kregen dan ook dikwijls last van hun zenuwen en deinsden niet terug voor sabotage. Het plakkaat van 12 december 1658 geeft een klaar beeld van de baldadigheden, die bedreven werden. De schippers beschreven de feiten als volgt: «Mais comme aucuns malveuillans s'avancent de tirer, gaster & briser les hausettes & montans, servans ausdictes escluses & à la retenue de l'eauë au grand prejudice de la navigation, dam & dommages d'eux supplians; voire que plus est, s'avancent aussi aucuns meusniers, ou leurs varlets, lors que les hausettes sont mises de les tirer & évacuer l'eauë, par où ils empeschent les batteaux de pouvoir naviguer» (68). De schippers verklaarden dat zij er geen bezwaar in zagen de molenaars schadeloos te stellen voor het verlies dat zij leden op de dagen, die aan de scheepvaart voorbehouden waren. Het pleit werd door de molenaars verloren en een boete van 50 gulden, waarbij nóg de schadevergoeding kwam aan de schipper toegekend, bestrafte voortaan de overtredingen. De Tolkamer werd bevoegd verklaard voor de geschillen inzake de binnenscheepvaart. Terloops gezegd, de wet van 7 mei 1877, die de politie van de waterlopen regelt, heeft het in de artikels 23 tot 27 over dezelfde delicten als het plakkaat van 1658..

Uit de aangehaalde tekst blijkt dat in de loop der tijden dagen voorbehouden werden aan de scheepvaart. In 1755 verklaarden Leuvense schippers voor notaris dat zij «de deijle hebben beveirt altijd twee mael ter weke. te weten sondaghs ende woensdaghs» (69). Toen de vaart in bedrijf genomen was had het geen zin meer zoveel beperking als vroeger op te leggen. Het reglement van 1759, artikel 7, bepaalde dan ook dat «als nu gerekent worden voor dagh van beletsel den woensdagh van ieder weke van smorgens ten seven ueren tot donderdagh ter selver ure» (70).

DE VIERMOLEN

Molens die met twee raderen werkten, waren geen zeldzaamheid. Te Leuven was dit het geval met de Graatmolen.

(67) AL 1219, fol. 310.

(68) Jean-Baptiste Christyn, *op. cit.*, blz. 249.

(69) AL 3595.

(70) AL 1683.

Te Tienen was de «Driemolen» tegelijk graan-, olie- en schorsmolen. De Maas bracht te Luik verscheiden molens met vier raderen in beweging. Dat schijnt oorspronkelijk met onze Viermolen ook het geval geweest te zijn, wat hem dan tot een unicum in de stad moet gemaakt hebben. Als bewijs hiervan kan enkel zijn naam aangevoerd worden. We moeten tot 1262 wachten, om hem vermeld te vinden in een oorkonde en dan is het nog maar naar aanleiding van een cijns op een huis in de buurt (71). Wanneer en door wie hij gebouwd werd, weten we niet. In de ordonnanties van 1369 en 1430 blijft het bij een eenvoudige vermelding. De telling van 1526 werpt niet meer licht op het geval (72). Deze telling van 1597 vermeldt eindelijk als eigenaar Meester Peeter Vekemans en als huurder Aerdt van Pere, met als bijkomende inlichtingen: «een knecht, een maerte, vier koyen, een kalff, twee peerden ende houdt een halffe ploege (73). Het wijkboek van 1675 beschrijft de eigendom als «huuse ende molen gheenoemt den Viermolen op den Engenvliet» (74). De eigenaars, erfgenamen van Huybrecht Nys, verhuurden het goed aan Philips de Bruyn. Zij verkochten het later aan Jan Vander Veken, de schepen die insolvent geraakte, zodat ook deze molen door «confiscatie» in 't bezit van Zijne Majesteit kwam. De opsteller van het wijkboek van 1719 heeft het over «den maudtmolen, gheenoemt den Enden Vliedt» (75). Hieruit blijkt dat de moutmolen en de Nieuwmolen onvoldoende geworden waren om de brouwers tijdig te bedienen. Op een plan dat de toestand weergeeft van de wijk van de vaart op het einde van de XVIIIe eeuw, wordt de Viermolen met twee raderen op de linkeroever van de Engenvliet aangegeven (76). Tijdens de Franse bezetting was het de familie De Vaddere, die het kompleks bezat. Een akte van 8 germinal jaar XI bepaalt de wijze waarop de erfgenamen het goed onder elkaar verdeelden. Het gedeelte dat als slagmolen gebruikt werd, staat als Viermolen vermeld en bleef aan Bernard en Annette De Vadder, kinderen van Jan, die zelf de zoon was van Bernard senior en Ida Stroobant. Het andere

(71) Openbare Onderstand 473, vermelding Viermolen.

Ed. Dewolfs, *Plaatsnamen te Tienen*, ESB. 1941, blz. 27, Driemolen.
T. Gobert, *Liège à travers les âges*, deel IV, blz. 253, nota 4.

(72) J. Cuvelier, *Dénombrements*, blz. 324.

(73) Willem Boonen, *op. cit.*, blz. 386

(74) AL 2546, f° 143; 3342.

De arm van de Dijle, die de Viermolen en de Vettewariermolen deed draaien, wordt nu eens Engenvliet, dan weer Endenvliedt. Endenvliet, zelfs Eendenvliet door de klerken genoemd. Niemand wist er een juiste benaming voor. De Engenvliet kon smalle vliet betekenen. In het Leuvens is een «eng» een eend. Een einde is een «ing». Wie heeft het nu bij het rechte... eind? Het is nog zo lang niet geleden dat de brouwerij Artois, die de plaats van de Viermolen inneemt, toelating kreeg het straatje, dat de Vaartstraat met de Sluisstraat verbond, gedeeltelijk in te lijven. Het droeg officieel de naam Eendenstraatje.

(75) AL 2548.

(76) AL 7090.

deel dat als Engevliet bestempeld wordt, werd toegewezen aan Bernard, zoon van Godfried De Vaddere, broeder van Jan. Deze eigenaar moest om zijn molen te bereiken, «prendre son chemin, soit avec un windelgraet ou stekendegraet» (77).

(Wordt vervolgd)

A. MEULEMANS

(77) AL 3594.

UIT OUDE PAPIEREN :

DOOFSTOMMEN

Het moet oudtijds niet gemakkelijk geweest zijn aan doofstommen enige abstrakte wetenschap bij te brengen, des te meer nog indien ze noch lezen noch schrijven hadden geleerd, wat meestal het geval was.

In 1823 moest de pastoor van Beersel een doofstomme, Anna-Maria Walschot, tot haar eerste communie voorbereiden. Het ging niet en hij vroeg raad aan kapelaan J.B. Janssens van de St.-Niklaaskerk te Brussel, die zich bezighield met «het onderwijs van die soort van Menschen, met kennis en goedkeuring van mijn heer pastoor en deken, mijn heer Klerens». Aan de pastoor van Beersel schreef hij hoe men moest «voortgaan in het afnemen van haere bigt. In de presentie van hare moeder sal hare dochter compareren en de moeder moet aan de heer pastoor toonen wat sij bevonden heeft in hare dochter dat misdaen sou sijn, toonende het getal en omstandigheden soo veel sij kan»... De pastoor moet dan zien of zij dit bekent en met teekens tonen «dat sij daardoor vergramt heeft haeren Saligmaker, haer toonende een crucifix, dat haeren Saligmaker haer dit sal vergeven; om dit haer te doen verstaan, vrijft op uwe slinke hand, of op uw mauw al of sij daer iet afwaschte of afvrijfde. Dan moet hij haar met tekens wijzen «dat sij moet droef sijn van haeren Saligmaker vergramt te hebben, met uwe handen te samen te voegen, slaende uwe oogen naer den hemel, toonende met eenige teekens de goedhevd van Godt en dan met eenen vinger wijzen van het niet meer te doen. Soo doen ik, soo doet eenen der onderpastooren van Ste Nicolausparochie, die er vier heeft van mij onderwesen. Gebiedt ook de moeder dat sij op haere dogter sou wijzen dat sij moet droef sijn over alle sonden, die sij bedreven heeft van het beginsel af van haer verstand, bij exempel, met te wijzen dat sij stout is geweest nog maar soo groot sijnde en dan op wijzen dat sij vergramt heeft... Voor de penitentie kan uw eerw. haer opleggen bij exempel het vasten tot den noen, of misse hooren, volgens uw oordeel. De moeder sal u daer in veel kunnen helpen»... (Pastoreel archief Beersel).

C. THEY'S

Tussen 1823, de datum van het verhaal, en onze tijd, liggen de prachtige vorderingen op het gebied van het doofstommenonderricht, nl. het handalfabet, lessen in spraak aanzien, liplezen. Nu is er zelfs, bij kinderen met volledige doofheid, het bevrijdend contact met het geluid door de ontwikkeling van de geluidstechniek. De geluidsmethode werd op punt gesteld, sedert 1940, o.m. door A. Rechling en de Philips-technici. Deze laatste voerden de Philips-transistoren in waardoor een nieuwe versterking van de vibreringen in het lichaam kan gebeuren.

Het doofstomme kind kan nu - dank zij de technische apparatuur, hoorapparaat, versterker en luidspreker, ingeschakeld worden op microfoon of elektrisch orgel. - Red.

De bevolkingslagen van Asse vanaf 1320 tot 1450

(Vervolg van blz. 417, jg. 1962)

II. De cijnslieden van ± 1370 tot 1450

Alle cijnslieden in de cijnsboeken nrs. 44909 tot 44914 voorkomend werden hieronder genoteerd volgens rangorde: de oudste vooraan, de jongste achteraan met eventueel het nummer van het cijnsboek waar ze het eerst in voorkomen. Zulks dient aldus verstaan te worden: vb. Daneel van Zeebroeck staat vooraan: dit betekent dat hij reeds voorkomt in het cijnsboek van ± 1370, dat de beschrijving, die volgt, komt uit het basiscijnsboek nr. 44910 van 1403. De volgende vermelding «Tenet Aert bogaert, wijselere te Bruessel» wijst op een opvolger, die ook voorkomt in de latere cijnsboeken en dus loopt tot ongeveer 1450. Zulks geldt ook voor de volgende cijnsman *Jan Stompe* met dit verschil dat wij rond 1440 een andere opvolger noteerden, nl. *Peter de Smet* volgens nr. 44913.

Alle volgende cijnslieden werden op dezelfde wijze behandeld.

Den Cheyns inde port van Assche ende daer omtrent

Daneel van zeebroeck van huse ende hoeve ghelegen aende **zavelmerct**.

Tenet aert bogaert wijselere te bruessel.

De selve van sinen keldermonde voere dese vs. hofstat.

Her Jan Stompe van sine camerstat ende voervanghe aende merct tegen **tgasthuus**.

Debet Gillijs van IJssche.

Peter de smet (nr. 44913).

Henric vanden speelhove vanden hofstat **Jans sriemsniders**.

Tenet gillijs de mol, gheheten de **coepman**, gelegen aende merct voere tgasthuus.

Margriete jans wijf metten godsghebode voere jacop merten aen dese vs. hofstat henrix van speelhoven ende daer achter liggende.

Tenet gillijs de coepman. Wouter vander smesse (nr. 44913).

Kateline **jans rademakere** suster vanden hofstat die jan lobe was aen de merct tegen tgasthuus.

Tenet gillijs de coepman.

Peter de smet (nr. 44913).

Jan lysbette swerts vanden voervanghe daer hi woent van palen opde strate voer gillijs coepmans beyden gasthuuse.

tGasthuus tasse aende merct. De plaetse daer tgasthuus opstaet aende merct.

dit betalen de gasthuusmeesters.

tselfe gasthuus vanden vleeschhuse. Dit es verloren fault.

Henric van Asselier van sire hofstat ende voervanghe. Dit es een hofstat versamelt metter hofstat hier onder.

Tenet **Jan voerdeman**.

Een goet deen aenden anderen liggende.

Lijsbets overdaets van huuse ende hove daer sy op woent aen t'gasthuus op deen zijde ende **claus de rademakere** op dander zijde.

Tenet Jan voerdeman vs.

Claes vanden bossche (nr. 44913).

Claes de rademakere van sire hofstat ende den huuse daerom staende metten schuere ende stallaignen.

Tenet **Jan de creuwere**.

Claes van den bossche (nr. 44913).

Jan ghijs van sire hofstat ende huuse daer onstaende naest Janne voirdermans gelegen ende metten eynde aende strate daer men te bruessel uut gheet.

Tenet Jan de creuwere.

Jan de leeu fault.

Willems oer vander haehen vander hofstat inde kercstrate van twee hofstaden, die nu behuust heeft ende inne woent.

Tenet Kateline Jaghers jacobs jamets wijf ende mayn de maigt.

Tenet Henric jehers (nr. 44913).

de heylighe gheest tassche fault.

de selver vanden vleeschhuuse fault.

Margriete metten gate van synen coelhoven aen sein vs. hofstat.

Tenet Jan de creuwere.

Gielijs de smet ende claes **gheerts beckere** fault.

de selve ende kateline henricx boeytax dochter fault

Lysbet henrix boytax wijf **inde weverstrate** van huuse ende hove tusschen peteren vanden broecke op deen zijde ende den rademaeker op dander sijde.

Tenet **Willem de riemsnidere**.

Gielijs overdraete over kateline boytax van huuse ende hove, die peter vanden broeke was inde weverstrate tusschen **willems tscupers** hofstat op deen zijde ende des vs. Rademakers hofstat in dander zijde.

Tenet theeus de rademaker.

Henrix die smit van siren hofstat.

de selve van sinen keldermonde aende merct aen gielijs coepmans goet.

Tenet margriete smeets.

Coppen van mulle over lysbetten boytax ende hare marten
van enen eusele gelegen inde Nederstrate.
de selve vanden vleeschhuuse fault.
Tenet peter de coster.

Inde Weverstrate

Wouter tsergheerts tenet gillijs tsergheerts van eenre hof-
stat inde weverstrate.

Marien oer van redelghem over lysbetten van huffle van
eenre hofstat inde weverstrate naest Willem scupers hofstat ge-
legen.

de selve gillijs sgheerts.

Lysbet wans ende marien van heylborne.

Tenet bertelmans metten gelde. (In nr. 44912 : Meyaert
metten gelde).

de selve over lonen *Zuetrocke* van ii hofstaden metten hu-
sen daer onstaende inde weverstrate gelegen tusschen boedeghem
ende heijns de meyre hofstat die lysbets wauters was ende
lonijs seutrocke.

tenet bertelmans metten gelde.

Kateline wauters ende ianne van heylborne.

tenet honis van bardeghem van huuse ende hove inde we-
verstrate aldaer men te bruessel uut gheet naest hennen wauters
stede.

tenet heijne van bardeghem.

Jan de meyre uter weverstraten van eenre hofstat in de
weverstrate naest peters vanden broeke ende dese hofstat es in
peters tsamen gheslaoven goet.

tenet peter vanden broeke.

Jan die langhe over Lysbetten metten swerde van eenre hof-
stat inde weverstrate gelegen aen gheertruyden willems hofstat.

tenet peter tsians.

Claes oer van bygarden van synre hofstat inde weverstrate
tusschen Jans meijers stede op deen zijde ende tgasthuus op
dander zijde.

tenet peter vanden broeke.

Jan van asbeke. Tenet deselve peter vanden broeke van
eenre hofstat oic daer aen staende deen aen dander pale aen
pale.

Peter vanden broeke (nr. 44913).

Peeters oer van bygarden fault.

Jan sompen. Dit betaelt tgasthuus van Assche van eenre
hofstat inde weverstrate gelegen naest peters hofstat vanden
broeke.

Tenet jan duymken.

Jan de scotelere van enen hoefken inde weverstrate aende hameye daermen te brussel weerts gheet.

Tenet Jacob van niversele. Tenet de jouffrouwe tours sijn wijf.

Jan lemmens van 1 hofstat inde kerkstrate teghen jans drossatur ende naest coppens vander lijnden.

Debet de heilighen gheest tassche.

ende tsevenste deel van ii cap. ende terden deel van i cap.

Allise tsvos ende janne van esschenen van 1 hofstat gelegen inde kerkestrate naest meyns smangs.

Henric de jegher (nr. 44913).

Willem berghens oer in d inden vande weverstraten oec sijn hofstat.

Tenet peter tserjans vs.

Jan smolders oer dat betaelt trude hellinx van 1 hofstat inde weverstrate gelegen aende hameye neven gielijs straels hofstat.

Tenet gheertruydt hellinx.

Gillijs volkaert (nr. 44913).

Bette straels over gielijse cleygate ende Janne vanden steene van 1 hofstat inde weverstrate tegen peters vanden broeke over recht de onec, doere tegen doere.

Gillijs Volkaert ende coppen strael half en half (nr. 44913).

Oste de brabanterre over **jan den rademaker** van 1 hofstat daer hij op woent, datmen heet **de vetterije** inde weverstrate.

Jan vander hagen van daer sinre sehuere opstaet, vander hofstat daer hij op woende tegen **den helm**.

Solvit **peter smet** priester.

Lysbet scosters over *katelinen sceers*. Jan vanden huffle vander hofstat inde weverstrate naest Jans van kerkhove ende **de vetterie** (nr. 44912).

Margriete emouts over *gielijs smeyers* ende *gielijs sijns soens* solvit *jan van kerckove*.

Jan van asselier over **gielise den kersmaker** van 1 hofstat inde weverstrate ghelegen naest *Jans hofstat vanden huffle*.

Jan de brabanter. Tenet **Jan ramspoet plettynmakere** (nr. 44913).

Jan tsergheerts ende **arende steenbickele** van 1 hofstat inde weverstrate **aende borre**.

Solvit art bogaert, **wisselere** te bruessel over gielijs van ghijssen.

Jan souwen (alias doude) wijf over margrieten van bo-mael inde weverstrate vander hofstat daer naest gelegen.

Tenet gillijs van ghijssen.

de selve over Lysbetten matheus. Tenet michiel roebeets

van eenre hofstat inde weverstrate naest ostens brabanster gelegen.

michiel roboets (nr. 44913).

Jan bierlyn over wouteren den brieden.

de selve over her macharijs. Tenet wouter eelens van eenre hofstat naest gillijs van ghijsen gelegen op deen ende Jans van houthem op dander zijde.

Lysbet scusters over kateline scevers.

Claus van lembrouc (nr. 44913).

Lysbet henrix dochter uter porten over wouter moens.

Tenet machiel roboets van 1 hofstat inde weverstrate naest ost brabanders hofstat ende michiel ho^cstat vs.

Tenet Machiel roboets.

Huge lottijn van sinen keldermonde.

Tenet Jan van houthem.

Gielijns van yseringhen inde nederstrate van 1 hofstat inde nederstrate naest **gillijs de quassneren** in deen zijde ende wouter eelens op dander zijde.

Tenet Jan van houthem.

Margriete vanden bruele over wouter moens wijf inde nederstrate van eenre hofstat naest der kerckenhofstat van Assche inde nederstrate.

Margriete **wouter scotelere** dochter inde nederstrate. Dit is de kercke sculdich tassche van eenre hofstat naest hennen weyts hofstat.

Solvit de coeman.

Henric van anselier over wouteren moens van eenre hofstat inde weverstrate geheten **de vetterie**.

Tenet oste de brabanter.

Lysbet smesmakers over haren keldermonde van huere huise daer sij op woent gheheeten **de seele** achter tvleeshuus.

Gillijs van wachelghem (nr. 44913).

Peter vanden broeke van **siner cammen** over lysbetten voermans naest lysbetten smesmakers gelegen achter haer huys.

Coppen de bere (nr. 44913).

Henric van bolenbeke. Dit siin hofsteden iii deen aen dander boven **lysbetten smesmakers** gelegen ende **der herbergen geheeten den swane**.

Tenet daniel van bolenbeke.

Peter de smet (nr. 44913).

Jan van bosbeke over gielise vander straten.

Kateline coutermans.

Gielijns de grote. Tenet Kateline smesmakers. Arens wijf van

eenre hofstat naest neels van bolenbeke gelegen.

Tenet **lysbet smesmakers**.

Beatrijs seghers wijf van cotthem **vander herbergen gheheeten de swane** naest **den gulden hoede**.

Tenet gillijs vaenken.

Item de gave van Assche (nr. 44912).

Heine de custer vanden selven herbergen.

de selve van enen hoven achter.

Tenet Joerdaen **int gulden hoet**.

Willem de meyere over vranke den greyt ende noch over **Henric steenbickeleren** van eender hofstat **aen doude merct aende veste** daer huere schuere opstaet.

Tenet margriete **inde swane**.

Jacob de neve. Dit is de herberge **int gulden hoet** ende de ii deel van 1 cap.

ende noch VI d. III viert. cap. Dit es van erte achter hove dat **inden swane** achter ute compt ende **de herberge inde swane** heeft wederdeel.

Kateline gielijs dochter vanden hamme.

Tenet daneel **int gulden hoet**.

Jans oer van hamme. Tenet de vs. daneel **int gulden hoet** vander hofstat daer sijn schuere opstaet.

Daneel int gulden hoet (nr. 44913).

Jan de drossate **inde cortstrate** van i stedeken inde kerckstrate die wilen was willem weermeers naest heijnen smeets stede gelegen.

(inde **catstrate** volgens nr. 44912).

Robbrecht wouters inde cortstrate fault.

Meester Jan van liedekerke. Tenet gheertruyt costers.

Noch over Kateline baesroeds. Tenet gheertruyt costers van dese ii hofstaden, dien aen dander liggende inde kerckstrate neven Jans kerstijnen hofstat gelegen.

Gheertruyde coster (nr. 44913).

Henric van Terbroeck over peteren van berchem iii s. iii d. iii cap.

Tenet gielijs van zeebroeck van eenre hofstat **inde cattenstrate** naest der hofstat **int gulden hoet**.

● *p d oude merct t assche*

Jan van zeebroeck over peteren van berchem ende vanden kercke wegen van Assche **aen d oude merct** naest der hofstat die margrieten smeets was.

Tenet meester giellijs moyersoene.

Dieric sleens (alias Dieric sculens in nr. 44912) over **Janne den baertmaker** van eenre hofstat aen **d oude merct**.

Debet machiel merte van eenre steden **ten gate**, die her peters smeets was.

Tenet mechiel meerte.

Jan balsaert ende lijsbet vanden broeke. Hier op woende lysbet baluwaerts ende is een hofstat liggende op **d oude merct** bij hugen latijns stede.

Noch aen **d oude merct** over huyghen glotijn. Ende dese hofstat bleef lange ligghen onbetaelt ende was gelegen op doude merct naest Jan baluwaerts wijf stede ende es om min ute jaerlijx gegheven.

Tenet jonckere Willem van Assche proest te lovenen.

Daneel vander slachmolen tenet (nr. 44912).

Henrix rixijs die huge metten stelken opte wonen plach **neven de scole**. Nu is ten gate.

Tenet de heilighe gheest tassche.

Kateline zeghers wijf vander linden van eenre hofstat tuschen herrijs rixijs stede op deen zijde ende jan Coluwaerts stede op dander zijde.

Tenet Jacob vander lijnden.

Jan wouters over Jacommen van eenre hofstat op d oude merct die wilen te houden plach meester Jan Smet te bruessel.

Tenet lonijs van zeebroeck.

Meester Jan de smet, marscalc te bruessel (nr. 44912).

Jan de somere over meester peters oer van eenre hofstat op d oude merct bij yden stede vander lijnden.

Mechiel merte sbonen ghenoept.

Margriete peter smeets dochter was van eenre hofstat naest der kerckehofstat op deen zijde ende jan bakerwaerts stede op dander zijde.

Tenet Jacob vander lijnden.

Jan wouters over Jacommen van eenre hofstat op d oude merct die wilen te houden plach meester Jan Smet te bruessel.

Tenet lonijs van zeebroeck.

Meester Jan de smet, marscalc te bruessel (nr. 44912).

Jan de somere over meester peters oer van eenre hofstat op d oude merct bij eyden stede vander lijnden.

Mechiel merte sbonen ghenoept.

Margriete peter smeets dochter was van eenre hofstat naest der kerckehofstat op deen zijde ende *gelijs beckers* hofstat in dander zijde.

Joes veldeken, tymmerman oft jacob vander hagen ende over Robbrechts tcosters oir vander selver hofstat deen aen

dander liggende.

De selve **Joes tymmerman**.

Jacob van niversele vander hofstat **opten horic** naest da-
neels van zeebroeck ende marien peter hulst wijf.

Ende peter van achte dagen.

Robbrecht scosters oer was. Solvit Jacob vander hagen.

Margriete vander linden over peteren boudemans.

Solvit peter de meyer van sijns wijfs wegen van eenre hof-
stat naest der **kerchofbruggen** ende neven lysbetten frels stede.

Jan van yssche. Tenet mayer vander stede inde kerchof-
strate, daer hij op woent.

Yde scusters over puttemans fault.

Kateline vander heyden over puttemans fault.

Kateline van heffenen vander hofstat **inden hert opten hoir-
nick** vander kerkestrate achter coppens vander lijnden.

Wouter van Wachelghem te bruessel (nr. 44913).

Memorie vander hofstat daer Jacob vander lijnden op ge-
staene es, want hij legt onder den hertoghe ende men vindt niet
dat hij cheyns gheeft ende daerom men eyssche den cheyns.

Jacob vander linden vander hofstat achter sijn huus geheten
den hane.

Margriete van heffenen ende **wouteren tswisselere** oer IX d.
i cap

De selve van opstallen ten ii staden iii $\frac{1}{2}$ d.

Jan vanden zipe over peteren van wiese **inde waghistrate**.
Nu Jacob vander lijnden.

Margriete loynijs van synen huus daer sy inwoende de selve
Jacob **gheheeten de crone**.

Tenet Jacob van nijverzele.

Arent arsoens vanden horeke van sinen huys.

Jan hautijke over ghiselmanne van sijnen waterdike van sij-
huse daer hij woent.

Tenet Jacob van nijverzele.

De selve Jan **vanden vesten**. Tenet Jacob van nijverzele van-
der plaetsen achter **opte veste** van asscherkerkhof.

Tenet Jacob van nyversele (nr. 44913).

Peter raes van opstalle van enen stedeken naest Jacobs van
nijverzele ende hennen de wale.

De selve van voervanghe.

Tenet Jan van wiese ende heyne de wale.

Gielij de wale op de kerchofgracht.
Tenet peter de mulder (nr. 44913).

Margriete vanden molen ende Janne van wayenberg.

Peter van achte daghen vanden huuse **opte hallepoel gheheten de halle van Assche.** (Dit was in d ouwe boeck niet.)

Jan bonte van sijnre huuse daer hij op woent op deynde vander weverstrate naest Raydemakers gelegen.

Matheus gheerts van sijnre hofstat daer hij op woent ghelegen naest des vs. Jans bonten hofstat.

Jacob van nijversele vander vleeschstat IIII cap.

Jan lendens, (later Willem Berliin) *vander vleeschstat* IIII cap. IIII s.

Gheert lendens vanden vleeschhuse, idem.

Peter lendens vanden vleeschhuse, idem.

Louwere beel vanden vleeschhuse, idem (vacat).

Inde Waghenstrate t Assche

Augustijn willems aende kerchofgracht.

Kateline tscusters oer over bordemans van huse ende hove inde waghestrate naest Jans smeets.

Solvit margriete stomps.

Jan de smet over gheertruden moens van eenre hofstat naest margrieten stomps gelegen. Ende de here van Assche heeft gielij den hertoghen van desen stede.

Henne van bardeghem op een beckerie dat men heet den hornijc inde kercstrate.

Noch heine van bardeghem over wouters oer van warnbeke opten horic vander kercstrate aen wouters hofstat.

Machiel merte over boelen uten kerchove van ere hofstat aen *d oudemerct* aen sijnre hofstat gelegen.

De selve aen de kerke van Assche van enen hoefken aende vs. hofstat alre naest liggende aende *oude merct.*

Gheertruyt van niversele van eender hofstat inde waghestrate naest heyns hofstat van baergem gelegen.

Tenet Kateline van nijversele.

Lysbet van oudenarde over gheertruyt van nijversele van sijnen huuse daer sij op woent inde *kercstrate.*

Tenet jan drossate.

Jan de drossate van sinen keldermonde.

Arens oer van wambeke debet d een helicht. Jan de drossate ende dander helicht bate van nijversele.

Maes vander cammen van sijnre hofstat daer hij op woent

bijder hofstat die peter de raet te houden plach.

Tenet lijsber sijn wijf.

Jan van bosbeke. Dese plach Jan van wiese te houden naest maes hofstat vander cammen wilen was.

Die nu hout Jan de wiese.

Tenet Jan vander bruggen (nr. 44913).

Jan wisscart van enen deele hofstat aen de vs. hofstat.

Tenet Jan de Wiese.

Jan douwe en Jan bierlijn van eender hofstat inde waghestrate naest Joes van zeebroecs hofstat.

Tenet Wouter elens.

Lonijs van zeebroeck van eenre hofstat inde waghestrate naest wouters elens hofstat.

Henric moyensone over marien coyen vander hofstat opten hoirniic vanden straten tegen t **gulden hoof** daer Jan inne woent.

Tenet Jan moyensone.

Wouter moens over Janne van asselier fault.

Jan de quascuere van eenre hofstat inde nederstrate naest Jans van houtem ende **margrieten swrevers** van opstalle.

Tenet gelijs wielken gheheten gelijs vranx.

Peter wiese dit es wijschaerts stede naest maes hofstat vander cammen.

Tenet peter de raet.

Willem de scotelere.

de selve vanden **vleeschhuse**. II d. X s. p.

Laureys boel ende peteren den creuwere.

de selve van Jan den portere.

Jans oer van belle aen d oude merct van eenre hofstat opten hoernic vander ouder merct.

Tenet **dries de deckere**.

Merten pinnox oer aen doude merct vander hofstat daer sijn schuere opstaet.

Tenet Jan de drossate.

Henric mout over *bouden maes* vander hofstat opten hoer-niic vander kercstraten tegen den **treft** naest truyden meester Jans.

Tenet anne kerstijne.

Jan bierlijn vanden **vleeschhuse** dat Jan veels was IX d.

Tenet gheert de fiel (nr. 44913).

De cappelrie van sinte Katelinen vanden **vleeschhuse** IX d.
i cap.

Jan de smet, marscalc te bruessel.

Tenet Jan de drossate.

Jan de drossate over ruyscarde daer gielijcs de snel te woenen plach aen peter smeyers.

Lysbet gorijs aen doude merct.

Jan de smet, nu de mol vanden vleeschhuse XII d. ½ cap.

Gielijcs de mol vanden vleeschhuse, ii d. XV s. p.

Gielijcs tserghiselens (arnt bueman later) inde bercstrate vanden vleeschhuse ende van husen ende hove daer hij inne woent naest Jans van drogenbroec en de kerke van mazele.

Gielijcs *de scotelere vanden vleeschhuse* XII d. IIII s. p.

Jan de creuwere vanden vleeschhuse XIII d. IIII s.p.

Obstalle inde prochie van Assche

Henric hœnnemans van asbeke.

Gielijcs gissen tasselier an den wouwer.

Tenet arnt bogaert, **wisselere** te bruessel.

Jan rixijs ende aliten **gielijcs beckers** wijf van mullen.

Jan vander Opstalle de jonghe (nr. 44909).

Henric vander heyden.

Jouffrouw lysbet haex wouter haex dochter was van opstalle ende plassche. Tenet Jan de smet.

De selve achter vander gracht (nr. 44909).

Jan de mey van bruessele.

Willem vanden loghenen.

Arnt van steenvorde.

Her bertelmoens tsarents vanden wateren dat gielijcs van yssche was ende opstalle te iii staden. Dit betaelt half ende half Jan vander bruggen, riddere ende daneel vander kershoven.

Gielijcs bouters eer.

Jacob merte van ii molen te waerbeke ende daer tusschen houwen ende setten voer siin hof.

Wouter mertens sone van moseghem te huseghem.

Jan vanden opstalle vanden driessche te mazensele, de selve van sinre poertstat.

Tenet de weduwe oft sijn kindre (nr. 44913).

Henric lichaemghuus.

Meester Willem de custer oft henric meskens te haffelghem van rodenborch. Solvit Willem coster.

Jan vander hoeven van enen broeke te meldert.

Jan van der cleerhaghen cornelijs sone.
Hennen vanden linden van capenberghe.
Debet gillijs de buentre van huse ende hove ende es nu
doet.

Henric de donker van sire traunelgen.

Margriete wouter lattijs dochter was vanden **vesten**.

Willem arntsoens oer.

Jan mertens van sienre stede.

Solvit leene Jan mertens wijf van blerengem aenden driesch.

Jan willem stox sone van heijlborne te iij staden (nr.
44912).

Gielijis kirssien te pedenhove van enen inslaghe voer pari-
daens tusschen beide siin erven.

Henrix voets oer tusschen **waelborre** ende **ysenbeke**.

Geertruuid vanden riede vander sprinstrate (nr. 44912).

Jan de coc van heijlborre over Jans henrix lyoens oer ende
Jans kindere.

Vranke van **cureyt** vanden **wedenpoele**.

Jan coppens sone was uten broeke.

Jan labay te haffelghem aende bogaertstrate.

Jan hondert jaer.

Peter ysenman van haffelghem.

Jacob van brake.

Arnt de balyeu van opstalle.

Henric de leu van seghers.

Ghisel de piel.

Jan van Grimbergen dictus tserheins van houwen ende set-
tene aen siin stede te bolenbeke.

Henric cuppens.

Henric soymans

Reynere de smet vanden driessche te bardeghem.

Jan rase te loembeke.

Jan boydens te bardeghem aenden driesch.

Yde van udewijck over den heijlighen geest van sinte goe-
delen. Tenet dries de brassere ende lauwere van udewijck.

Peter van udewijck (later Claes vanden bossche, nr. 44913).

Ghisel de veschere ende soelkens kinderen van **cokerheyde**.

Tenet lysbet moyskens.

Solvit Kateline clercs (nr. 44912).

Jan van bardeghem.

Solvit dieric van steenberghe.

Item des neckerslochten.

Item **te domont opten driesch** naest machiels raet.

Jan ramspoet van **avenelle**.

Jan commersans oer.

Jans oer **van boterberghe** van ene brugge.

Lysbet Jan **tsheidevetters** dochter.

Claes lippens voere daneels oer van **Blerghem**.

Solvit lena Jan copers van Bleergem (nr. 44912).

Tenet Kateline mertens (nr. 44913).

Wouter mertens sone.

Jan van heijlborre gelijs sone te **heijlborre**.

Solvit Joes vander brugghen (nr. 44912).

Wouter gelijs vranxsone.

Arent der voesteren over wouter gelijs vranx sone.

Heinric oer **vandendike**.

Lambrecht popelboem.

Zeghere van grimberghen.

Willem arent scrupers sone van **wulverghem**.

Gosen van **waelborre**.

Lonijs mertens oer.

Heine de smet van mollem.

Item gillijs de smet (nr. 44912).

Willem de raet over wouteren vanden **sittert** (sutert).

Heine scepe over lysbetten wants **op de heide te heylborre**

Jan smetser oer.

Katelinen sone van **boterberghe**.

Peter eggherix.

Gelijs beterman (nr. 449912).

Willem brixijs.

Solvit merchant van opstalle tasschebeke (nr. 44912).

Beatrijs brixijs.

Claes Stevens over Jan ekens van hekelghem.

Gielijns ekens de jonghe te ydemont aenden driesch.

Beatrijs oer van bouchout.

Jan vanden broeke.

de selve van opstalle te meldert neven de plaetse.
mijn heers van ophem bi meldert (nr. 44912).

Gielijns van asbeke

Tenet Jan suelen (nr. 44912).

Jan coeke van sinen opstalle te beckensele.

Beatrijs ramakers te masezele.

Her Jan tite te hekelgem.

Willem de hertoghe over jan lonens te hekelghem.

Jan de rave over Jan Coren.

Jan geerts over allisen michiels.

Solvit koren geerts.

Jan vanden inde van loembeke.

Gielijns oer van waerbeke. (Tenet Gheert van geldenaken,
nr. 44913).

Henric seelkens over beatrijs cammarts vanden cammen
opte viver.

Solvit gillijns van cattenbroeck.

Die kerke van meldert.

De heijlighe gheest van meldert.

Peter mertelijns sone.

Beele martelijns dochter.

Jacob tserpauwels vanden straten ten berghe ende te wael-
borre. Solvit Weyn vanden borch.

Andries van kervael ter wostine ende ter walle.

Die van wayenberghe vanden driessche te waeyenberghe
t doerp te wayenberghe.

Robbrecht kerstiaens t asbeke an de gote.

Debet peter vanden pulleweede t esschenen.

Her Jan van marselaer van enen putte, i strate, i beke

Jan tienpont aenden cleijberch.

Henric van boterberghe opten driesch ter cocheij.

Jan rasscart.

Heine sceps over daneele den smet dat betaelt Jan hautsake.

De kersmakere aenden clenen driesch.

Solvit Jan ontsilt (nr. 44912).

Beatrijs tserclaes vanden bruggen ende vanden goten inde beke. Debet Jonckere van scoenhoven, jonckere te bodeghem.

Lysbet daneels van enen te puskote voir huere stede.

*

*

*

Hierna volgt een aanvulling van opstallen, enz. onder nr. 44913.

Hein de wachter te **Clereghem** aenden driesch.

Gielijs vander meere van opstalle.

Hein vander perre van deselve opstalle te heilborre.

Hein sterreman van II opstalle.

Jan budens (later Jan de Vriese) van opstalle te bardeghem.

Jan pylatus van I opstalle tegen de weverstrate.

Machiel de brassere van houdene ende settene vore **sijn stede te domont opten cleynen driesch.**

Vrank chiers geheten **scheerlinck** van houdene ende settene te **domont opten groten driesch.**

Solvit henric sterreman.

Jan moyensone geheeten de brueker van houden ende settene voer sijne stede te **domont.**

de selve van houdene ende settene neven beele martelijs.

de selve van houdene ende settene neven **jan pylatus.**

Joes macharijs van 1 obstalle te **heyliborre** neven **sijn stede.**

de selve van 1 opstalle neven Joes stops obstalle.

in dander zijde vander beken.

Jouffrouw tubays van obstalle t **ysenbeke** neven scops opstalle.

Willem moyensone van 1 obstalle te **domont** aenden **scottenborre.**

Beele martelys van 1 obstalle daernaest gelegen.

Willem godenards van obstalle tusschen Janne den ende peteren droeshout.

Peeter coppens van obstalle.

Ghisel de visschere van obstalle.

Aert van scaerbeke van obstalle daer siin mest op leit.

De kindere van ossele van obstalle te **Waelborre.**

Jans bickers kindre van obstalle voir haer stede opden **crekellendriesch.**

Peeter tslegher vanden scraykenen aent **wauwenvelt.**

Katelinen tseven kindre van obstalle te heylborre.
Aert van crokeghem van 1 obstalle te heylborre.
Margriete scockaers van 1 obstalle te coensborch aent wed-
dewater.

Aert de boek van houdene ende settene ende van enen wa-
terken voer siin stede opde heyde.

(Wordt vervolgd)

J. VERBESSELT

UIT OUDE PAPIEREN :

GROTE HEIRBANEN IN VROEGERE TIJDEN

Uit een memorieboek van de Abdij Kortenberg van 1766. Een Peter Cappuyns, oud 77 jaar, attesteert «dat de herbaen van Lovene op Brussel passeert teghen het wit peerdt (te Kortenberg) ende dat op den allermansdael geen boomen wassen en *dat die wegh niet breeder en was als een losgat*».

P.L.

RECHTZETTING

Op blz. 349-350 van het artikel «Het oude Zelem» geeft schrijver een verkeerde verklaring van het woord *varre*. De zin zelf wordt hierdoor onduidelijk.

Varre is niet zinverwant met *vaars*, wel met *stier*. Het woord *verre* is nog mondgemeen in West-Brabant: «Met de koe naar de verre gaan».

Vele dorpskeuren vermelden de verplichting van de tiendengerechtigde (hier Sint-Bernard-abdij) mannelijke fokdieren ter beschikking van de dorpsgemeenschap te stellen in de gemene weide. Dit impliceerde het verbod aan alle dorpelingen een eigen stier in de gemene weide te brengen en te houden (art. 41, blz. 358). Deze maatregel werd wellicht genomen om veel ruzie in het dorp te voorkomen; ook schade en ongevallen door loslopende, halfverwilderde dieren veroorzaakt.

P.L.

Oude Brabantse geslachten THEYS

Mijn hand in uw hand,
Vader,
Van in den beginne
Tot aan het einde der tijden.
Leven is niet slechts leven alleen,
Doorgeven is het
De vlam van de liefde,
Het vuur van de kennis,
Het water der klaarheid,
't Vermogen der tranen,
't Vermogen te lachen.
Doorgeven is het
Van geslacht tot geslacht,
Van hand tot hand,
Van in den beginne
Tot aan het einde der tijden :
Het leven van 't Leven,
Het leven onsterflijk.

Bertus Aafjes

INLEIDING

Ik had er ooit van gedroomd een uitvoerige geslachtsboom van mijn familie samen te stellen. Daartoe had ik destijds met-tertijd een omvangrijk geheel aan gegevens bijeengezocht. Jammer genoeg liet ik me op een gegeven ogenblik verleiden en afleiden door de plaatselijke geschiedenis, kwam inmiddels de ouderdom met zijn kwalen, zodat de kans voorgoed verkeken geraakte.

Zo heb ik dan o.a. van de parochieboeken van Eigenbrakel, die in 1622 beginnen, en waarin veel belangwekkende inlichtingen voorkomen, alleen de index verwerkt.

Om dan toch iets van mijn opzet te kunnen redden en boekstaven, heb ik gepoogd een genealogische schets te maken van mijn afstamming in de rechte lijn, zonder de zijtakken dus.

Wat me verder tot publiceren aanzette, was de alleszins bevoegde mening van Dr. Jan Lindemans uitgedrukt in de inleiding tot zijn eigen stamboom, verschenen in *Eigen Schoon en De Brabander*, 1950, blz. 355-396, en waarin hij betoogt, dat hoewel een stamboom nooit voor voleindigd beschouwd kan worden, omdat men hoopt nog steeds verder zijn opzoekingen hoger in het verleden op te voeren en, aan het andere uiteinde, het voortschrijdende leven altijd maar nieuwe naamdragers bijbrengt, men er eindelijk toch eens moet toe besluiten het reeds gevondene in druk vast te leggen... *en dat zulks zou moeten gedaan worden met alle familiegeschiedenissen, hoe onvoltooid ze ook mogen zijn.*

In elk geval zal de onderhavige schets dan toch de verdienste hebben dat, eenmaal de rechte stam getrokken, de zijtakken en -twijgen er gemakkelijk zullen kunnen op aangeschakeld worden.

DE NAAM

In de parochieboeken en in de schepenakten is de naam steeds Theys gespeld. In andere stukken vindt men buitendien Thays, Thijs, Theis, Teis, Thies. «Les intéressés eux-mêmes n'attachaient en général aucune importance à l'orthographe de leur nom» (1). Zijn oorsprong is zeer eenvoudig. Het is de ver-

Jinglobort ¹⁶⁶³ Hoijr

Jeanpou ¹⁶⁶⁷ Hoijr[†]

Jay ¹⁶⁷⁰ Hoijr

Marie ¹⁶⁸⁹ Hoijr

Esior ¹⁶⁹¹ Hoijr

Simon ¹⁶⁹⁴ Hoijr

Michel
Theys ¹⁶⁹⁷ Hoijr

Simon ¹⁷¹⁶ Hoijr

Sigels: ° = geboren.
× = gehuwd.
† = overleden.

(1) Albert Dauzat, Histoire des noms de personnes, Parijs, 1925.

korte vorm van Mattheus, Matheys, Mattijs enz. en behoort tot de vele familienamen die van een voornaam voortkomen, zoals Peeters, Jansens, Claes, Maes, Ghijsels enz.

Veel van die namen moeten opklimmen tot de eerste kerstening, toen in de eerste plaats de namen van evangelisten en apostelen aan de dopelingen gegeven werden.

De naam was blijkbaar haast alleen verspreid binnen het gebied van het oude hertogdom Brabant. In het werk van *A. de Vlaeminck, Filiations de familles de Flandre*, Gent 1875, bv. komt geen enkele Thijs of Theys voor. Er zijn er in de streek van Aarschot en Diest en verderop in de Zuiderkempen en in Limburg, in deze laatste plaats alleen onder de vorm Thijs. De oudste en voornaamste stamzate zal wel de streek zijn tussen Ohain (Olhem 1151), aan de zuidelijke grens van het Zoniënwoud (2). Revelingen (oudtijds onder de parochie van St.-Genesius-Rode, thans onder Waterloo), het gehucht Terkluisen, onder Eigenbrakel, boven Alseberg.

Tussen Ohain en de Zenne, haast op één rij, aan bovengenoemde zoom, lagen tal van Frankische nederzettingen, als daar zijn Meiningen en Oedeghen (Eigenbrakel), Revelingen (St.-Genesius-Rode), Helderlingen en Wouweringen (Dworp), Buizingen met Eizingen, Alsingen en Winnegem, Huizingen, waarbij nog het naastenliggend Kisseem en Herisem, onderscheidenlijk onder Dworp en Alseberg, kunnen gevoegd worden.

Welnu van de landerijen tussen Ohain en Helderlingen bezaten verscheidene leden van het geslacht daarvan een zeer belangrijk gedeelte, misschien als allodium of eigengoed, zoals uit de volgende tekst blijkt. Hiervoren hebben ze het over hun «voersaten» en hun «patrimoniael goet».

In 1542 werd heel het gebied van Zoniënbos dicht met grenspalen afgebakend. Tussen 1659 en 1662 werd die afpaling

(2) Voorheen was het gebied van het Zoniënbos van de aanpalende eigenaars gescheiden door een diepe gracht, waarvan de uitgegraven aarde een vrij hoge berm vormde (SANDER PIERRON, *Histoire de la Forêt de Soignes*, I, blz. 123).

Bij een betwisting tussen het Woudrecht (nr. 370) van 1573 in zake de grenspalen van het bos en die van Peeter Thijs, verweert deze zich als volgt: «dat van menschen memorie oyck voor het stellen van pretense palen daerof een quaestie is verweerdere *ende sijne voersaten als hun patrimoniael goet* hebben beseten ende gebruvckt die erven metten bermen... metten houte daerop jaerlijcx wassende... in sulcker vuegen ende gelijk die tegenwoordich sijn, hoewel de gedaeghde de selve bermen bij lanckheyden van tijde geresen (ingezakt) zijnde, in eenighe plaetsen heeft moeten stoppen ende repareren metten afgeresen eerde sonder nochtans den ouden voet te buyten gegaen oft verandert te hebben, immers dat de vschr. bermen van oudts altijd hebben het afscheyt gemaect vanden gedaeghdens erven ende het bosch van Zoniën... seggende alleenlijck dat de vschr. oft sijne voersaten die bermen buyten huere oude gesteltenisse souden hebben verdicht ende verbreydt... nyet en sal bliicken... sekere paelen gestelt in de jaeren 1551 aen die erven van Bartholomeus Thys heeft herstelt».

nagezien en aangevuld. Aan de hand van de registers (3) waarin dat werk in bijzonderheden vermeld is, stelt men vast dat de grens ten zuiden en ten oosten (van Ohain tot Zevenborren) aan het goed van verschillende gezinnen *Theys* paalde. Beginnende in het oosten te Ohain «aen d'erve van *Bastien Theys*», verder «aent goet van de *weduwe Franchois Theys*», «op Brachene aen het block van de *wed. Toussaint Theys*... aen de erve van *Toussaint Theys den jongen*... de 68ste pael werd gevonden aen den messinck van de *Wed. Steven Theys*... de 74ste aen den groten walen wech (steenweg van Waterloo)... op de groote kasseye aen de erve van *Michiel Theys*... Vandaar liepen de palen naer Revelingen, langs den driessche gen. Middelveld... aen het lant, van de erfgenamen van *Jan Theys*... aent block van *Hubert Theys*... aen de straete van Reuvelinge... den voetwech van Brachen naer Brussel... lanx de erve van de erfgenaemen *Niclaes Theys*... aen den eyck van St Steven... lanx het lant van de *wed. Jan Theys*... de volgende palen staen op het Revelingenvelt... lanx de goeden van *Franchois Theys* (pachter van het hof van Jericho ter Kluzen), verder aen den velde van *Gabriel Theys*... aen de erve van *Niclaes Theys*... aen eenen voetwech comende van Revelinge... naer ter Cluysen... tegen het land van de *wed. Hubert Theys*... De 100ste paal stond... lanx de erve van *Philips Theys* bij de schuerpoorte... De 108ste lanx de erve van *Franchoise Theys* en de 114de tegens de erve van *Pieter Theys*. Een nieuwe reeks begon aan de straete gaende van Brachene naer Brussel... lanx de erve van de *wed. Hubert Theys*... tot we hier aan het goed van Jericho en van Zevenborren komen.

Al dat goed paalde aan het Zoniënwood. De veestallen kwamen erop uit, zodat daar wel eens misbruik werd van gemaakt; in 1510 werd de weduwe Henrick Thijs bekeurd, maar ze kon bewijzen dat zij voor haar beesten de vereiste vergunning had. De weduwe «Berthel Thijs geassisteert door Berthel Thijs Hendrickx sone» had ook een rechtstreekse uitgang voor beesten op Zoniën (RAB., Rekenkamer nr. 501).

Door eeuwenlange verkavelingen, een gevolg van ons traditioneel erfrecht, waarin alle kinderen van een gezin gelijk gerechtigd zijn op de ouderlijke goederen, moest alhier het landeigendom tot in het oneindige versnipperd geraken, en de landbouw, van een aanvankelijk groothoevesisteem, tot het kleine bedrijf herleid worden. Alleen de hoeven toebehorende aan kloosters, geestelijke instellingen en rijke kasteelheren - en deze laatste niet altijd - kenden die versnippering niet (*Jan Lindemans, ESB, 1931-32, blz. 42*).

Van al dat versnipperd goed bleven er omstreeks 1850, volgens het kadaaster van Popp, nog slechts de volgende stukjes

(3) RAB., Woudrecht, Reg. 7.

en brokjes in de familie: Op *Eigenbrakel*: Hubert Theys, land 1 ha, 7 a, 9 ca; Weduwe Michel Theys, huis en land 89 a, 30 ca; Theophile Maurice Theys, huis en land 48 a, 90 ca; Jean François Theys, land 1 ha, 83 a, 20 ca; Charles Theys, huis en land 16 a, 30 ca; Joseph Toussaint Theys, huis en land 71 a, 70 ca; Jacques Theys, dit Mougou, land 77 a, 60 ca; Weduwe Jacques Theys, land 90 a, 40 ca; Guillaume Theys, land 23 a, 50 ca; Kinderen Charles Louis Theys, land 22 a, 30 ca; Joséphine Theys, land 47 a, 40 ca; Pierre Joseph Theys, land 4 ha, 1 a, 10 ca; Weduwe Charles Louis Theys, Ruvelingen, 5 percelen land 3 ha, 16 a, 40 ca; Weduwe Henri Theys en kinderen, huis en land, 12 a, 50 ca.

Op *Waterloo*: Weduwe Jacques Theys, 8 percelen, hoeve, huis en land 1 ha, 8 a, 65 ca; Louis Theys, 6 a, 40 ca; Pierre Balthasar Theys, huis 50 a; Guillaume Theys, huis en land 6 percelen 1 ha, 47 a, 40 ca; Charles Ghislain Theys, land 1 ha, 4 a; Jacques Theys-Dufey, land 27 a, 50 ca.

Onder *St.-Genesius-Rode*: Kinderen Jakobus Theys, huis en land 23 a, 2 ca; Weduwe Pieter Jozef Theys, Genappe, 25 a, 65 ca.

Het Vlaamse geslacht Theys breidde zich grotendeels uit naar het zuiden, over de taalgrens. Van de volle Vlaamse streek (Rode, Alseberg, Dworp) gescheiden door een brede strook van het Zoniënbos, terwijl de wegen ten zuiden openlagen naar een grotere agglomeratie, o.m. het Romaanse Eigenbrakel. In 1701 nog verklaarde pastoor Noppen van Rode, dat hij over slechte wegen door het bos moest om er zijn parochianen te bezoeken. (*C.T., Geschiedenis van St.-Genesius-Rode*, blz. 491).

De pachtersgezinnen van het Hof van Waterloo behoorden parochieel tot St.-Genesius-Rode en werden er gedoopt, begraven en getrouwd zoals bv. Niklaas Theys en Katarina van Cutsem uit St.-Pieters-Leeuw in 1662: «Die 1a Julii 1662 premisses sponsalia, et habitur proclamationem dispensatione contraxerunt matrimonium eorum me et testibus Nicolaus Theys et Catharina van Cutsem, testes Guillelmus Theys et Nicolaus Duchein et Arnoldus Hublou (koster)».

In alle soorten van akten en oorkonden, vnl. op het Rijksarchief te Brussel, in de Schepengriffies van het arrondissement Nijvel, de Rekenkamer, het Kerkelijk Archief, het Woud- en Jachtrecht enz., vindt men reeds in de 15de eeuw vele leden van het geslacht in de streek gelegen tussen Ohain en Helderingen (Dworp) vermeld. Bij gebrek aan voldoende gegevens kan er echter geen betrouwbaar genealogisch verband tussen deze personen gelegd worden. Er kan alleen even gewezen worden op de oude bekendheid van het geslacht Theys.

In 1622, jaar waarop de parochieboeken van Eigenbrakel een aanvang nemen, waren aldaar reeds gelijktijdig zeventien gezinnen Theys. In de loop van de 19de eeuw slonk het aantal geweldig, wellicht in verband met de bekende geboortecijfer-

vermindering in de Waalse gewesten.

Van bovengenoemd jaar tot aan het einde van het oude regime telde men in de parochie Eigenbrakel (Brannia de allodia, 1216; Braechen Eyghen, 1413) in totaal niet minder dan 180 gezinnen Theys. Verscheidene leden van het geslacht huwden met een naamgenoot, o.m. de ouders van de bekende Stevenist, nl. Joos Theys en Katarina Theys (zie *Eigen Schoon en de Brabander* 1948, blz. 433-436).

De Theys'en waren hoofdzakelijk landbouwers zoals haast iedereen trouwens in vroegere eeuwen.

Op al de grote hoeven van de streek zijn er geweest en o.m. Dirk, Frans, Gielis, Hendrik van de 15de tot de 18de eeuw, op het Hof van Terkluzen, Eigenbrakel; van 1508 tot 1680 op het Hof te Waterloo (4); Jan Theys, 1652, op het Hof van Mesnil (Meiningen) te Eigenbrakel, Simon Theys, 1661 op het Hof te Hamme, Eigenbrakel; Simon Theys, 1671, op het

-
- (4) De vrouwenabdij van Vorst bezat te Waterloo een hof bestaande uit twee grote stukken, het ene van 70 bunder, het andere van 26. Het lag, komende uit Zoniënbos, rechts van de grote baan, tegen het bos langs een veldbaan naar Reewerdingen, thans, in de volksmond Ruvelingen. Dit goed werd in 1145 aan de abdij geschonken. Het spijkerboek der abdij van 1328 (RAB, KA 7404) vermeldt een «terra que appellat hoeve apud Waterloes». In 1508 nam Peeter Thys zoon wijlen Wouters «die men heet Thys» het hof in pacht voor twaalf jaar. (Peeter, de Wynne tot Waterloes, Rekenkamer, 12548).

PEETER THYS, mogelijk gehuwd met de hierna, in 1531, vernoemde Geertrui (Rekenkamer 490).

«Op deynde van den velde ter plaetse genaemt die Hoert van Waterloes aen die groote heerstrate van Brachen eyghen naebove op de ... zijde bij eenen grote eycke staende in midden van de heerstraten gheenaempt d'eycke van Jacques aen die hoert van Waterloes staet eenen pael gestelt ende correspondeert desen pael... Van desen pael lanx der vs. ander grecht oestwaerts omtrint 13 roeden staet eenen anderen pael aen d'erve van Gheertruyt Weduwe Thys ende is der selver weduwe bevolen den heym ende grecht te makenen naevolgde den vs. pael ende hueren hoven te herstellenen sonder den selven weer tonderhouden daer hij nu staet, ... den 68e pael staet aen d'erve van de weduwe Steven Thys... op den grooten Walschen wech... aen Jan Thys erve 20 palen... aen Peeter Thys 7 palen.» (RAB, Rk., (490). Steven, echtgenoot van Margriete de Riddere, dochter van Joos en van Joanna van de Velde, wordt vermeld in 1604, in een akte (RAB, Schepengriffies Brussel, 339, f° 73).

Van Pieter is één kind bekend, nl. *Symoen* × *Paesschijne Heerinck*, vermeld in 1530, toen hij de pacht van het Hof te Waterloo van zijn vader overnam. Van Symoen en Paesschijne zijn twee kinderen bekend:

1. *Steven*, die in 1586 de pacht overnam. Van deze laatste is een zoon bekend, die op 10-7-1662 te Rode huwde met *Katarina van Cutsem*, geboren in 1635 te St.-Pieters-Leeuw, die op hun beurt de pacht voortzetten.

2. *Gabriel*, aan wie, in 1575, de abdis een gouden reaal schonk ter gelegenheid van zijn huwelijk. («Gegeven ter brulocht van Gabriel Thys den zone van onse pachtersse int hof te Waterloos een gouden reaal». *Paul Lindemans, De pachthoven van de abdij van Vorst*, ESB., 1937, blz. 196).

Hof te Habbeke (Eigenbrakel); Guillam Theys, 1673, op het Hof te Papelotte; Bernard Theys, 1683, op de kasteelhoeve te Eigenbrakel; Niklaas Theys, 1697, Hof Glapchoux onder Ways; Jan Theys d'Opeule, 1701, Woluwe; Antoine Theys, 1783 Cense et manoir de Mesnil, Josse Theys (vader van de bekende Stevenist), 1749, Cense de Rognon bij Nijvel; Hubert Joseph Theys 1757, Hof van Ophain; Frans Theys × Maria Anna Pierret, 1768, Hof van Blareveld of Touluifaut.

Zoveel mogelijk werd het uitgeoefend beroep aangeduid. «Een genealogie mag niet louter een aaneenrijgen zijn van namen en datums, maar wel van mensen. Het aanzien van een ambacht verschilt trouwens van eeuw tot eeuw en is zeer betrekkelijk» (Paul Lindemans). De geldzak hangt nooit honderd jaar aan één huis, zegt een oude spreuk.

Men treft ook molenaars, bakkers, brouwers, winkeliers enz. aan. Verscheidenen onder hen bekleedden openbare ambten als dat van notaris, meier, schepene, kerkmeester, koster. Anderen waren priester of kloosterling (veel kloosterzusters, wat wellicht te verklaren valt uit het feit dat hun ouders pachters van kloosterhoeven waren.

Steeds waren er Theys'en in het dorpsbestuur van Eigenbrakel. In 1669 waren er zelfs drie tegelijkertijd schepen, nl. Michiel, Niklaas en Frans.

Bij sommigen is geen beroep of bezigheid aangewezen. Wellicht waren het kleinere «luijden». Evenmin als nu, waren er genoeg landbouwbedrijven voor al de kinderen.

In dit verband zegt Dr. J. Romain, in de genealogie van de familie *Chauffoureaux* (*Brabanticum*, 1956, blz. 21), zeer juist, dat na 1700, alleen enkele takken hun belangrijkheid behouden. Door het groot aantal kinderen wordt het bezit bij elke verdeling verbrokkeld en niet al de erfgenamen slagen erin een even belangrijk patrimonium als dat van hun ouders bijeen te brengen. Zo ziet men in al de landelijke geslachten van toen ambachtelijke beroepen opduiken.

Over een speciale karaktertrek van het geslacht is weinig bekend. Alleen het volgende: Een *Pierre Theys*, die in 1729 zijn huis te Waterloo «La Croix de Bourgogne» voor negen jaar verhuurde aan *André Pierre Boucqueau* en *Philippine Thérèse Theys*, ging wonen naar Waver, waar hij opgetekend staat als «Bourgeois de la ville de Wavre», schreef in een brief eigenhandig: «Dieu pour tous, moi pour rien et ma femme pour guère de chose»... Wat hij er juist mee bedoelde is niet uit te maken.

We hebben allen een even ver opklimmend aantal voorouders, om het even of ze bekend of onbekend zijn, zegt E. Bailly in zijn biografie van Richelieu, Parijs 1939. Wat de bekendheid betreft, heeft de ene een beetje meer geluk dan de andere, het feit bijvoorbeeld dat zijn voorouders pachters waren van

kloosterhoeven, waarvan archiefstukken werden bewaard, zoals dit het geval is met mijn voorzaten.

Hof van Terkluizen. Woonhuis (1954).

Zo zou ik het geslacht willen laten aanvangen met (5):

I. **Vrancke Thijs** (6), van 1470 tot 1506 pachter op het Hof van Terkluizen van het klooster van Jericho te Brussel: «Den name van de winne van der Clusen dien wij nu aenghe-

(5) Het Hof van ter Kluizen hoorde aanvankelijk toe aan het klooster van St.-Katarina, *Porta Cæli* of de Witte Zusters, te Brussel. Het klooster werd gesticht in de XIIIde eeuw. In de XVde eeuw gingen klooster en eigendommen over op de Kanunnikessen van de H. Augustinus. Onder aartshertog Albrecht werd een nieuw klooster gebouwd genaamd O.-L.-Vr. van de Roos van Jericho. In 1783 werd het klooster afgeschafte (C.T., ESB. 1944, blz. 72).

Het hof bestond uit 54 bunder land, nl. den Grooten driesch, onser vrouwen lant, tvelt van Habbeec, dbloc voert thof, dbloc achter dwoenhuis, t Vlemincx bloc, tgroote velt achter Peertchevael».

De volgende pachter was *Regnier Coremans* × *Lijsbet Snijders*, in 1510 opgevolgd door hun zoon *Pieter*, gehuwd met *Kathelijne Thys*, dochter *Vranck*. In 1585, 1595 door *Dierick Theys* sone *Bartholomeus*, enz.

Denkelijk was tot 1470 het hof in huur gehouden door «de weduwe *Theys de Greve* gemeynelijk in de wandelingh *Teysken*» (RAB., KA. 12757).

(6) In 1510 noteert men *Jan Thys alias Vranckx*, die op het Reeuwelighenvelt een ingang voor zijn koeien in Zoniënbos gemaakt had (RAB., Rekenamer 510).

nomen hebben is Vrancke Thijs». Hij was gehuwd met *Johanna Benoyt* met wie hij de volgende kinderen won: 1. *Jehan*, 2. *Bertele*, volgt II; 3. *Margueritte* × *Heynric Blaye*; 4. *Marie*; 5. *Barbele* × *Gillo Hazart*; 6. *Peeter*, molenaar te Monchinpont (thans Mont-Saint-Pont, Eigenbrakel), gehuwd met *Jehanne Bacheller*, reeds overleden in 1522; 7. *Kathelijne*, die huwde met *Peeter Cooremans*, zoon van *Reynier* en van *Lijsbet Sniijders*, die intussen het Hof hadden gepacht en de pacht in 1510 aan Peeter overlieten (KA).

II. **Bartholomeus Theys** × NN, ouders van:

III. **Dirk Theys** (7) (Diricq Thijs sone Bartholomeus, 1585; Dierick Theys «zoene Bartholomeus, huwde met Lijsbeth Oth, dochter van Jan en van Katarina *Berckmans*, van het Hof te Elderingen, Dworp. Elderingen, palende aan Zevenborren, Rode, is een Frankische vestiging. De volgende pachters ervan zijn bekend: 1421, Jan Berckman geheten van Ellerings lant; 1499, Gillis Berckman van Elleringen; 1500, Gillis Berckman int hof t'Elderingen; 1628, Lauwereys Berckman diemen heet van Elderingen (C. Theys, Geschiedenis van Dworp, blz. 47, 256).

De echtelieden Dirk Theys × Oth worden samen vermeld in 1574, 1580, 1594; Dirk, alleen, in 1633, waarschijnlijk weduenaar. Al de vermeldingen betreffen akten in verband met de nalatenschap van de Oth's. (Vriendelijk medegedeeld door Fr. de Cacamp, waarvoor uiterharte dank!)

Jan Ots, zoon wijlen Mathijs en Anna Broeckmans van het Hof te Kisse, te Dworp, komen voor in een akte van 6.3.1537. (RAB, Schepengriffies Brussel, 6636). Zie ook C.T., Geschiedenis van St.-Genesius-Rode, blz. 218).

Henrick de Haese, koster te Huizingen, overleden vóór 1664, huwde omstreeks 1616 met Joanna de Duyve, dochter van Dionijs en van Katarina Oth (Brabantica, V, 1960, blz. 254).

Zeer waarschijnlijk boerde het geslacht Oth, Ots (Aerts?) op het Hof te Solheide te Dworp, dat toen nog bij Alseberg hoorde. In 1533 en 1565 staat pachter Hendrik Ots vermeld als schepen van Alseberg. In 1535 was hij 37 jaar oud. In 1563 was er in laatstgenoemde parochie een kapelaan van die naam die er goederen bezat. In 1625 was daar ook een kerkmeester Hendrik Oth. In 1668 te Dworp een Adriaan Oth (C. Theys, Geschiedenis van Dworp en Geschiedenis van Alseberg).

Dirk Theys won de volgende kinderen:

1. *Symoens* Theys, in 1643, 77 jaar oud, × *Josijne Han-naert*, ouders van:

1. Franchoys, die volgt IV.

(7) *Dierick Theys sone wijlen Bartholomeus* wordt in 1598 pachter van thof ter Cluysen groot 54 b. Hij houdt ook «een beemd geh. die Prije aen den Hooghe Nooselle.

2. Hennen (8).

IV. **François Theys** (9), † vóór 1672; × 9-6-1641 met *Maria Magdalena Doudelet*, † 6-7-1678.

Zij hadden de volgende kinderen, te Eigenbrakel geboren:

1. *Simon*, * 15-6-1642, volgt V; 2. *Margriet*, ° 13-2-1644, † vóór 1680; 3. *Etiennette*, ° 23-6-1645 × *Engelbrecht Raes* in 1673; 4. *Pieter Frans*, ° 8-6-1647, volgt Vbis; 5. *Jan*, ° 11-4-1649 × *Joanna Ghys*; 6. *Margriet*, ° 24-4-1652, † vóór 1680; 7. *Albert*, ° 28-2-1654, volgt Vter; 8. *Louis*, ° 10-3-1656; 9. *Egide*, ° 22-4-1658, volgt V quater; 10. *François*, ° 21-1-1662.

V. **Simon Theys d'Habeiche**, schepen van Eigenbrakel (zo geheten om hem te onderscheiden van een andere Simon Theys van het Hof te Ham), pachter op het Hof van Habbeke (10). ° 15-6-1642 en † vóór 1693. In 1671 × met *Anna van Isterdael* uit Beersel, † 31-1-1693.

Hun kinderen, geboren te Eigenbrakel, waren 1. *Philippe*, ° 3-4-1674 × *Petronille Theys*; 2. *Henri Theys*, pachter op het Hof van Terkluizen, * 17-12-1677, † 23-1-1731, × 1° met *Jeanne Catherine Minne*, † 1715; 2° met *Jeanne Thérèse Petronille Richard* (11).

Kinderen:

- A. Anne Catherine ° 20-9-1708.
- B. Jean-Baptiste * 23-11-1710, advokaat bij de Raad van Brabant (12).
- C. Marie-Anne ° 11-2-1713, kloosterzuster.
- D. Jeanne-Catherine ° 1-3-1715, kloosterzuster.
- E. Anne Marie × Michel Gonthier.
- F. Jean Henri ° 8-3-1722, theologant.
- G. Catherine ° 18-4-1724 × Joos Theys, pachter te Monstreux (Nijvel) ouders van de bekende Stevenist.
- H. Marie ° 18-2-1728 × Joseph Fiévet, in 1764 pachter van het Hof Passavant te Vieux-Genappe.
- I. Pierre * 20-4-1729, jong overleden.
- J. Jeanne-Josèphe ° 20-9-1730.

-
- (8) In 1529 ontving de woudmeester van Brabant van Symoen Theys, die ten aanbringen van Willem van Haecht in den naem van Hennen Theys zijnen broeder met den woudmeester in de collegie gecomponeert hadde... omdat hij vele jonge scoeten op den kant van Zoniën afgemaeyt hadde om zijn vloeghe (duiventil) te maken 7 st. 20 den.
 - (9) François Theys staat vermeld op een klok in 1659 geschonken aan de kapel van Terkluizen in de bijvang van de hoeve. Ze staat thans op de vloer van de kapel, rechts. Het opschrift ervan luidt «S.R. Joanna van Plitterswaeck (Blitterswijck?) Dame de l'Ermitage + Sancte Anthoni ora pro nobis - Francois Thais solliciteur de la cloche - F. Hendrique Wese - 1659 - MB. (Medegedeeld door Hubert Verboomen, Terkluizen, Eigenbrakel.)
 - (10) Dit hof lag ten oosten van de parochiekerk van Terkluizen. Tijdens de slag bij Waterloo werd de Prins van Oranje gewond het Hof van Habbeke binnengedragen (S. Pierron, Histoire de la Forêt de Soignes, I, blz. 119).
 - (11) Na het afsterven van Henri ging zijn weduwe een tweede huwelijk aan met Filip van der Linden, uit Beersel en † in 1759. Uit deze echt een kind: Catherine-Thérèse van der Linden, die huwde met Charles Gobbe en, denkkelijk een tweede maal met Pieter Tibaut.
 - (12) Eigen Schoon en de Brabander, 1948, blz. 433-36.

3. *Louis*, ° 12-9-1679; 4. *Marie Anne*, ° 17-4-1681; 5. *François*, ° 29-10-1682, volgt VI; 6. *Jeanne Simonne*, ° 11-12-1684; 7. *Pierre*, ° 18-9-1688.

Vbis. **Pierre François Theys**, ° 8-6-1647, † vóór 1703, × 24-11-1669 met *Jacqueline Werix* of *Wery*, die † 30-11-1702?

Hun kinderen, allen geboren te Eigenbrakel: 1. *Marie*, ° 11-9-1670; 2. *François*, ° 27-4-1672 (volgt VI); 3. *Marguerite*, ° 15-1-1674; 4. *Anne*, ° 1-7-1677; 5. *Pierre*, ° 25-7-1680; 6. *Philippe Pierre*, ° 2-8-1682 × *Jeanne Nicaise*; 7. *Jacques*, ° 9-4-1693.

De echtelieden verkochten in 1696 aan André Del Motte 6 dagwand land gelegen «Champ de la chapelle Tolifaut».

Vter. **Albert Theys**, ° 28-2-1654, × *Marie Catherine Pietret*, † 9-12-1697.

Kinderen, allen te Eigenbrakel geboren: 1. *Simon*, ° 20-7-1681; 2. *Jacqueline*, ° 23-9-1693 × *André Michau*; 3. *Elisabeth Marie*, ° 9-11-1685; 4. *Marie Isabelle*, ° 20-8-1687; 5. *Anne Marie*, ° 9-4-1689; 6. *François*, ° 2-8-1690, volgt VI; 7. *Thérèse* × *Jean Gobris*.

V quater. **Gielis Theys**, pachter van het Hof van Terklui-zen, ° 22-4-1658, × *Joanna Winghe*.

Kinderen, te Eigenbrakel geboren: 1. *Anne*, ° 31-1-1681; 2. *Jeanne*, ° 29-7-1683; 3. *François*, ° 21-2-1686, volgt VI; 4. *Martin*, ° 29-8-1688; 5. *Marie-Madeleine*, ° 15-8-1691; 6. *Marie Catherine*, ° 14-5-1695.

In 1685 (KA 12703) had Gielis een proces tegen de weduwe Albert Doudelet over het gebruik van een weg bij het vervoer van hout en stro naar het gehucht Ransbeek om er een door zijn vader opgetimmerd huis mee te dekken.

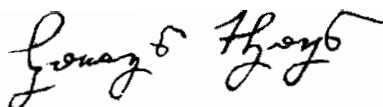
In 1693 had hij vier kleine kinderen, dus moest er een overleden zijn. Op dat ogenblik had hij vier knechten, vijf paarden, zeven koeien, zes vaarzen en drie varkens (RAB, Schepen-gr. arr. Nijvel).

Het was geen der zoons van IV die de pacht voortzette, maar wel Hendrik, de zoon van zijn broer Simon, pachter van het Hof van Habbeke (zie boven): Op den 1-6-1704 hebben wij van wegens onsen cloosters van Jericho verhuert aen den eersaemen Hendrick Theys ons pachthof metten huysinge, schuere, stallinghe, waegnhuys, ovenbure, boomgaert onder het gehucht van der Cluysen»... 53 bunder groot, voor eenen termijn van negen achter volgende jaeren inne te gaen Andriesmisse ende Mertensmisse 1704 om ende midts de drye eerste jaeren de quantiteit van 2 mudden terwe, 4 mudden rogge, 4 mudden gerste, 1 mudde haver, 3 susteren erten, 3 verckens ider van 1 jaer, 3 crawayen. Item de 3 naervolgende jaeren 4 mudden terwe, 8 mudden rogge, 1 mudde haver, 3 susteren erten, 3 craweyen, 3 varckens. Item de resterende 3 jaeren 5 mudden terwe, 8 mudden rogge, 10 mudden gersten, 1 mudde haver, 3 susteren erten

ende 3 craweyen. Item voor de wey huere 24 guldens en voorder volgens de hueringe van Thomas Pirez (Pierret) gepasseert voor den notaris Gootan (Gouttier, Eigenbrakel).

In teecken der waarheydt heeft dit onderteeckent desen 2-6-1704 om daarvan gemaect te worden eene huere met alle de lasten cheynsen nl. 7 g. 14 st. aen het clooster van Gemblours ende voorder alle andere lasten.

Item soo gelooft (belooft) den huerlinck suffisante borghe.»

Hier komt er een kink in de kabel. Drie zonen van François Theys-Doudelet huwen en hebben elk een zoon François, van wie er één huwde met Katarina Lisse, die volgt onder VI.

VI. **François Theys**, × 9-4-1720 met Catherine Lisse, van wie de volgende kinderen, allen te Eigenbrakel geboren:

1. Catherine-Françoise, ° 1-2-1721; 2. Anne-Catherine, ° 11-10-1722; 3. Remy Joseph, ° 14-5-1725; 4. Henry Joseph, ° 15-7-1728, volgt VII.

VII. **Henri Joseph Theys**, ° 14-5-1725, × 10-2-1757 met *Margriet Claes*, † 9-5-1789. Eén kind, *Henri-Joseph* geboren te Eigenbrakel 20-2-1758, volgt VIII.

VIII. **Henri Joseph Theys**, ° 20-2-1758, × met *Jeanne Joséphine Brismée*, uit Ohain. Eén kind, *Henri Joseph* 11-2-1807 te Eigenbrakel geboren, volgt IX.

IX. **Henri Joseph Theys**, ° 11-2-1807 te Eigenbrakel, † te Maransart 12-6-1871, × met *Lucie Joséphe Bourgeois*, ° te Planenoit 1-4-1828, † te Maransart 25-3-1880.

Kinderen:

1. *Marie Joséphe Ghislaine*, ° 5-3-1855 te Eigenbrakel, × met NN. Vanderbeck, molenaar te Couture St.-Germain op de molen op de Lasne (Laan).

2. *Pierre Joseph Ghislain*, ° 31-8-1856. Volgt X.

3. *Antonin... Ghislain*, ° 10-4-1859 te Maransart, † te Nijvel, × met NN. *Robrechtis*.

4. *Sylvie... Ghislaine*, ° 28-9-1862 te Maransart, × met *Ciriaque Langlet*.

5. *Ursule Joséphe Ghislaine*, ° 12-9-1865 te Maransart, ongethuwd overleden te Charleville (Franse Ardennen), waar zij, samen met haar drie neven en een nicht, wezen van haar zuster *Marie Joséphe Ghislaine*, een grote hoeve overgenomen had.

6. *Anne Joséphe Marie Ghislaine*, ° 11-4-1870 te Maransart en er jong overleden.

Henri Joseph was te Eigenbrakel een kleine brouwer en later aannemer van straatwerken, te Maransart, waar hij witte-

steengroeven exploiteerde. In 1722 reeds bezaten leden van de familie dergelijke steengroeven. Op 23 oktober van dat jaar stelden de erfgenamen van Michel Theys-Verzaen, brouwer, burgemeester, mambour de l'hôpital, notaire royal, grand clerc de l'église, homme de fief enz. (wat een cumulard!) een geding in tegen «P. Charlier et consorts, entrepreneurs de la chaussée de Bruxelles à Namur et Charleroy au sujet *des pierres de grais* (grès) *qu'ils avaient fossoyés et tirés* du fond appartenant audit Theys à Maransart, pour construire et entretenir ladite chaussée nonobstant que Sa Majesté leur avait gracement payé la superficie de leur héritage.» De erfgenamen werden echter afgewezen en verwezen tot de kosten, nl. 33 g. 13 st (RAB, Rekenkamer, nr. 624, f° CXVII).

In bovengenoemd jaar verkocht Charles Theys-Hanck, een der erfgenamen, het oudershuis gelegen «rue Catecop» te Eigenbrakel; en, in 1727, samen met zijn zuster Marie en dezes man Gilles Jacqmin, une maison fort caduque ruinée et épuisée par *les grais qu'on y a tirés* au pont de Sart-Moulin», palende aan de beek (de oude Brachene) en aan Warishay (Schepengriffies Nijvel).

X. Pierre Joseph Ghislain Theys, provinciaal wegeopzichter, ° te Eigenbrakel 31-8-1856, † te Alsemberg 27-9-1906, × te Alsemberg 30-12-1885 met *Maria Louisa Jude*, ° Alsemberg 1-3-1860, † 30-5-1932, d. van Joachim en van *Maria Louisa Neerst*.

Kinderen, allen te Alsemberg geboren:

1. *Joachim Constant Ghisleen*, ° 20-10-1886, volgt XI.

2. *Maria Christina Ghislina*, ° 9-2-1888, † 8-8-1914; × met *Ernest de Doncker*, van wie een kind.

3. *Zephirin Antonin Ghisleen*, ° 26-8-1889; × 1) *Aline Choiset*, uit Eigenbrakel, 2) *Fanny Michils*, uit Linkebeek. Geen kinderen.

4. *Hendrik Cyriel Ghisleen*, 7-7-1891; × *Isabella de Pauw*, uit Beersel, van wie zes kinderen.

5. *Maria Irma Ghislina*, 22-1-1893, kloosterzuster bij de Kongregatie der «Sœurs de la Compassion, van Bomfront (Frankrijk), in hun klooster Elsenesteenweg te Brussel, † 6-10-1930.

6. *Frans Oktaaf Ghisleen*, ° 1-10-1894; × met *Jozefina Opdegrecht*, uit Linkebeek, van wie twee kinderen.

7. *Pieter Egesippe Ghisleen*, ° 1-10-1896, × 1) *Maria de Greef* uit Alsemberg, van wie een kind, 2) *Marie Thérèse van Acker*, uit Brugge.

8. *Elisabeth Constance Ghislina*, ° 13-9-1898; † 2-10-1899.

9. *Leo Joachim Ghisleen*, ° 29-7-1900, × met *Maria Raes*, uit Alsemberg, † te Halle 27-8-1960. Geen kinderen.

10. *Martha Anna Ghislina*, ° 3-2-1903, † 30-8-1915.

11. *Antoinette Louisa Ghislina*, ° 19-6-1904, × met *Jules Pierret* uit St.-Genesius-Rode, van wie zes kinderen.

12. *Adolf Hendrik Ghisleen*, ° 18-4-1907, kloosterling-leraar bij de kongregatie van de Broeders van Onze-Lieve-Vrouw van Barmhartigheid (Scheppers).

XI. **Joachim Constant Ghisleen Theys**, ere-inspekteur bij de Algemene Directie der Belgische Spoorwegen, ° te Alsemberg 20-10-1886, × 1) 8-4-1918 met *Maria Ghislena Pierret*, ° te St.-Genesius-Rode 4-6-1893, † 16-1-1926, d. van Jan-Baptist en van *Maria de Greef*; 2) 3-11-1926 met *Maria Alice Franciska Ghysels*, ° 1-4-1900 te Lot, d. van Jan Jozef en van *Franciska van der Gucht* (zie *Brabantica*, VI, 1962, blz. 154).

Kinderen, allen te St.-Genesius-Rode geboren:

1. *Maria Louisa Ghislena*, verpleegster, • 18-12-1918 × 30-7-1946 met *Jan Jozef van Dionant*, kunstmeubelmaker, • Dworp 31-10-1907, z. van Jan Filip en van *Theresia Simeons*.

- a) *Maria Theresia (Mia)*, ° Bilzen 2-5-1947.
- b) *Jules Frans*, • Dworp 15-3-1949.
- c) *Pieter Filip*, ib., 24-5-1950.
- d) *Martha Leo*, ib., 11-12-1951.
- e) *Emma*, ° te Ukkel, St.-Elisabeth-Instituut, 30-6-1954.
- d) *Herman*, ib., 13-7-1956.

2. *Pieter Frans Zephirin*, volgt XII.

3. *Martha Franciska Ghislena*, ° 20-9-1928; 11-6-1955 × met August Martinus Maria Edward Bekkers, onderbureauchef bij het Ministerie van Sociale Voorzorg, geattacheerd aan het Kabinet van het Ministerie van de Middenstand, ° 20-10-1926 te Dilsen, z. van Antoon Martinus Theodoor en van *Sylvia Petronella Anna Dezeure*. Kinderen, allen geboren te Ukkel, St.-Elisabeth-Instituut:

- a) *Theodoor Maria Marcus*, ° 25-4-1956.
- b) *Geert Constant Maria Willibrord*, ° 8-4-1957.
- c) *Johan Lodewijk Serafien Maria*, ° 12-2-1958.
- d) *Stefaan Adriaan August Maria*, ° 4-8-1959.
- e) *Kathleen Georgette Renata Maria*, ° 26-2-1962.

4. *Maria Hendrika Ghislena*, ° 5-9-1929, geaggregeerde in de Verpleegkunde, zuster Aleide bij de Gasthuiszusters-Augustinessen van Leuven.

5. *Emma Antonia Elisabeth*, verpleegster, ° 21-9-1930; × 2-6-1956 met *Jan Renaat de Nayer*, aannemer van stukadoorwerken, ° te St.-Genesius-Rode 27-12-1928, z. van Jules en van Maria Lonbois. Kinderen, allen geboren te Ukkel, St.-Elisabeth-Instituut:

- a) *Joris Juliaan Aleidis*, ° 28-2-1957.
- b) *Willem Constant Irène*, ° 31-1-1958.
- c) *Bart*, Frans, Martha Maria, ° 2-2-1959.
- d) *Peter Maria*, ° 20-12-1960.
- e) *Elisabeth (Els) Maria* 13-6-1962.

6. *Paula Oktavia Ghislena*, verpleegster, ° 9-11-1931; × 22-6-1957 met *Roeland Kamiel Verschueren*, laborant, • St.-Pieters-Leeuw 17-9-1930, z. van Edward Jan-Baptist Hendrik en van *Isabella Maria Watteyne*. Kinderen, allen geboren te Ukkel,

St.-Elisabeth-Instituut:

- a) *Hadewijch* Aleide Maria, ° 24-6-1958.
- b) *Kristina* Lea Maria, ° 31-5-1959.
- c) *Elisabeth* Maria (Liesbet), ° 26-4-1961.
- d) *Geertrui* Lutgart Christiana, ° 5-9-1962.

7. *Leo Adriaan Genesisius*, volgt XII bis.

8. *Lea* Maria Anselma, verpleegster, ° 21-4-1934, × 4-8-1959 met *Christiaan* Victor Jozef *Calders*, boekhouder, ° te Turnhout 26-1-1937, z. van Gerard Jozef en van *Maria Anna Cleiren*. Eén kind: Edith Maria Aleidis, ° te Niel 9-4-1961.

9. *Adriaan Paul Louis*, volgt XIIter.

10. *Jules Herman Paul*, volgt XII quater

11. *Hilda* Maria Roza, ° 2-10-1939, × 9-6-1962 met *Willy* Jules Armand *Winnelinckx*, telefontechnicus, ° 18-3-1938 te St.-Genesisius-Rode, z. van Emiel Willem Constant en van *Joanna Katarina de Ridder*.

12. *Lutgart Martha Dorothea*, verpleegster, • 22-6-1942.

13. *Christina* Maria George, bankbediende, ° 21-11-1944.

XII. Pieter Frans Zephirin Theys, radio- en TV-reporter. ° 4-8-1927, × 18-7-1953 met *Godelieve* Paulina Emiliana *Prcoet*, ° te Alseberg 1-9-1934, d. van Albert Constant Jozef en van Paulina Joanna *van Puyvelde*

Kinderen, allen in het St.-Elisabeth-Instituut te Ukkel geboren:

1. *Ian* Albert Aleidis, 11-5-1954.
2. *Karla* Paula Constance. 22-10-1955.
3. *Anne* Elza Lea. 30-4-1957.
4. *Nora* Greta Adriana, 2-8-1958.

XIIbis. **Leo Adriaan Genesisius Theys**, vertaler en cartoonist, ° 29-12-1932; × 10-5-1958 met *Elza Ida Jozefa Huvgen*, sociale assistente, ° te Ukkel 22-5-1932, d. van Pieter Jozef Antoon en van *Anna Maria Bex*, uit Hasselt. Kinderen, geboren in het St.-Elisabeth-Instituut te Ukkel:

1. *Karel* Herman Maria, ° 7-7-1959.
2. *Roeland* Jozef Maria, 23-1-1961.

XIIter. **Adriaan Paul Louis Theys**, reserve-luitenant, verzekeringsbediende en vertaler, ° 10-6-1936, × 28-5-1960 met *Anna Maria de Groot*, sekretaresse, ° 10-6-1936 (sic), d. van Edward en van *Anna Maria Truyens*.

XIIquater. **Jules Herman Paul Theys**, reserve-onderluitenant, adjunct-vertaler bij het Ministerie van Buitenlandse Handel, ° 6-1-1938 te St.-Genesisius-Rode, × 11-7-1962 te Lot met *Greta* Maria *Herinckx*, studiemeesteres, ° te Huizingen 2-8-1940, d. van Frans en van Aline van den Brande.

C. THEYS

De streek van Halle, van de voorgeschiedenis tot de vroege middeleeuwen

(Vervolg van blz. 476, jg. 1962)

2. ZENNEDAL

a. *Bodemgesteldheid* (47)

De Zennevallei daalt van 40 m te Tubeke tot 31 m te Halle en 19 m te Vorst.

Na de Sennette zijn in onze streek de Meerbeek en de Zuun de belangrijkste bijrivieren van de Zenne.

De ondergrond dezer vallei bestaat in de streek Tubeek-Lembeek uit een ieperiaans kleizandcomplex (tertiair) rechtstreeks rustend op het primair substraat (Cambrium-Siluur); dit laatste dagzoomt enkel op de uitstekende randen van de belangrijkste zuidwestelijke valleien. In deze streek worden lemige of kleiige postglaciale sedimenten (colluvium en alluvium) aangetroffen.

Te Halle is de vallei zeer smal omdat de bedding van de rivier er in het primair gesteente is uitgeschuurd (Cambrium), wat eveneens voorkomt aan de oorsprong van de Kleinebeek te Buizingen.

Het Landenian vormt het substraat op een smalle strook langs de 1-1,5 km brede alluviale vlakte van de Zenne van Buizingen tot Ruisbroek; het is door een circa 20 m dikke loesslaag bedekt (pleistoceen).

Het overheersen van westenwinden tijdens deze loessafzettingen veroorzaakte een verplaatsing van de rivier enkele kilometers naar het oosten tussen Lot en Anderlecht. Hierdoor werd de oostelijke dalwand aangetast en een steile dalflank kwam tussen Buizingen en Vorst tot stand.

Na de IJstijd, toen de ondergrond niet meer permanent bevroren was, werden de huidige Zennevallei en beekvalleien tot in het tertiair of primair substraat uitgegraven.

Tijdens het Holoceen vormde zich een opvulling van alluvium en veen.

b. *De vondsten:*

VORST

Oude Abdij (3Vo.1)

Gepolijste silexbijl gevonden op de plaats van de voorinvalige abdij, in de Zennevlakte (48).

(47) Geraadpleegde werken:

A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Halle, 101E* (Bodemkaart van België), Gent, 1959.

A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Ittre, 115E*. Gent, 1959.

(48) *An. SAB.*, dl. XIV, 1903, blz. 33.

M.E. MARIEN, *La bruxelloise*, blz. 17. 3.28.

DROGENBOS (3D1)

Grote schrabber van grijze silex, gevonden op een heuveltop (53 m) tussen de Zandbeek en de Zennevlakte, op een voor een neolithische nederzetting zeer gunstig gelegen plaats (49).

BEERSEL

a) Op de helling van het Zennedal: vondst van een kleine splinter van een gepolijste bijl uit grijze silex van Spiennes (50).

b) Bijl gevonden in 1943. Vindplaats niet vermeld (51).

c) Stukken uit ftaniet en zandsteen (52) en uit Wommersom-kwartsiet (53). Vindplaats niet vermeld.

LOT

Neolithische voorwerpen. Juiste vindplaats niet vermeld (54).

BUIZINGEN

Vaart (3Bu.1)

Silexsplinters aan de oppervlakte gevonden ter gelegenheid van werken uitgevoerd aan de vaart Brussel-Charleroi, tegenover het spoorwegstation (55), waarschijnlijk in 1924 (56).

LEMBEEK

Verscheidene publicaties vermelden vondsten van vuursteenbijlen uit deze gemeente. Jammer genoeg wordt de juiste vindplaats niet vermeld (57).

Bij het uitgraven van de vijvers van het kasteel vond men bijlen (3L1). Deze waren voorheen in de verzameling Claes te Lembeek bewaard.

Twee silex-bijlen berusten in de afdeling «Oud België» van de K.M.K.G. te Brussel (58):

1. prachtige grote gepolijste silexbijl. Lichtgrijsbruine op-

(49) *Ibid.*, blz. 13, nr. 3.15.

(50) Verslag van het Museum, 2e semester 1912 (Documentatie afd. «Oud België», K.M.K.G.).

(51) Documentatie afd. «Oud België».

(52) G. CUMONT, *Utilisation du phtanite cambrien des environs d'Ottignies et du grès tertiaire bruxellien par l'homme préhistorique*, in *BSAB*, dl. XXIII, 1904, blz. LX.

(53) A. DE LOE, J. HAMAL-NANDRIN en J. SERVAIS, *Carte*.

(54) J. SERVAIS en J. HAMAL-NANDRIN, *Catalogue*, blz. 36.

(55) K.M.K.G., afd. «Oud België», inv. nr. 2.626.

(56) E. RAHIR, *Vingt-cinq années de recherches, de restaurations et de reconstitutions*, Brussel, 1928, bijlage, blz. III.

(57) A.G.B. SCHAEYES, *La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination romaine*, dl. III, 1859, blz. 406.

C. VAN DESSEL, *Topographie des voies romaines de la Belgique*, Brussel, 1877, blz. 130.

H. LE HON, *L'Homme fossile en Europe, son industrie, ses mœurs, ses œuvres d'art*. 5e uitgave, Brussel, 1877, blz. 169.

(58) L.F. DE PAUW, *Haches polies du Brabant et du Hainaut*, in *B.S.A.B.*, 1894-1895, dl. XIII, blz. 88.

A. DE LOE, *Les accroissements de la section d'Ethnographie ancienne des Musées royaux du Cinquantenaire, en 1895 et 1896*, in *B.C.R.A.A.*, 39e jg., 1900, blz. 74.

pervlakte (turfpatina?). Lengte 28 mc; breedte van de snede 8 cm. Inv. nr. B. 3097. Gift L. Cavens.

2. Kleine bijl uit grijze silex van Spiennes, gedeeltelijk gepolijst. Lengte 12,1 cm; breedte van de snede 5,3 cm. Zelfde nr. en gift.

Twee publicaties vermelden «gepolijste silex» en «verschillende vondsten», op het grondgebied van deze gemeente (59).

TUBEKE

Vondst van stenen bijl. Vindplaats niet vermeld (60).

Vondst van geretoucheerde silexsplinters, aan de oppervlakte van de velden gevonden (61).

QUENAST

Losse silexvondsten (62).

ROOSBEEK (REBECQ-ROGNON)

Vondst(en) van silex (63).

3. STREEK TEN OOSTEN VAN DE ZENNE

a. Bodemgesteldheid (64).

Ten oosten van de Zenne stijgt het oppervlak snel tot op een hoogte van 80 tot 100 m. De hoogste punten liggen op de grens van Kasteekbrakel en Halle-Essenbeek (125-130 m), op de grens van Alseberg-Beersel, in de omgeving van de Meigemheide (117 m) en te Ukkel-Verrewinkel (120 m).

Deze streek heeft een heuvelig karakter en is gekenmerkt door smalle beekdallen en hoge heuveltoppen. Slechts ten zuiden van de steenweg Halle-Alseberg merkt men tamelijk vlakke delen. De belangrijkste bijrivier van de Zenne in deze streek, de Meerbeek, heeft een belangrijke vallei uitgeschuurd.

De ondergrond bestaat uit een tertiair substraat van zandige en kleiige sedimentaire formaties welke tijdens de interglaciale en interstadiale fasen van het Pleistoceen door erosie sterk aangetast werden.

-
- A. DE LOE, *Belgique Ancienne*, dl. I, blz. 227-228.
(59) E. VAN OVERLOOP, *Les origines de l'Art en Belgique, Les âges de la Pierre*, Brussel, 1882, blz. 168.
E. DUPONT, in *B.S.A.B.*, dl. XIII, 1894-1895, blz. 91.
(60) C. VAN DESSEL, *op. cit.*, blz. 209.
(61) *A.S.A.B.*, dl. VIII, 1894, blz. 35.
S. DE SCHRUYVER, *Rapport sur les Collections*, in *An. S.A.B.*, dl. VI, 1895, blz. 35.
(62) I.J. CROQUET, in *F.A.H.B.*, 13e congrès, Edingen, 1898, blz. 169.
(63) E. DE MÜNCK, *Notes relatives à un ensemble d'ateliers et de stations néolithiques belges*, in *Cr. C.N.S.*, Brussel, 1930, blz. 972
(64) Geraadpleegde werken:
A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Halle 101E (Bodemkaart van België)*.
A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Ittre 115E*.
A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Ukkel 102E*, Gent, 1959.
A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Waterloo 116W*, Gent, 1958.

Vanaf de hoogtelijn van 75-80 m is het Brusseliaans zand de belangrijkste formatie; op sommige plaatsen dagzoomt het, terwijl Lediaan en Assiaan de zuidoostelijke hoogste punten bedekken (vanaf 115-120 m). Op de scheidingslijn tussen de Zenne- en Dijlebekken, ter hoogte van de hedendaagse rand van het Zoniënwood (stw. op Charleroi), bestaat de ondergrond van de heuveltoppen uit assiaans zand.

Het pleistoceen loess is in deze streek dun of afwezig naar de Zenne toe en 5-8 m dik naar het oosten toe; het komt hoofdzakelijk voor op steile hellingen en rond de tertiaire opwelvingen. De erosie heeft het pleistoceen landschap sterk versneden, vooral in het zuidoosten waar smalle en diepe dalen zijn ontstaan.

Tijdens het Holoceen werden de valleien gedeeltelijk door lemige en kleige sedimenten (alluvium, colluvium) opgevuld.

Het gebied behoort tot de Leemstreek van Midden-België en vormt het zgn. Brabants Ardennenlandschap. In het zuidoosten wijkt de streek sterk af van de normale Leemstreek: het kwartair leemdek is er zeer dun en zandlemig of zandig tertiair materiaal ligt er zeer ondiep of zelf aan de oppervlakte. Dit landschap is door diepe valleien gekenmerkt; de steile hellingen zijn er in het algemeen bebost.

b. *De vondsten:*

LINKEBEEK

In deze gemeente ontdekte men een reeks van zes zorgvuldig geretoucheerde lemmers, een stuk zandstenen slijpsteen, fragmenten van twee bijlen uit grijze silex evenals een nucleus uit donkergrijze silex. De juiste vindplaats is niet bekend, maar zou dichtbij het station van Verrewinkel geweest zijn (65).

Een kleine silexbijl, gedeeltelijk gepolijst, kwam eveneens op het grondgebied van deze gemeente aan het daglicht (66).

UKKEL

Verrewinkel. Neolithische nederzettingen (3U1, A, B, C)

In 1885 ontdekte G. Cumont aan het zuidelijke uiteinde van Ukkel, een reeks neolithische nederzettingen.

De drie voornaamste vindplaatsen, welke de vermoedelijke woonplaatsen situeren, bevonden zich op de zuidelijke helling van een heuveltop (max. 124 m) gelegen ten noorden van de Verrewinkelbeek, evenals aan het westelijke uiteinde van dit dal.

A. de meest westelijk gelegen vindplaats (nr. 2) bevindt zich in de nabijheid van de Sint-Elooihoeve, op de helling (tussen 85 en 90 m) van het heuveltje dat de Verrewinkelbeek be-

(65) M.E. MARIEN, *La région bruxelloise*, blz. *Catégorie*, 3.16.

Een vroegere publicatie vermeldde reeds een vondst van neolithische voorwerpen in deze gemeente:

J. SERVAIS en J. HAMAL-NANDRIN, blz. 36.

(66) E. DE MUNCK, *Note relative à trois courants commerciaux néolithiques belges*, blz. 14 en 17.

heerst; ze is minder belangrijk dan vindplaats 1; de silexvoorwerpen zijn er zeldzamer en kleiner.

B. op ongeveer 900 m ten oosten van voornoemd punt, bevindt zich een andere en belangrijkere vindplaats (nr. 1), op een zandachtig heuveltje (tussen 85 en 90 m); hier aan de voet ontspringt de bron van de Verrewinkelbeek.

C. ongeveer 600 m ten oosten van vindplaats 1 en op 500 m van de baan Brussel-Charleroi ligt vindplaats 3, op een heuveltop (tussen 100 en 105 m): men vond er schrabbers, pijlpunten en gepolijste bijlen.

In de omgeving van deze drie silex-concentraties kwamen tal van losse silexvoorwerpen aan het daglicht, evenals op de noordelijke helling van dezelfde heuvel, hoofdzakelijk tussen hoogtelijnen van 95 en 105 m; men heeft opgemerkt dat de meeste stukken uit de zandachtige zone van het plateau kwamen en dat de vondsten zeldzamer waren op de leemlaag die vooral boven de hoogtelijn van 105 m de heuvel bedekt (67).

De nederzettingen van Verrewinkel vertonen dezelfde kenmerken als deze van Sint-Genesius-Rode. Alle zouden tot dezelfde tijd behoren. Na de beschrijving van de vindplaats te Rode komen wij hierop terug.

UKKEL. *Neerstalle* (3U2)

Tegenover het spoorwegstation van Ukkel-Stalle evenals in de omgevende velden en op de helling beneden de baan van Ukkel naar Vorst, heeft men bewerkte vuurstenen ontdekt. De vindplaatsen zouden zich localiseren op de heuveltop (70 m) die naar het oosten Neerstalle beheerst en die 45 m boven het peil van de Zennevallei ligt (68).

UKKEL. *Kalevoet* (3U3)

Tegenover voornoemd spoorwegstation, op een zandheuvel (50-60 m) gescheiden van de heuvel van Neerstalle door een dal en een beek, heeft G. Cumont bewerkte silex ontdekt.

Microlithische werktuigen van laat-tardenoisien-typen kwamen te voorschijn in kleine kuilen van ongeveer 1 m doorsnede, gevuld met zwarte aarde; een gebroken bijl werd hier eveneens ontdekt (69).

UKKEL. *Spijtige Duivel* (3U4)

Vondst van silexsplinters en lemmers, op de oostelijke helling van de heuvel waarop voornoemde vindplaats van Neerstal ontdekt werd (70).

(67) G. CUMONT, *Stations néolithiques de Verrewinkel et de Rhode-Saint-Genèse*, in *B.S.A.B.*, dl. XI, 1892-1893, blz. 120-163.

A. DE LOE, *Belgique Ancienne*, dl. I, blz. 199-209.

(68) M.E. MARIEN, *op. cit.*, blz. 13-15, nr. 3.17.

An. S.A.B., dl. XI, 1900, blz. 38-39.

M.E. MARIEN, *op. cit.*, blz. 15, nr. 3.21.

(69) *An. S.A.B.*, dl. XI, 1900, blz. 39.

P. CLAES, *op. cit.*, blz. 300.

M.E. MARIEN, *op. cit.*, blz. 16, nr. 3.22.

(70) *Ibid.*, blz. 16, nr. 3.23.

UKKEL. *Groeselenberg* (3U5)

Op deze heuvel, in de tuin van het gesticht Twee-Alice, vond G. Cumont een stuk van een polijststeen (71).

UKKEL. *Velodroom* (3U6)

Gepolijste zandstenen bijl, gevonden in de zuidoostelijke hoek van de Longchampslaan en Edith Cavellstraat (100 m), dichtbij het Langveld en op ongeveer 1 km van de Groeselenberg (72).

UKKEL. *Zandberg* (3U7)

Enkele stukken van een geslepen bijl en een soort van nucleus uit kwartsiet van Wommersom werden gevonden op deze heuvel die de zuidwestelijke verlenging van de Groeselenberg vormt (73).

SINT-GENESIUS-RODE VIJVERS. *De neolithische nederzettingen* (3SG1, A, B, C)

In 1885 ontdekte G. Cumont drie neolithische nederzettingen op het grondgebied van deze gemeente. Deze liggen in de onmiddellijke omgeving van de vijvers (74).

A. Nederzetting 1. De voornaamste vindplaats bevindt zich aan het uiteinde van de heuvelrug die vanaf de Grote-Hut naar het dal van de Sint-Annakapel loopt, in de omgeving van verscheidene bronnen en van een beek die de vijver bevoorraadt. Deze vindplaats is een veld waarvan de bovenste leemlaag door erosie is weggespoeld en waar het tertiair zand de bodemoppervlakte vormt.

B. Nederzetting 2. Deze naburige en minder belangrijke nederzetting ligt op een heuvelrug ten oosten van de hoeve van Lansrode.

C. Nederzetting 3. Deze derde en nog kleinere nederzetting werd aangetroffen op een heuvelrug ten noorden van de hoeve van Kreftenbroek.

De drie nederzettingen liggen op korte afstand van de vijvers en van de bronnen, op de zuidelijke en zuidoostelijke hellingen. Ze waren dus beschermd tegen de koude noordelijke en oostelijke winden.

De bodemoppervlakte dezer plaatsen bestaat uit brusseliaans, ledeniaans en assiaans zand, soms ook uit de leemlaag die in deze streek de heuvelruggen in het algemeen bedekt (75).

(71) G. CUMONT, *op. cit.*, blz. 122, 128.

M.E. MARIEN, *op. cit.*, blz. 16, nr. 3.25.

(72) G. CUMONT, *Hache en grès trouvée au vélodrome*, in *B.S.A.B.*, dl. XVIII. 1899-1900, blz. XLVII-XLVII.

M.E. MARIEN, *op. cit.*, blz. 17, nr. 3.27.

(73) G. CUMONT, *Stations néolithiques de Verrewinkel et de Rhode St.-Genèse*, blz. 122.

M.E. MARIEN, *op. cit.*, blz. 17, nr. 3.28

(74) G. CUMONT, *op. cit.*

(75) Komen voor:

Aba: leemgronden met textuur B horizont (goed gedraineerde leem-

In totaal vond G. Cumont meer dan 4.400 stukken. Silex van Spiennes en van Obourg vormt de grote meerderheid, maar silex uit Haspengouw komt ook voor.

De werktuigen zijn meestal lemmers, krabbers en bijlen.

Men weet, dat inwijkelingen van het Midden-Neolithicum (2250-1900) behorende tot de Michelsberg-kultuur, de evolutie van de voorhistorische beschaving in de omgeving van Brussel diep hebben beïnvloed.

Te Bosvoorde-Vijver heeft men de aanwezigheid van dit volk vastgesteld. Naast de autochtone jagers- en vissersbevolking met mesolithische traditie, hebben waarschijnlijk nog andere Michelsberg-groepen in onze streek geleefd. Of dit het geval is geweest te Sint-Genesius-Rode en te Ukkel-Verrewinkel kan men tothiertoe ten gevolge van de afwezigheid van ceramiekvondsten niet bevestigen. Voorlopig moeten wij ons dus tevreden stellen met de conclusie, dat de besproken nederzettingen in het Midden- en Laat-Neolithicum thuis horen (76).

Grote Hut

Vondst, bij de grens van een veld, van een wrijfsteen uit bazalt (77).

Allerlei vondsten

Afzonderlijke stukken uit de besproken nederzettingen evenals losse vondsten uit deze gemeente worden in tal van publicaties besproken; meestal wordt echter de juiste vindplaats niet vermeld (78).

-
- gronden).
Zag: zeer droge zandgronden met duidelijke humus of/en ijzer B horizon.
Zbx: droge zandgronden met niet bepaalde profielontwikkeling.
(A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Ukkel 102W*, Gent, 1959).
- (76) M.E. MARIEN, *Oud België*, blz. 54-109.
M.E. MARIEN, *La région bruxelloise*, blz. 7.
- (77) G. CUMONT, *Molette en basalte trouvée à Rhode-Saint-Genèse*, in *B.S.A.B.*, dl. XXIII, 1904, blz. CLX-CLXI. 35 (
- (78) G. CUMONT, *Les pointes de flèches en silex à tranchant transversal*, in *B.S.A.B.*, dl. VI, 1887-1888, blz. 24-25.
G. CUMONT, in *A.S.A.B.*, dl. II, 1888, blz. bijl uit diorietachtige rots, gevonden in de nabijheid van een vijver).
B.S.A.B., dl. VIII, 1889-1890, blz. 174 (slijpsteen met gleuven).
G. CUMONT, *Les pointes de flèches à tranchant transversal*, in *B.S.A.B.*, dl. VIII, 1889-1890, blz. 176-188.
M. DE PUYDT, *Fouilles dans la station préhistorique de Latinne dite «Cité-Davin»*, in *B.S.A.B.*, dl. VIII, 1889-1890, blz. 63 (twee bijzondere werktuigen: «type de raclours» (?).
A. DE LOE, *Exposition préhistorique*, blz. 541-542 en pl. X, blz 550 en pl. XI (reeks van neolithische stukken, waaronder een op de twee zijden geretoucheerde lemmer uit silex van Grand-Pressigny).
M. DE PUYDT, *Communication sur quatre instruments en pierre perforée*, in *B.S.A.B.*, dl. XIII, 1894-1895, blz. 24 (doorboorde bijl uit groenachtige rots).
E. DE PIERPONT, *Observations sur de très petits instruments en silex provenant de plusieurs stations néolithiques de la région de la Meuse*, in *B.S.A.B.*, dl. XIII, 1894-1895, blz. 237 (marentakbladvor-

Bijzondere aandacht verdient een fragment van strijdhamer

mige punten?).

GOBLET D'ALVIELLA, *Silex néolithiques et paléolithiques de Court-Saint-Etienne*, in B.A.R.B., 3e reeks, dl. XXXIII, 1897, blz. 293.

G. CUMONT, *A propos de silex du Grand-Pressigny trouvés en Belgique*, in B.S.A.B., dl. XXIII, 1904, blz. CLCI. Eveneens vermeld in: G. CUMONT, in B.S.A.B., dl. XXIV, 1905, blz. LXXXVIII; G. CUMONT, in B.S.A.B., dl. XIX, 1900-1901, blz. LXVIII. A. DE LOE, *Le Grand-Pressigny en Belgique*, in Cr. C.P.F., 6e session, Tours, 1910, blz. 300. J. DE SAINT-VENAN, *Tailleries de silex au sud de la Touraine: inventaire des produits exportés aux temps pré-historiques et carte de leur aire de diffusion*, in Cr. C.P.F., 6e session, blz. 276.

G. CUMONT, in B.S.A.B., dl. XX, 1901-1902, blz. LVI (stukken uit silex van Wommersom).

G. CUMONT, *Utilisation du phanite cambrien des environs d'Ottignies et du grès tertiaire bruxellien par l'homme préhistorique*, in B.S.A.B., dl. XXIII, 1904, blz. LX.

G. CUMONT, *Silex à cupules*, in B.S.A.B., dl. XXIII, 1904, blz. CCXXXI (twee gepolijste bijlen uit «kwartsietachtige rots»).

G. CUMONT, *Observations sur la communication de M. Rutot, Notions préliminaires sur le néolithique*, in B.S.A.B., dl. XXIV, 1905, blz. CCLXXXVIII (nederzetting met talrijke pijlpunten).

B.M.R.A.D.I., 5e jg., 1905-1906, blz. 64 en blz. 71-72 (reeks stukken, waaronder gepolijste bijlen).

G. CUMONT, *Sur l'âge des tranchets trouvés à Rhode-Saint-Genèse*, in B.S.A.B., dl. XXVI, 1907, blz. CXXXVII.

G. CUMONT, *Station néolithique à Nivelles*, in B.S.A.B., dl. XXVIII, 1909, blz. CLV (zes stukken uit kwartsiet: vijf keien misschien als stamper gebruikt en een stuk van een polijststeen die voor hetzelfde doeleinde werd gebruikt).

G. CUMONT, in B.S.A.B., dl. XXVIII, 1909, blz. CXLVI (silex-blokken uit kwartsiet van Wommersom en uit ftaniet, gevonden in de neolithische nederzetting).

B.M.R.A.D.I., 10e jg., 1911, blz. 6-7 en 50-51 (bijl uit ftaniet en zeven lemmers of fragmenten uit silex van Grand-Pressigny).

A. COSYNS, *Les stations néolithiques de la Forêt de Soignes*, in Bull. T.C.B., 18e jg., 1912, blz. 343-344.

A. DE LOE, J. HAMAL-NANDRIN en J. SERVAIS, *Carte*.

V. JACQUES, *La Forêt de Soignes préhistorique*, in R. STEVENS en L. VAN DER SWAELMEN, *La Forêt de Soignes*, Brussel en Parijs, 1914, blz. 116-117 en 118 (verschillende nederzettingen en vondsten in de streek verspreid).

J. HAMAL-NANDRIN en J. SERVAIS, *Quelques poignards ou pointes de lances en silex trouvés en Belgique et conservés dans les collections liégeoises*, in *L'Homme Préhistorique*, 15e jg., 1928, blz. 4-5.

A. DE LOE, *Belgique Ancienne*, dl. I, blz. 198, 227-228.

J. SERVAIS en J. HAMAL-NANDRIN, *Catalogue*, blz. 38-42 (tal van stukken uit de nederzetting, waaronder lemmers uit silex van Grand-Pressigny).

R.L. DOIZE, *Quelques tranchets en silex des collections liégeoises*, in F.A.H.B., 29e congrès, Luik, 1932, afb. IV, blz. 51-53.

H. VAN HEULE, *Quelques observations sur les pointes de flèches en silex, conservées dans les collections liégeoises*, in F.A.H.B., 29e Congrès, afl. IV, blz. 36.

E. SACCASYN-DELLA SANTA, *La Belgique Préhistorique*, blz. 70-71 (fragmenten van polijststeen en bijl uit ftaniet).

M.E. MARIEN, *La civilisation des «Gobelets» en Belgique*, in B.M.R.A.H., 4e reeks, 1948, blz. 40-41 en nota 2 (twee gedeeltelijk gepolijste lemmers uit silex van Grand-Pressigny).

vervaardigd uit een groenachtige rotssoort van vreemde herkomst (max. breedte 6,4 cm) (79). Dit stuk, evenals een volledig exemplaar uit Dworp (zie verder) zouden op de naar het zuiden gerichte invloed wijzen van de Bekercultuur, beschaving die in het noorden van ons land tijdens het laatneolithicum (\pm 2000-1700 v. Chr.) aanwezig is (80).

EIGENBRAKEL, SINT-GENESIUS-RODE EN WATERLOO.
Nederzettingen uit het Midden- en Laat-Neolithicum.

Gedurende vijf jaar (vóór 1960) heeft Y. Graff in deze drie gemeenten opzoekingen ondernomen om de sporen van de prehistorische mens terug te vinden.

Het voorlopig verslag over deze vondsten vermeldt de juiste vindplaats niet (81).

Nadat deze oudheidkundige een twaalfstal concentraties van silex aan de oppervlakte had gesitueerd (pijlpunten, bijlen, lem-mers, boren, schrabbers), heeft hij een kuil van 10 m lengte op 4 m breedte laten uitgraven op een der plekken waar de silex-vondsten bijzonder talrijk waren: een donker ovaal vlak van 2,50 bij 1,20 m tekende zich dadelijk af in de onberoerde grond; dit was het spoor van een opgevolde kuil waarvan de roodgebrande kleibodem (ong. 1 m onder het oppervlak) met een laag houtskool was bedekt. Slechts een silexsplinter kwam hieruit te voorschijn. Met de stelling volgens dewelke deze put een «fond de cabane» zou zijn, menen wij het niet eens te mogen zijn. Zou men niet eerder te doen hebben met een der afvalkuilen die zich in de omgeving van de hutten waarschijnlijk bevonden, zoals dit het geval was in de tijd der Bandceramiekers?

Y. Graff merkte nog op, dat een oppervlakte van 100 ha onderzochte landbouwgrond ongeveer 250 artefacten had geleverd. Dit cijfer zou overeenstemmen met de densiteit van de vondsten van Cumont te Ukkel-Verrewinkel en te St.-Genesius-Rode (4.460 artefacten op 1.800 ha).

De silex-voorwerpen waren niet eenvormig verspreid maar op bepaalde plaatsen geconcentreerd; elke concentratie bevatte in het algemeen dezelfde typen.

Het ontbreken van grote silex-blokken evenals van neolithische aardewerkscherven dient eveneens opgemerkt.

Oudheidkundige Graff komt tot het besluit, dat de vindplaatsen, nederzettingen van jagers of vissers moeten geweest zijn. De meeste voorwerpen behoren tot het midden- en laat-neolithicum.

(79) G. CUMONT, *Stations néolithiques de Verrewinkel et de Rhode-St.-Genèse*, blz. 135, pl. VII, 26.

(80) M.E. MARIEN, *La civilisation des «Gobelets» en Belgique*, blz. 40.

(80) M.E. MARIEN, *Céramique et silex des marchets énéolithiques de Fagnolle et de Roly*, in *B.M.R.A.H.*, 4e reeks, 28e jg., 1949, nr. 1-6, blz. 16.

(81) Y. GRAFF, *Braine-L'Alleud (Brabant). Habitats du néolithique final et fond de cabane*, in *Archaeologia Romana*, 1e jg., nr. 1, 1960, blz. 20-21.

L'Hermite-Zevenbronnen

De heer Y. Graff is zo bereidwillig geweest, ons zijn vondsten te tonen uit de door hem ontdekte neolithische nederzetting van L'Hermite-Zevenborren.

Deze vindplaats, gelegen op de grens van Alseberg, rond de vijvers van Zevenborren, heeft een honderdtal mooie stukken geleverd, hoofdzakelijk uit het midden- en laat-neolithicum daggtekenend; sommige zeldzame artefacten hebben nog mesolithische kenmerken. De publicatie van dit materiaal is in voorbereiding.

Zevenbronnen

Maalsteen gevonden dichtbij de hoeve van «Bellevue» (82).

ALSEMBERG

Elsembeide (3A1)

Vondst, in 1901, door Pastoor Jan Bols, van «een beitel van geslepen steen»; nadien kwamen een zestigtal bewerkte stenen, waaronder bijlen, in zijn bezit (83). De bodem van deze plaats bestaat uit Zbx en Aba gronden (84).

Heisbergbos (3A2)

Vondst van neolithische schrabber (85).

Niet bepaalde vindplaatsen :

- a) voorwerpen uit silex van Wommersom (86).
- b) bijtel (87).
- c) enige neolithische artefacten (88).

DWORP

Meigemheide (3DW1)

Aan het noordwestelijk uiteinde van Dworp, op de grens van Alseberg, bevindt zich een heuvelrug van tertiair brusse-lians zand (midden-eoceen), door zandleem bedekt (89). De noordelijke zijde van deze hoogte is begrensd door een breed dal met steile hellingen; de westelijke en zuidwestelijke, door een moerassige weide; de zuidoostelijke zijde is aan het plateau van de Meigemheide verbonden. Ten noordwesten van deze heuvelrug ontspringen de twee bronnen van de Kesterbeek, bijriviertje van de Meerbeek die op haar beurt in de Zenne uitmondt. De maximale hoogte van de vindplaats bereikt 95 m terwijl de omliggende heuvels tot op 115 m klimmen. De oppervlakte bedraagt 11 ha, 26 a, 96 ca.

(82) J. SERVAIS en J. HAMAL-NANDRIN, *Catalogue*, blz. 36.

(83) J. BOLS, *Een neolithische standplaats te Alseberg, ontdekt in 1901*, *Kon. Vla. Acad.*, 1902, 2e deel, blz. 173-176.

C. THEYS, *Inleiding tot een geschiedenis der gemeente Alseberg*, in *ESB.*, 17e jg., 1934, blz. 180 (vermelding).

(84) *Bodemkaart Ukkel 102 W.*

(85) K.M.K.G., afd. «Oud België», inv. nr. B. 1840.

(86) A. DE LOE, J. HAMAL-NANDRIN en J. SERVAIS, *Carte*.

(87) J. SERVAIS en J. HAMAL-NANDRIN, *Catalogue*, blz. 39-40.

(88) C. THEYS, *op. cit.*, blz. 180.

(89) Lba gronden: zandleemgronden met textuur B horizont (A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Halle 101 E*, blz. 44-45).

G. Cumont heeft deze nederzetting onderzocht (90). Ten zuiden van de holweg die de heuvelrug doorsnijdt heeft hij de meeste voorwerpen gevonden. Onder deze, in totaal meer dan 220 stuks, bevinden zich schrabbers, messen, nuclei, maar gepolijste bijlen of andere gepolijste werktuigen ontbreken er. De silex van Spiennes was de meest gebruikte stof, doch zwarte silex uit Obourg komt ook voor.

De voorwerpen vertonen veel verwantschap met de werktuigen uit de nederzettingen van Sint-Genesius-Rode die op een afstand van 3.400 meter zijn gelegen.

De nederzetting van de Meigemheide zou slechts een korte tijd hebben bestaan en haar bevolking zou gering geweest zijn.

J. Van Schepdael heeft eveneens een reeks artefacten op deze plaats ontdekt (91).

Bruineput en Begijnenbos (3Dw2)

Kleine neolithische nederzetting op brusseliaan zand (100-110 m) (92). Zbx gronden op de zuidelijke hellingen; Lba en Aba gronden op het plateau (93).

Solheide (3Dw3)

Kleine neolithische nederzetting in de heidegemeenschappen op brusseliaans zand (90-95 m) (94).

Destelheide (3Dw4)

Kleine neolithische nederzetting gelegen op de heide, op brusseliaans zand (ong. 110 m) (95). Aba gronden op de hellingen en Zag gronden op het plateau.

Rilroheide (3Dw5)

(90) G. CUMONT, *Station néolithique de Tourneppe (Brabant)*, in B.S. A.B., dl. XVII, 1898-1899, blz. 222-227.

G. CUMONT, *Etablissement belgo-romain à Tourneppe (prov. de Brabant)*, in A.S.A.B., dl. XIX, 1905, blz. 149 (plan).

(91) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 419, nr. 19. In volgende publicaties worden vondsten uit deze nederzetting eveneens besproken:

A. DE LOE, *Rapport général sur les recherches et les fouilles exécutées par la Société pendant l'exercice 1903*, in A.S.A.B., dl. XIX, 1903, blz. 149.

G. CUMONT, *Emploi du grès cambrien (quartzite) de la région de Tourneppe par l'homme néolithique de Rhode-Saint-Genèse*, in B.S. A.B., dl. XVIII, 1899-1900, blz. CVIII.

G. CUMONT, in B.S.A.B., dl. XX, 1901-1902, blz. XCVI, (enige fragmenten van gepolijste bijlen in deze nederzetting gevonden na de opgravingen).

G. CUMONT, *Observations sur la communication de M. Rutot, Notions préliminaires sur le néolithique*, in B.S.A.B., dl. XXIV, 1905, blz. CCLXXXIX (nederzetting met zeldzame pijlpunten, zeldzame gepolijste bijlen (2 stukken) en tal van schrabbers).

J. SERVAIS en J. HAMAL-NANDRIN, *Catalogue*, blz. 40.

(92) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 419, nr. 20.

(93) *Bodemkaart Halle*, 101E.

(94) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 419, nr. 18.

Bodem: in het algemeen Zbx gronden; ook sLba (zandleemgronden met niet bepaalde profielontwikkeling; zandsubstraat op geringe diepte). (*Bodemkaart Halle* 101E).

(95) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 419, nr. 22.

Kleine neolithische nederzetting in het domein van de heer J. Timberman, in een op brusseliaans zand gelegen heide (ong. 110 m) (96); Aba gronden; Abp gronden op kleine oppervlakten.

Vroenenbos (3Dw6)

Kleine neolithische nederzetting op het gehucht Vroenenbos en in de omgeving van de weg Halderbos-Dries (95 m) (979). Bodem bestaande uit wLdx gronden naar beneden toe en uit Zbx, Sbx en Zag gronden in de richting van het plateau (98).

Holweg Kesterbeekbos-Vroenenbos

Fragment van geslepen bijl uit ftaniet (99).

Krabbos

Strijdhamer gevonden in de door J. Van Schepdael onder nr. 9 gerangschikte neolithische nederzetting (100). Stuk in het bezit van de heer J. Van den Heuvel, rustend schoolhoofd, te Dworp. Voorwerp in een paar publicaties vermeld (101).

Type met afgerond en vlakke hiel, uit grijsachtige rotssoort. Dit stuk heeft volgende afmetingen: lengte 12 cm; max. breedte 5,5 cm; dikte 3,8 cm; doormeter van het doorboorde gat: boven 1,9 cm; onderaan 1,7 cm; hoogte van de snede 3 cm.

Zoals de hierboven besproken strijdhamer uit Sint-Genesius-Rode, zou dit stuk getuigen van de invloed in onze streken van de Bekercultuur uit het noorden van ons land (\pm 2000-1700 v. Chr.) (102).

Vindplaatsen niet bepaald

Werktuigen uit silex van Wommersom (103); neolithische overblijfselen (104).

DWORP-HALLE

Steenputbeek-Kroondaalbos (3Dw7)

Neolithische nederzetting gelegen op de grens tussen Halle en Dworp, op een helling die naar de Steenputbeek is gericht

(96) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 62; J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 419.

(97) *Ibid.*, blz. 418, nr. 17.

(98) wLdx gronden: zwak of matig gleyige zandleemgronden met niet bepaalde profielontwikkeling; klei-zandsubstraat op geringe diepte; Sbx gronden: droge lemige zandgronden met niet bepaalde profielontwikkeling (*Bodemkaart Halle 101E*).

(99) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 57.

(100) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 426; pl. 5.

(101) M.E. MARIEN, *La civilisation dite des «Gobelets» en Belgique*, in *B.M.R.A.H.*, 4e reeks, 1948, blz. 40. Eveneens vermeld in: M.E. MARIEN, *Céramique et silex des marchets énéolithiques de Fagnolle et de Roly*, in *B.M.R.A.H.*, 4e reeks, 1949, blz. 16.

(102) M.E. MARIEN, *La civilisation des «Gobelets en Belgique»*, blz. 40. M.E. MARIEN, *Céramique et silex des marchets énéolithiques de Fagnolle et de Roly*, blz. 16.

(103) A. DE LOE, J. HAMAL-NANDRIN en J. SERVAIS, *Carte*.

(104) E. DE MUNCK, *Notes relatives à un ensemble d'ateliers et de stations néolithiques belges*, blz. 972.

(85-90 m) (105).

HUIZINGEN

Silexsplinters en stukken van lemmers; juiste vindplaats niet bepaald (106).

BUIZINGEN

Grond Belsac

Wrijfsteen uit puddingsteen (?) (107).

Kastanjelaarbos

Schrabber uit zwarte silex (108).

Kluis

Silexsplinters (109).

Kluisbos

Aan de grens van het bos, neolithische nederzetting; in het bos, onder een kunstmatige heuvel, in de onberoerde grond: neolithische silexwerktuigen (110).

Kluisbos. Sanatorium (3Bu2)

Neolithische nederzetting in het domein van het Sanatorium en Preventorium Baronne Lucie Lambert; gevestigd op het grint van het hoogterras (70 m) (111); sLba en Aba gronden (112).

Drasop (3Bu3)

Neolithische nederzetting op de grens van Halle en Bruizingen, naast een beekje dat van Krabbos en Smeerhout naar het noordwesten loopt; op grint van het hoogterras (65 m) (113).

Smeerhout (3Bu4)

Rijke neolithische nederzetting, op het grint van het hoogterras gelegen (75-80 m). Eigendom Ch. J. De Pauw (114).

Krabbos (3Bu2)

●p het plateau van het Krabbos, evenals in de omliggende holwegen en in de nabijheid van de herberg van de Nachtegaal, werden tal van silexsplinters, nuclei, lemmers en werpstenen aan de oppervlakte ontdekt (115). ●p het plateau zelf (grondgebieden van Halle-Dworp-Buizingen): neolithische nederzetting op de heide. Eigendom van Dr. R. De Ryck-Portaals (116); de bodem van het Krabbosplateau bestaat hoofdzakelijk uit Aba en

(105) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 416, nr. 8).

(106) K.M.K.G., afd. «Oud België», inv. nr. 3526.

(107) A.S.A.B., dl. XVIII, 1904, blz. 471.

(108) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 61.

(109) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 61.

(110) A. DE LOE, *Rapport sur les fouilles*, in *An. S.A.B.*, dl. XI, 1900, blz. 40-42.

(111) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 418, nr. 13.

(112) *Bodemkaart Halle 101E*.

(113) *Ibid.*, blz. 418, nr. 12.

(114) *Ibid.*, blz. 418, nr. 11.

(115) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 55, 60, 61; afb. 14, 15.

(116) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 418, nr. 9.

sLaba gronden (117).

Molenbouw

Sleepsteen gevonden met voorwerpen uit verschillende tijdperken (118).

Holweg tussen Smeerhout en Krabbosplateau

Stuk van een gepolijste bijl uit grijze silex (119).

Vindplaatsen niet bepaald

Neolithische voorwerpen (120).

HALLE

Essenbeek

In de holweg lopende van het Café van de Fazant naar de Grote Kastanjelaar, nucleus (121).

Essenbeek. Gemeentelijke begraafplaats (122) (3H1)

In de omgeving van de begraafplaats, neolithische nederzetting, op brusseliaans zand gemengd met een weinig leem (90-95 m) (123).

Essenbeek. Keerstraat (124) (3H2)

In de brusseliaanse sedimenten: 2 lemmers uit grijze silex (125). Neolithische nederzetting op zeer dunne loesslaag op brusseliaans substraat (110 m). In deze buurt: Aba; (b) gronden op het plateau en Zbx, Sbx op de hellingen (126).

Essenbeek. Zandgroef

Silexplinters (127). Bodem bestaande uit Sbx en Zbx gronden.

Essenbeek. Weienberg (3H3)

Neolithische nederzetting gelegen op loessgrond met brusseliaans substraat (120-125 m) (128).

Essenbeek. Maasdalbos (3H4)

Neolithische nederzetting gelegen op de helling naar het middenterras, op dunne loesslagen rustend op brusseliaans zand (105-110-115 m) (129).

(117) sLaba gronden: zandleemgronden met textuur B horizont; zandsubstraat op geringe diepte (*Bodemkaart Halle 101 E*).

(118) A. DE LOE, *Rapport général sur les recherches et les fouilles exécutées par la société pendant l'exercice de 1905*, in *A.S.A.B.*, dl. XX, 1906, blz. 300.

(119) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 57-60; afb. 18.

(120) J. SERVAIS en J. HAMAL-NANDRIN, *Catalogue*, blz. 36.

(121) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 61.

(122) De heer Van Schepdael vermeldt *Kerkhof van Essenbeek*; we maken liever gebruik van de benaming Gemeentelijke begraafplaats om een verwarring te vermijden met de oude plaatsnaam *Kerkhof*, die we verder bespreken.

(123) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoeking*, blz. 418, nr. 10.

(124) Volksnaam: *Keesstraat*.

(125) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 56-57, 60; afb. 17.

(126) *Bodemkaart Halle 101 E*.

(127) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 61.

(128) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoeking*, blz. 416, nr. 4.

(129) *Ibid.*, blz. 416, nr. 5.

Essenbeek. Houtveld (3H5)

Nederzetting op loesslaag op brusseliaans substraat (115-125 m), gedeeltelijk gelegen op 5 ha grote kiekenkwekerij J. Wijverkens, te Pijpaanshoek (130).

Essenbeek-grens van Lembeek

Mooie bijl uit grijze silex van Spiennes; lengte 13,5 cm; breedte 5 cm, gevonden in een zandgroef tussen Essenbeek en Lembeek, een vijftigtal jaren geleden (131).

Lembeek. Malheide (3H6)

Neolithische nederzetting in het gehucht *Kinsput* of *Kindsput*, ten noorden van het Lembeekbos; bodem bestaande uit grint en keien op brusseliaans zand (105-110 m) (132).

Halderbos. Grote Kastanjelaar

Bosfand tussen de Grote Kastanjelaar en de Kelebrug: nucleus (133).

Halderbos. Fazantenhok (3H7)

Kleine neolithische nederzetting in de omgeving van het vroegere Fazantenhok, gelegen ten oosten van de Steenputbeek en van de Kelebrug. Hoogte 110 m (134).

Halderbos-Dries (3H8)

Kleine neolithische nederzetting in de omgeving van het boswachershuis en van de boomkwekerij. Hoogte 110 m (135).

Halderbos. Kampendaal (3H9)

Kleine neolithische nederzetting aan de bosrand, dichtbij de Grootheide, gedeeltelijk op het grondgebied van Halle en op dit van Dworp; hoogte 100-105 m (136); bodem bestaande uit Aba gronden op de naar het noorden gerichte helling en uit sLba, Sbx en Zag gronden op de hoogste punten. Deze kleine nederzetting is in 1918 door A. Cosyns ontdekt geworden (137). G. Cumont meende nochtans de benaming «station néolithique» te mogen betwisten, daar slechts enkele voorwerpen te voorschijn kwamen (138) maar de vondsten van J. Van Schepdael komen de juistheid van de door A. Cosyns gegeven benaming bevestigen.

Halderbos. Juiste vindplaats niet bekend

1. a) grote schrabber uit lichtgrijze silex; b) kleine ovale schrabber uit grijze silex (139).

(130) *Ibid.*, blz. 416, nr. 6.

(131) *Ibid.*, blz. 413.

(132) *Ibid.*, blz. 416, nr. 2.

(133) J. VAN SCHEPDAEL, *Esquisse raisonnée*, blz. 61.

(134) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 418, nr. 14.

(135) *Ibid.*, blz. 418, nr. 15.

(136) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 418, nr. 16.

(137) A. COSYNS, *Une station néolithique dans le bois de Hal*, in *Bulletin de la Ligue des Amis de la Forêt de Soignes*, 2e jg., nr. 3, 3e trimestre, 1921, blz. 93-96.

(138) G. CUMONT, *Une prétendue station néolithique dans le bois de Hal*, in *B.S.A.B.*, dl. XXXVI, 1921, blz. 248-250.

(139) K.M.K.G., afd. «Oud België», geen inventarisnummer.

2. in dit bos zou oudheidkundige Rahir een neolithische brandgrafheuvel ontdekt hebben (?) (140).

Niet bepaalde vindplaatsen

a) verscheidene silexwerktuigen, te Halle of omgeving gevonden (141).

b) mooi gepolijste neolithische bijl uit schiefersteen, gevonden in de omstreken van Halle. Gift M. Martens, verzamelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Halle (142). Dit stuk heeft een puntvormige hiel en een lensvormig lengteprofiel; de snede is jammer genoeg afgebroken. Lengte: fragm. 12,7 cm (oorspronkelijk: \pm 14 cm); max. breedte 6,2 cm; max. dikte 2,5 cm.

(Wordt vervolgd)

R. BORREMANS

(140) E. SACCASYN-DELLA SANTA, *La Belgique préhistorique*, blz. 77.

(141) A. DE LOE, *Catalogue de l'exposition préhistorique*, blz. 553-563.

(142) J. VAN SCHEPDAËL, *Opzoekingen*, blz. 413 (vermelding).

UIT OUDE PAPIEREN :

EEN KEIZERSNEDE IN 1741

In bovengenoemd jaar was pastoor Egidius de Coninck van Beersel aanwezig geweest bij de uitvoering van een keizersnede, die hij in een manuaal beschrijft als volgt: «Nota pro sectione prout in mea presentia jam bis tempore 2 annorum accedit 1741. Men moet eerst snijden op den slincken kant van den buyck drij oft vier dweerse vingeren neffens den nagelbuyck eene snee oft openinge van een oft twee vierendelen naer advenant ende door dese snee wordt doorsneden het vel van den buyck. Dit gedaen sijnde, vertoont sigh de matrix, het welcke een dick vel is van ontrent eenen halven vinger dick. Dese matrix doorsnijdt men oock alvoren, maer geheel voorsightelijck houdende den vinger onder het van het mes omdat men met het punt van het mes het kint niet en soude quetsen. Alsmen dit doorsnijdt soo bottelt daer uyt eene groote masse bloet, waer in men vint het kint in de waterblaese. Dese waterblaes is een teer velleken op de maniere van een blaese, waer in rommetomme is het kint in waeter. Dese waterblaes doorsnijdt men stillekens om oock het kint niet te quetsen, ende aldus ontvanght men het kint. Men snijdt den peserick af ende men moet het eynde dat aen den nagelbuyck vast blijft wel vast toenijpen, op datter geene loghte soude uytgaen ofte vliessen, want het soude terstonts sterven. Naer dat als de matrix doorsneden is, het kint uyt het meeste peryckel is van te versmaghten, men moet trachten den buyck doen te spànnen, om te beter kunnen te snijden. Voor het snijden, men leckt het aensight ende de partijen.»

Zeer waarschijnlijk werd deze keizersnede aan huis van de moeder gedaan (Archief pastorie Beersel).

C. THEYS

Leuvense «kunstenaars»

Archivalia artium minora

(Vervolg van blz. 462, jg. 1962)

De kontrakten zijn leerrijk, maar men mag daarbij toch niet uit het oog verliezen dat zeer veel aanvullende gegevens in de stadsrekeningen zelf voorkomen. Een paar citaten hieruit: in 1467 werkten «omme de camere bouen den registre met scrynhoute te welfvene ... Reyneren skocx scrynmakere (en) meester Willem de beer der stadt werckman» (5094, 94r); in 1469 wordt opgetekend de «Refectie omme den stoel bencken ende schutselen te makene te predickeeren jnden pant jnt out capittel hujs voere tgeheestelijke gerichte van ludick omme bijden officiel procureerders ende den houe van ludicke aldaer te richte te sittene ende te houdene ... Bij Reineeren kolx scrijnmakere / Item henrick versannen scrijnmakere» (5095, 70r-v), enz.

Slechts het systematisch excerpteren van de rekeningen — een gemakkelijker werk dan het opzoeken in de schepenboeken — kan het beeld van een bepaald kunstenaar of van een periode afronden.

Hier volgen dan de laatste typische kontrakten voor deze groep.

Henrick van Tongerlo, zoon van wijlen Anthonis, beeldsnijder, maakt (10 oct. 1506) «een tafele met eenen welfsele op sste lenairts outair jnder kercken van sinte peters te loeuene». Opdrachtgevers zijn de gezworenen van het schrijnmakersgild. Inspirator van het motief is de stadssecretaris, Arnd vander Halvermijlen, die trouwens ook zorgt voor een patroon :

Item henrick van tongerlo sone wylen anthonis beelsnyder jn presentia heeft verdinckt ende aengenomen te makene tegen henricke van nyuele gielyse labis peteren de beckere ende Janne van bullestraten als gesworenen vanden scrynmakers cuypers drayers ende raymakers ambachten bynnen loeuene jnde name ende van wegen der seluer ambachten een tafele met eenen welfsele op sste lenairts outair jnder kercken van sinte peters te loeuene omme ende voere de somme van tweehondert Rinsgul denen te xx stuuers tstück de vijftich daeraff ter stont noch vijftich daeraff te paesschen naistcomende ende dander hondert Rinsg. als dwerck volmack ende geleuert zal zyn te betalene ... nae vutwysen vanden beworpe ende patronen dairaff zynde onder geteekent by arnde vander haluermijlen Secretaris ende voirts opde conditie ende voirwerden hiernaevolgende Te wetene jnden yersten dat de vs. henrick tvs. werck sculdich sal zyn te makene van goeden wageschot sonder olm witte oft root ende sonder strepe wel ende werkelyck te werckmans pryse alsoe dat behoirt gewracht te zyne met zynen doorenbrekenen naden eysch vanden werck ende versteken op een half ogeue oick naden eysch vanden wercke Item dat de vs. henrick jnde drie panden jnde tafele vs. sculdich zal zyn te makene drie poenten deen vanden legenden van sste lenairt dandere vanden legenden van sste steuen ende tderde vanden legenden van sste moer ende dit al van goeden eyckenen houte Ryschellich van olm swert oft witte oft quade swertte weeren Item dat de vs. henrick daerenbouen sculdich zal zyn te makene ende jnde vs. tafele te stellene drie beelden daeraff dat deen te wetene sste steuen ende sinte moer ende die wel

ende werckelyck maken te werckmans pryse van goeden eyckenen houte sonder Ryschellich olm roet oft witte oft quade swertte weeren ende al ten herdden cante / Item dat de vs. henrick sculdich zal zyn tvs. werck vast te makene ende te stellene wel ende werckelyck soe dat behoirt op synen cost ende last dijs zullen de vs. gesworenen van wegen der vs. ambachten den vs. henricke leueren dijsere ende dloet dat daertoe behoeven sal / Item de vs. henrick sal sculdich zyn tvs. werck geleuert ende volmack te hebbene van kersmesse naistcomende ouer een jaer ende onbegrepen voir lichtmesse daernaest volgende / Item heeft de vs. henrick geloeft den vs. gesworenen tvs. werck volmactt zynde wederomme te restitueren jn hueren handen alsulken beworp ende patroen als zij hem geleuert hebben ende daerop hy dwerck vs. bekint aengenomen te hebben (7400).

Henrick Roze, beeldsnijder, heeft last met zijn opdrachtgevers, het St.-Michielsbroederschap (1518, 3 februari) :

«Tusschen wouteren boene Janne de hane arnde de beckere Janne de muntre als brueders van sste machiels bruederscap jn sste machiels kercke te loeuene die versochten dat henrick Roze beeldsnijdere hem voldoen soude van alsulcken werck als hij tegen hen aengenomen hadde te makene ende gestelt te hebbene voere lichtmesse lestleden hoe wel tselue alsoe jnden cirograff niet begrepen en stont Mair was dairaff bijden voirs. bezunder toseggen gedaen dwelck zij den seluen henrick wilden geuen oft houden Sustinerende soe verre hij dien eedt niet en dorst doen ende zij dien deden dat hij hen geduemt soude wordden tselue werck van stonden aene te settene / te voidere want hij zijne den meesten deel ewech hadde jn deene Ende mis den ongebruyck van zijnen sone hem niet moegelijck en hadde geweest tselue werck alnoch gestelt te hebbene mair soude tselue tijts genoeg gestelt hebben voere paesschen naistcomende gelijck tchyrograff begreep seggende dat hijt voirt wel bynnen eender maent volmaken soude ende was dair omme van daighe te daige onledich / hoepende dat hij dach / hebben soude tot paesschen jn dandere / Es byden Raide vander stadt den partien voirs. getermineert dat de voirs. henrick Roze sculdich sal zijn tvoirs. werck gemaict ende gestelt te hebbene voere halff vasten naistcomende» (7411).

Ook Henrick Mouwe, schrijnmaker-beeldsnijder, maakt kennis met het gerecht: zijn prestatie schijnt niet overeen te stemmen met de bepalingen van het kontrakt (1520, 18 mei) :

«Vanden twistende gescille geweest ... tusschen ... meesters ende regeerders nv ter tijt van sster viuen outair jnder kercken van sste peters te loeuene als aenleggeren ... ende henricke mouwe scrynmakere ende beeldsnijdere ... hoe dat de vs. henrick mouwe aengenomen hadde te maken de doren van sster viuen outair vs. ende dat hij henrick die oick gemaict hadde Mair want die niet werlijck gemaict en waeren soe die van sster viuen outair seggen wilden...

Reyner de cock Jan petercels ende Jan de zwerttere alle drie scrijnmakers tvs. werck visiteren soudon ...

tvs. werck geuisiteert hadden ende huere eendrachtige dair van gedaen jn manieren hier nae volgende Te wetene dat die dooren aenden vs. outaere niet wel noch werkelijck nae den eysch vander tafelen gemaict en waeren Mair om die te hangene soe behoird soude men achter aenden steenenen pileer ... moeten maken een geschichte doere comende tot aenden houtenen pileer om de doren dair aen te hangene Item datmen den voet vanden balcke breyden soude tot aenden houte pileer alsoe dat die wel ende werkelijck aen malcanderen sluyten Item jnde middele vanden outaere aen beyde de vorste doren dair salmen maken eenen markel nae den eysch vanden werck» (7413).

De kunstenaar meende te kunnen bewijzen dat zijn werk kontraktueel toch in orde was, maar de stad aanvaardt zijn verdediging niet.

Joris van Schutteputte, kleinsteker, maakt het doksaal in de kerk van Neerlinter (15 maart 1538) :

«Item Jooris van schutteputte cleynstekere woonende te Loeuene jn presentia heeft bekint verdinct ende aengenomen te hebbene tegen de gemeynte van nederlynthere lofflicken te maeckene een steynen ocsael jnder kercken van Nederlynthere ende dat op sekere vurweerden ende concicien ende voere den prijs jn zekeren cyrograue daeraff gescreuen wesende jn daten vij^{en} daichs apprilis lestleden vanden welcken de tenuer van woirde te woirde hier nae volcht / Allen ende eenen yegelyck die die tegenwoirdich celegraff geteekent met desen vyff letteren Maria sullen zien oft hooren lesen zyn kynlich dat opten sestien dach van apprille anno xv^o xxxiiij Sijn vergadert geweest die gemeynten van nederlinter Ende hebben tot behoef van hunder kercken verdinct te maeckene tegen meesteren Joris van schutteputte woonende te louene een Ocsael jnder manieren alsoe docsale van oplynthere gemaect es / ende twee voeten hooghere den eenen jnde pylernen ende den anderen jnt principael wercke ende daerenbouen noch vyftich karolusguld. beeter dan docsale van oplynthere es ende alsoe verre als dese ocsale nyet vyftich karolusg. beeter en js dan docsale van oplynthere als vs. es / soe sal dese meester Joris vyftich karolusg. cortten aen die principale somme daerop dese ocsale verdingt es dats te wetene vierhondert ende vijftich karolusg. ... de welcke die gemeynten van Nederlynthere jnden name van hunder kercken den vs. meesteren Jorisse daere voere betalen zullen Te wetene vyftich karolusg. te pinxten naestcomende ende te baemisse naestcomende noch vyftich karolusg. ende soe voirt allen jaere tot seuen termijnen toe ... Ende tsurplus vander vs. sommen te wetene die leste hondert karolusg. sullen blijuen staende jn handen vander gemeynten van Nederlynthere vs. totten tijt dat tvs. werck voldaan gestelt volleuert ende gevisiteert es ...

Item js condicie dat die vs. Joris die vs. ocsale maken sal te loeue ne auennis steene ende die pylernen van causinis steenen ...

Item die van nederlinter moeten leueren allen dysere ende looth daer toe dienende fiddersteene karelen om te weluen ende calck stelhouen ende berdt om te stellene ende die forneelen te maeckene die dese meester al seluer moet maecken ...

Item doutaren sal die vs. meester sculdich zijn te vervuerene ende weJeromme te stellene ...

Item zal den winkelgraet stellen jn die capelle ront om die pylernen gaende ...

Et proinde sunt fidejussores tamquam principales jndiuism henrick schoerbroot doude verweruere ende aelbrecht bouts schildere beyde woonende te loeue» (8196).

Jacop Weyns, zoon van Mathijs, timmerman, maakt de «hulden cappe vanden koere vanden heyligen cruys» in de St.-Katlijnekapel. Opdrachtgevers zijn de kapelmeesters (17 juni 1538) :

«Item Jacop weyns sone wijlen Mathijs werckman woonende te loeue ne jn presentia heeft gekint ende geleden kynnende ende lydende bij desen op nederen verdingt ende aengenomen te hebbene tegen ende van Cornelisse moerkens Matheusse van houe ende Janne de wilde als capelmeesters van sste kathlijke capelle bynnen deser stadt van wegen der zeluer capellen die jnsgelycx jn dier qualiteyt tegen den voirs. Jacoppen bekinden te hebbene / de hulden cappe vanden koere vanden heyligen cruys jnder voirs. capellen te maeckene ende loffelicken te stellene naeden heysch vanden wercke van onsser lieuer vrouwen choere aldaer / ende dat op alsulcken steecke als dleste nyeuwe wercke vanden buecke vander seluer kercken oft capelle es / van alzoe goeden houte nyet arger mair betor oft emmers ten minsten alsoe goet wel ende lofflicken gemaect leuerene oick tselue hout t schaellebert altemale metten voetlatten ende vorstlatten / Ende de voirs. cappe jnder vuegen voirs. lofflicken gewracht

gemaect ende gestelt te hebbene bynnen twee maenden naestcomende ... voere ende omme lxxiiij Rynsguld. te xx stuuers tstück ... zijn borghen des voerss. Jacops tamquam principalis gielis weyns broedere des vs. Jacops ende anne van halle weduwe des vs. wijlen mathijs ende moedere der zeluer gebruederen» (8196).

Het laatste kontrakt handelt over het doksaal te Kortenaen, gemaakt door Walraudt Scepman (10 januari 1563) :

«Terst zoe sal tvoers. ocsael hoch sijn seshien voeten ende vijffentwintich voeten lanck oft daer omtrent naeden heysch vander plaetsen ende diep binnens wercx iiij z voeten bouen ende daer zullen jnne comen vier pilaernen / Item die pilaernen zullen hoch oft lanck zijn van blauwen steen elff voeten ende omtrint seshien duijmen dick metten lijsten zoe die maat dat vuytwijsen zal ende zullen rijckelijck ende loffelijck vuytgehouden wordden met zijn formetten ende capiteelen / ende jnsgelijcx die drije boogen metten welsels gesteken met zijnen oijgijssuen ende sluytsteenen al naer duytwijsen vanden voers. patroon Ende het bynnewerck bouen die twee outaers zullen met gedraijde pilaerkens gemaect wordden van houte duerluchtich naeden heysch vanden choordeuren bouen met een rechte duergaende lijste ende bouen elcks autaer een perck vander passien jn plaetse van een tafelken nae ordinancie vanden voers. verdinghen

Item den Raem vanden choordeuren zal zijn gehouden van blauwe steenen naeden heysch vanden vorste pilaeren ende die dueren zullen zijn van wageschot beleet ende verstenen zoe dat behoort met gedraijde pilaerkens ende bouen den ouersten dorpel vanden deuren zal jnden boghe gewerct worden met eenen deurluchtighen antijcken snede van houte naeden eijsch vanden wercke welcken boghe sal metter duere oepen gaen

Item die jerste vorste frisen salmen maecken halff taille met zijn cornissen van auennis steen / Opde cornissen sal bouen elcken pilaer gesedt wordden eenen euangelist met zijnen tabernaculen nae vuytwijsen des voers. patroons /

Ende jnde andere tabernakelkens zalmen setten die twelff apostele metten goidt met zijn pilaerkens tusschen beyden oft termkens welcke tabernakelkens zullen loffelijck bedeylt ende gevult worden nae die lindhde soe die meester dat jnt wercken zal alderloffelycxt ende alderrijckelycxt weten te verchieren /

Item die opperste frise sal oyck naeden heysch vanden werck gemaect wordden met zijn cornissen ende loffelijck gevult met antijck met zijn hangende lampetkens bouen de hoofden vande euangelisten

Item opden achtersten muer salmen bringen een stagie met zijn pilaernen frisen ende cornissen naeden heysch vanden patroon daer het cruycefix op staen sal /

Ende achter tegen den choor zalmen maken twee fisen (= frisen) naeden heysch als voere daer tusschen met zijnen tabernakelkens naer vuytwysen vanden patroon ende men sal die bedeylen zoe dat naeden heysch vanden wercke ende der plaetse best doenlijck js daer jnne men stellen sal die vier leraertz ende ons heer jnt middel ende die frisen sullen oyck gesneden sijn met antyck.

Item dit werck voers. sal gemaect ende gesneden wordden loffelijck van goeden auennis steen behaluen die vojeringhe diemen nyet en ziet salmen mogen met careelen ende andere steenen maecken ende vojieren zoe men dat proffijtel(ijcx?) zal mogen doen

Item die meester die dit werck maken sal / sal gehouden tselue werck werck wel ende loffelijck te binden met ysere geerden ende banden ende te ankeren ...

Item opde voers. stagie zal gemaect wordden een cruycefix met zijnen jngels met onse Lieue vrouwe ende St Jan metten twee scheeckers ter zijden ... ende dit werck moet rontomme gesneden zijn soe van achter als van vore naeden heysch vanden seluen werck van goeden herden eycken houte droech sonder fou ende van eenen stücke noch nyet rijscheidich zijnde

Item die meester die dit werck aenveerden sal / zal tvoers. werck blauw werck wit werck deuren beelden ende snede moeten eerlyck loffelyck ende rijckelyck maecten ende verchieren tot meesters prijse ende visitatie / zoe verre het den voers. verdinghers belieft alst werck volset js / Item de werckmeesters zullen oyck moeten maecten den wyngelgraet van harden droegen eycken houte metter doeren om op docsael te gaene ende de trappen daertoe dienende dies sullen de kerckmeesters daertoe moeten doen de spille ende trappen ende oyck dbert ende thout totter stellingen ...

Item de kerckmeesters sullen tvoers. werck moeten halen tot Louen op huere cost maer de werckman zal tselue moeten packen ende bewaeren op zijn peryckel zoe datter nyet gebroken en wordde

Item tvoers. werck zal jnder vuegen voers. moeten volmaect zijn ende alsoe staen ter voers. plaetsen jnder voers. kercken van cortenaken den lesten sondach jn augusto naestcomende anno xv^o lxxiiij ... opden loon van drije hondert cap.» (7848).

(Wordt vervolgd)

LOUIS DE MAN

UIT OUDE PAPIEREN :

OP EEN BRABANTS HOF IN DE 18^e EEUW

«Liste van de effecten competeerende Heer Judocus Melchior van Halewijk op sijnen pachthove tot Mollem op de Potaerde waervan teghenwoordigh huerlinck is *Andries van Mulders*.

Eerst in den kelder eene stellinghe. Item twee stucken bij forme van lier (ladder?) om de melckbedders op de legghen. Item 4 melckbedders. Item eene deure met slot ende sleutel de welcke den tweeden kelder sluyt.

Item in de keucken eenen hanck waerop de schotels ende taloiren staen. Item een cleyne hangskes ofte berdt boven de kelderdeur alwaer eenighe taloiren op staen.

Item sloten ende sleutels van de voordeur, van den kelder, groote en cleyne schuere, peerde ende koyestal.

Item een gringelslot ende sleutel aen de solderdeure.

Item in de twee verckenskoten eenen troch met sijn toebehoorten. Item in den peerdestal, crubbe, ranstelier, houten koetse ende houte schutsels. Aldaer nog negen schelfthouten. Item in den koeyesta! van wedersijden eene cruebbe met hunne plancken. Aldaer bevonden 10 schelfthouten. Item de houten schutsels teghen den leemen wandt naest den messinck, soo in den koye ende peerdenstal. Item in den veulental ranstelier, cruebbe ende houten schutsels van drie canten teghen de leemen wanden.

It. acht kepers daer de staecken in ligghen op de daecken alwaer de duyven op sitten. Twee groote leeren ende een cleyne.

It. een keeshuys met sijn appendencien ende dependentien, slot, leenen

ende staende op eenen staeck ontrent den messinck van het pachthof» (1).

In dit stuk het dagtekend van 1704 gaat het over de roerende goederen die vast blijven (daarom niet nagelvast) aan het onroerende goed, en dus eigendom zijn en blijven van de heer-verhuurder. Deze had in onderhavig geval goed gevonden er een inventaris van op te maken, en daarmede weten wij welke goederen als dusdanig in aanmerking kwamen.

Wij weten hiermede ook welke deuren op een Brabants slot en sleutel hadden.

In het huis is er een melkkelder, zoals trouwens op de meeste Brabantse hoven. Dit was het geval niet in vele, zelfs naburige landstreken.

Maar de stallen zijn niet gewelfd. Boven de dieren ligt een rooster schelfthouten, waarop de schelft. In deze ruimte, onder het dak, werd het hooi geborgen.

Langs de lemen wanden in de stallen stonden er houten schutsels om het vee te beletten de lemen wanden te beschadigen en er gaten in te maken. Bemerkt dat in paarden- en koestal alleen schutsels staan langs de wand «naast de messinck». Deze was de wand langsheen de binnenkoer van de stede. De buitenwand van de stal, langs de straat of langs het opene veld, was toen reeds, op de meeste Brabantse hoven, in baksteen opgebouwd. Zo gebouwd waren de stallen veiliger tegen het inbreken van dieven, die zeer gemakkelijk door de lemen wanden konden breken. De laatste lemen stallen die wij bij ons zagen waren allen van dit type.

De houten «koets» in de paardenstal was de slaapstede van de paardenknecht.

De staken op de daken «alwaar de duiven op zitten» zullen de lezers die de strooien daken nog gekend hebben, zich best herinneren. De schone strooien daken, de «gedrevene» daken, waren glad en hun hellend vlak was niet pootvast voor de duiven. En hun gescharrel om zich op het dak toch vast te klampen, beschadigde het stro. Om de duiven roeststokken te bezorgen, werden er kepers schrijlings over de nok van het dak gezet, en deze droegen horizontaal liggende staken die tot roeststok dienden.

Het kaashuis of kaaskas was een kist in lattenwerk waarin de boer in bollen wrongel te drogen legde in de wind. Die harde, droge bollen kon ze lang bewaren, en, naarmate de behoeften van het gezin, liet ze ze naderhand rijpen in nat stro. Ze bekwam alsdan een malse, zeer pikantgeurende kaas (Brabantse-, Brusselse-, harde-, stinkende-, bollekenskaas).

Op al de Brabantse hoven hebben wij destijds de kaaskas geweten. Gewoonlijk hing ze aan een gevel van het huis. In onderhavig geval staat ze op een staak, ... en nog wel «ontrent den messinck»!

Wij vestigen de aandacht op enkele Brabantse woorden: stelling, melkbedder (bedder = berd), hank, taloor, gringelslot, ranstelier, koets, schelfthout, schutsel, kaashuis.

P. LINDEMANS

(1) RAB. Notariaat, 1066 (Notaris Cornelis Leyniers).

Brabantse woorden

419. TUIMELING

Aanvullende gegevens door Dr. J.W.: Iemand die bedreven is in het klimmen, in het op de handen lopen of bij het «koppen staan», kan *koensten maken* (dus net zoals te Tienen).

Een *tuimelaar* is een duif die al vliegend «tuimelingen» maakt (Steenhuffel).

420. WINKELTOONBANK

Het begrip wordt over het algemeen weergegeven door «toog», maar daarnaast werd ook gewezen op een paar interessante afwijkingen.

Toog wordt gezegd te Evere (P.C.), te Opwijk (P.L.), te Elingen (E.E.), te Steenhuffel (*nen aaten tooich*, - J.W.), te Rotselaar (G.L.V.), te Diest (L.B.), te Testelt (A.W.), te Willebroek (G.S.), te Duffel (F.Si.).

Ook in het Gents heet de toonbank *den tuug*. Gedurende de oorlog werden veel winkelwaren *van onder den tuug* verkocht; dit waren dan bepaalde artikels of waren die men achterhield om ze duurder te kunnen verkopen.

Onder den tuug staon betekent: aangeschreven staan wegens schulden. Vroeger werden inderdaad de schulden van de klanten in 't krijt stonden, op een bordje of een lei geschreven. Deze lei werd dan bewaard in de kast onder de toonbank.

Van een zwangere vrouw heet het ironisch *ze gaot winkel bêwen, heuren tuug steekt uit*.

Diene zattekul staot altijd aon den tuug geplakt, 't ès nen echte tuuglekker. Mannen, en vooral jongelieden, die lang aan de toonbank blijven staan of zitten, om met de dienstster te babelen of te gekscheren, noemt men *tuugpissers*: *hij hee lange jaoren bij heur* (nl. een herbergmeisje) *tegen den tuug gepist en hij ès er toch nie mee getrêwd*. - Zie ook het Gents Wdb. van Lievevrouw-Coopman. - F.v.E.

Voor Tienen getuigt de hr. R. Mo. het volgende: In mijn jeugd was hier slechts in gebruik *kroom*, *winkelkroom* en *stamenijkroom*. Spreekt men van de winkel, dan blijft het over het algemeen bij *kroom*; gaat het integendeel over een café, dan hoort men nu meestal *toëg*. - Een *kroomloai* is dan een tooglade. - De *toëgpisser* ontmoeten wij ook te Tienen.

Ook de hr. C.T. wijst op de strijd tussen oud en jong: Vroeger gebruikte men te Alseberg het woord *boddes* of *boddest*; thans over het algemeen: *boffèt*.

En ten slotte: te Vorst heet de winkeltoonbank *d' étalage* (H.H.).

Bekend zijn de mnl. combinaties als *togebanc* (= bank voor het uitstellen van waren op de markt, in de hal, voor aan

de straat); *togedach* (= de dag waarop de koopman zijn waren uitstalt); *togebuis* (= de Gentse beurs, waar koopwaren werden uitgesteld). Dit zijn dan samenstellingen waarin het eerste lid de stam van het wkw. *togen* is, een vorm die staat tegenover het Brabants *tonen* (= laten zien).

Uit *togen* stamt *de toog* (mnl. *ten toge staen, ten toge stellen*), speciaal ook in de bet. «toonbank».

Vgl. het mnd. *togebank* (= der Ladentisch), *togedach* (= zelfde bet. als mnl.) en *toge* (= das Zeigen, die Schau).

Ook *kraam* voert ons terug naar de middeleeuwen. De oudste betekenis van dit woord is «zeildoek, tentzeil, uitgespannen linnen of doek». Hieruit ontwikkelde zich dan gemakkelijk de idee «een ruimte die met een gordijn afgesloten is tegen het weer», vandaar *de kraam, koopkraam* of *winkelkraam*. En een kraam, in het laatste gebruik, is dan een synoniem van *togebank*. Een samenstelling zoals *opkramen* betekent eigenlijk: zijn waren inpakken, met zijn waren vertrekken. *Kraam* heeft inderdaad nog een andere ontwikkeling meegemaakt: van «koopkraam» is het gaan betekenen «de waar zelf, die hier verkocht werd» en er zijn voorbeelden bekend waarin *kraam* synoniem is van: snuisterijen, kostbaarheden. Vandaar dan weer *kramerij* (= winkelwaar) en *kramer* (= kleinhandelaar, hij die waren uit een kraam verkoopt).

Indien wij nog even terugkeren tot *kraam* in de bet.: doek waardoor een ruimte beschut wordt», dan wordt ook *kraambed* duidelijk; het is een bed dat met gordijnen afgesloten werd.

Het Fra. woord *étalage*, te Vorst bij Brussel, is niet zo vreemdend. Interessant is het feit dat het woord een afleiding is uit Fra. *étal* (oudfra. *estal*), de vroegere toonbank, nu: vleesbank, een woord dat zelf werd overgenomen uit het Germaans *stal*. Dit laatste is 1) een staanplaats op een markt of in een hal, en 2) het kraampje waar de koopwaar wordt *uitgesteld*. *Boddes, boddest* uit *berdes*, wordt door Schuermans opgetekend in de bet.: «de plank, tafel, berd of houten bank, waarop men iets, bv. kiekens, visch, enz. te koop aanbiedt». Andere vormen zijn *bardos* en *bordis*. Plantijn vertaalt *bordes* door: un estal à estaler marchandise.

In dit geval is het mnl. *berdessche* een vorm die aan het oudfra. *bretesche* is aangepast; betekenis: de plaats vanwaar de overheid haar gerechtelijke afkondigingen deed; pui.

De Alsebergse vorm *boddest* stemt overeen met het Duits *Podest*. De *-t* zou men kunnen verklaren als een lokatiefaanduiding, als een suffiks dat wij kennen in (oorspronkelijke vormen als) *Bost, Hasselt*, enz. en in (secundaire formaties als) *morgend, ochtend*, enz.

In ieder geval is deze verklaring beter dan de door E. Was-serzieher voorgestelde afstamming: *Podest* (= Treppenabsatz, vielleicht aus *Podium*). Ten andere, ook in het Rijnlants bestaan naast mekaar de vormen *Podes* en *Podest*.

421. NASCHIETING

Het woord had geen succes: er werden slechts twee positieve antwoorden ontvangen. Te Rotselaar heet de schieting die volgt op de koningsschieting *naschieting*, - G.L.V.

Te Steenhuffel bestaat het St.-Sebastiaansgild sedert honderd jaar niet meer. Te Wetteren echter wordt na de «keunings-schietting» een *onder-ons-ke* of een *vriendenschietting* gehouden. - J.W.

422. KARDOEBEL

Het beantwoorden van deze vraag geschiedde met dezelfde zuinigheid als voor de vorige. Een *kardoebel* behaalt men, wanneer men, bij een schieting, twee vogels met één schot treft (Rotselaar). - G.L.V.

E. Blancquaert besprak het geval: «Het neerhalen van twee vogels die in één scheut worden afgeschoten, heet men te Opdorpe *kardoebber* (lees: coup double), zie Taal en Tongval 11, 1959, blz. 115.

L.D.

NIEUWE VRAGEN

458. Voor het stofregenen gebruikt men te Opwijk drie woorden: *zabberen*, *miezelen* en *smokkelen*, die elk nochtans hun eigen betekenis hebben. Bestaan die woorden (of dergelijke) ook in uw dialect, en met welke nuance?
Bestaan er ook specifieke woorden voor «een stortregen»?
459. Kent u (nog) het straatspel, «*klinkstek*». Hoe werd het gespeeld?
460. Hoe zegt men in uw dialect «moe, loom en lusteloos»?
461. Kent u uitdrukkingen waardoor ironisch wordt aangeduid dat men anderen foft of ... dat men zelf gefoft werd (*ge hebt het spek aan uw ...*) en dgl.)?
462. In 1954 werd hier gevraagd naar woorden die «gejaagd, ongedurig, zenuwachtig» aanduiden. Het antwoord luidde «*ippig*». Is u soms geen andere vorm bekend (*ittig*)?

MEDEDELINGEN

1. Zouden zich niet een paar bereidwillige lezers willen melden om mee te werken aan de rubriek «Brabantse woorden»? Mogen wij vriendelijk aandringen en hopen op sukses?
 2. Er zijn nog steeds abonneuten die hun bijdrage voor de lopende (en sommigen ook voor de vorige) jaargang nog niet betaald hebben. Zouden zij er a.u.b. vandaag willen aan denken en de zaak in orde brengen!
 3. Op 1 mei 1963 wordt de jaarlijkse **Gouwdag** gehouden te Hoegaarden en omgeving. Wij nodigen onze trouwe leden zeer hartelijk uit en hopen op een prettig (en leerrijk) weerzien!
Het precies programma van deze Gouwdag wordt later meegedeeld.
-

- Fr. MAES, *Wezembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).
 Fr. MAES, *Kortenberg, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 F; voor de leden: 35 F. — *Idem*, *Oude woningen te Zaventem*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Omheen de kerk van Terwuren*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Meerbeek en zijn verleden*, 51 blz., ill., 50 F; voor de leden: 35 F.
 A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F; voor de leden: 40 F.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kanton Wolvertem*, 92 blz., ill., 90 F (voor de leden: 60 F). — 5. *Kanton Tienen*, 53 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F). — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 blz., ill. 135 F (voor de leden: 90 F). — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 blz., ill. 60 F (voor de leden: 40 F). — 8. *Kanton St.-Kwintens-Lennik*, 52 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F).
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill. 60 F; voor de leden: 40 F.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor VI. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H.J. van de Wijer, Leuven):
 J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchtlombeek*, elk deeltje: 35 F.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 F. — J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*: 150 F. — Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 F. — J. LINDEMANS, *De Frankische Kolonisatie in Brabant*: 50 F. — J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Brabant*: 20 F.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 F. — L. DE MAN, *Vondelingen en hun naamgeving*, 60 F. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor VI. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz. ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek*, ill. 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 F — *2. *van Overstraten*. — *3. *Wambacq*. — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter*. — *6. *Covens*. — *7. *de Riddere*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 F. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 F. — 20. *Rogghe*, 5 F. — *21. *Vereertbrugghen*, 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F. — 24. *Stuckens*, 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smeth*, 40 F. — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28. *Van Lierde*, 20 F. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 F. — 30. *De Boeck*, 30 F. — 31. *van der Meeren*, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 F. — 34. *Evenepoel*, 30 F. — 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van den Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijke*, 39. *Paridaens*, 30 F. — 40. *van Hagendoren*, 30 F. — 41. *Wauters, Fierens, De Smeth*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 blz., 270 F; — voor de leden: 180 F.
 Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant*, 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.
 A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingen. 300 F; geb. 375 F; voor de leden resp. 200 en 250 F.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst)*, 20 F.
 Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 F.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

G. VAN HERREWEGHEN, De oude kerk te Pamel	1-23
A. MEULEMANS, De Leuvense watermolens	24-39
J. VERBESSELT, De bevolkingslagen van Asse vanaf 1320 tot 1450	40-55
C. THEYS, Oude Brabantse geslachten, Theys	56-70
R. BORREMANS, De streek van Halle, van de voorgeschiedenis tot de vroege middeleeuwen	71-86
L. DE MAN, Leuvense «kunstenaars»	87-91
<i>Brabantse woorden</i>	93-95
<i>Nieuwe vragen</i>	95
<i>Mededelingen</i>	96
<i>Uit oude papieren :</i>	
C.T., Doofstommen	39
P.L., Grote heirbanen in vroegere tijden	53
C.T., Een keizersnede in 1741	86
P.L., Op een Brabants hof in de 18e eeuw	91-92

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, J. Verbesselt, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAF gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

Drukk. G. Veys, Pittem.